

etnol☀gické ROZPRÁVY

ročník XXIV | 2017 | číslo 1

z obsahu

Marta Botiková, Natália Brezovská

Faktory aktívneho starnutia (výskum medzi ženami v
Trenčianskej Teplej)

Michal Uhrin

Fyzická atraktivita a výber dlhodobého partnera

Ivan Murin, Michal Josephy

Etnografia dvoch spôsobov vyjadrovania ženskej a mužskej
telesnosti

etnol☀gické

ROZPRAVY

ročník XXIV | 2017 | číslo 1

Banská Bystrica
Etnologické rozpravy 1/2017
Ročník XXIV, 2017, č. 1

Vydáva
© Národopisná spoločnosť Slovenska
© Ústav etnológie SAV v Bratislave

Vychádza dvakrát ročne.
Redakčné uzávierky Etnologických rozpráv: 31. marec a 30. júl.

Hostujúca editorka: Hana Hlôšková
Šéfredaktorky: Alexandra Bitušíková, Jolana Darulová
Redakčná rada: Zuzana Beňušková, Daniel Drápala,
Mária Halmová, Hana Hlôšková,
Katarína Košťalová, Zdena Krišková,
Ladislav Lenovský, Dagmara Majerová,
Katarína Slobodová Nováková, Blanka Soukupová

Technická úprava: Juraj Janto
Jazyková úprava: Hana Hlôšková

Adresa redakcie: Katedra sociálnych štúdií a etnológie
Filozofická fakulta UMB v Banskej Bystrici,
Cesta na amfiteáter 1, 974 01 Banská Bystrica

Recenzovaný vedecký časopis
kontinuálne nadväzuje na časopis Národopisné informácie (1967 – 1993).

Vydanie čísla bolo spolufinancované z projektu VEGA 1/0421/17 „Symbolické reprezentácie nebezpečenstva“.

Náklad: 150 kusov
Tlač: Ševt, Bratislava
Registračné č. MK SR: 924/94
ISSN 1335-5074

Editoriál

* s. 5

Štúdie

Marta Botiková, Natália

Brezovská: Faktory aktívneho starnutia (výskum medzi ženami v Trenčianskej Teplej)

* s. 7

Michal Uhrin: Fyzická atraktivita a výber dlhodobého partnera

* s. 41

Ivan Murin, Michal Josephy:

Etnografia dvoch spôsobov vyjadrovania ženskej a mužskej telesnosti

* s. 68

Materiály

Marwan Al-Absi: Ženské telo a fenomén nahoty v islamskom rodovom diskurze

* s. 82

Diskusie

Zuzana Beňušková: Je

Medzinárodný filmový festival Etnofilm Čadca odborné podujatie?

* s. 93

Tatiana Bužeková: Alternatívna realita a alternatívna veda

* s. 103

Matúš Ivan: „Odpoveď“ na

reakciu Mgr. Martiny Takáčovej v Etnologických rozpravách 2016/1

* s. 114

Recenzie

Marta Botiková: *Ešte netlačte.*

Všetko, čo potrebujete vedieť o rodení na Slovensku

* s. 117

Ján Botík: Sedem desaťročí etnológie na Masarykovej univerzite v Brne

* s. 122

Ján Botík: Impozantné svedectvo o remeslách v dolnozemsom Nadlaku

* s. 126

Správy

Juraj Janto: Jubileum Magdalény Paríkovej

* s. 130

Michaela Kačurová: Duchovné bohatstvo ľudovej kultúry a jej odkaz pre súčasnosť

* s. 131

Natália Pokrývková, Michaela

Tkáčiková: Interdisciplinárne kolo ŠVOK v Bratislave

* s. 133

Lucia Šlamiarová: Exkurzia bratislavskej katedry do Brna

* s. 136

Miriama Bošelová: Celoštátne kolo ŠVOČ

* s. 138

Michal Uhrin: Ethnology without borders 2017

* s. 143

Ján Botík: *Výstava Tri storočia Slovákov vo Vojvodine*

* s. 146

Editorial

* p. 5

Articles

Marta Botiková, Natália

Brezovská: Active ageing factors
(research among women in the
village of Trenčianska Teplá)

* p. 7

Michal Uhrin: Physical

attractiveness in selecting long-
term mate

* p. 41

Ivan Murin, Michal Josephy: To
the ethnography of two mode of
expressing of women and men
body sensuality

* p. 68

Materials

Marwan Al-Absi: Female body
and the phenomenon of nudity in
the Islamic gender discourse

* p. 82

Discussions

Zuzana Beňušková: Is the
International film festival Etnofilm
Čadca professional event?

* p. 93

Tatiana Bužeková: The
alternative reality and the
alternative science

* p. 103

Matúš Ivan: "Response" to the
reaction of Mgr. Martina
Takáčsová in Etnologické rozpravy
2016/1

* p. 114

Reviews

Marta Botiková: *Ešte netlačte.*

*Všetko, čo potrebujete vedieť o
rodení na Slovensku*

* p. 117

Ján Botík: Seven decades of
ethnology at Masaryk University in
Brno

* p. 122

Ján Botík: The impressive
testimony of crafts in Nadlak

* p. 126

Reports

Juraj Janto: Jubilee of Magdaléna
Paríková

* s. 130

Michaela Kačurová: The spiritual
richness of folk culture and its
reference to the present

* p. 131

**Natália Pokrývková, Michaela
Tkáčiková:** Interdisciplinary round
of ŠVOK in Bratislava

* p. 133

Lucia Šlamiarová: Excursion of
the Bratislava department to Brno

* p. 136

Miriama Bošelová: National
round of ŠVOČ

* p. 138

Michal Uhrin: Ethnology without
borders 2017

* p. 143

Ján Botík: Exhibition *Three
hundred years of Slovaks in
Vojvodina*

* p. 146

Vážené členky a vážení členovia Národopisnej spoločnosti Slovenska, milí čitatelia,

aktuálne číslo Etnologických rozpráv, publikačného orgánu Národopisnej spoločnosti Slovenska, vychádza v roku konania Valného zhromaždenia tejto Spoločnosti, stavovskej organizácie našej vednej disciplíny. Konferencia s názvom *Etnológia pre súčasnosť* v rámci VZ NSS je venovaná 100. výročiu narodenia Andreja Melicherčíka (1917-1966), nestora moderného národopisu na Slovensku. Koncept súčasnosti bol jedným z nosných vo vedeckom diele A. Melicherčíka a aj toto číslo Etnologických rozpráv má ambíciu predstaviť tematický posun v súčasnom etnologickom bádani na Slovensku s dôrazom na špeciálnu tému Telo a telesnosť, ktorú riešil jeden z grantových projektov Katedry etnológie a muzeológie FiF UK.¹ Súčasťou témy sú problémy: a/ telo v individuálnom prežívaní jednotlivcom, b/ telo ako sociálny fenomén – prirodzený symbol používaný vo všeobecnej schéme prírody, spoločnosti a kultúry, c/ telo ako politický fenomén – objekt sociálnej a politickej kontroly. K týmto fenoménom sa pokúsili vyjadriť autori jednotlivých príspevkov.

Faktory aktívneho starnutia žien analyzovali N. Brezovská a M. Botiková vychádzajúc z výsledkov terénneho výskumu v Trenčianskej Teplej a dospeli k záveru, že socioekonomický status, ktorý sa medzi seniorkami prejavuje najmä v rozdielnosti ekonomického zabezpečenia na základe výšky dôchodku, má len obmedzený vplyv na mieru participácie na komunitnom kultúrnom a spoločenskom živote. M. Uhrin sa venoval faktoru fyzickej príťažlivosti pri výbere dlhodobého partnera v interpretáciách skúmanej vzorky respondentov – vysokoškolských študentov, s teoretickým východiskom príspevku v evolučnej antropológii a evolučnej psychológii. I. Murin a M. Josephy charakterizovali dva spôsoby vyjadrovania mužskej a ženskej telesnosti a ich vzormi v aktuálnych mediálnych obrazoch a ich ne/prijatím do žitej každodennej kultúry tela a telesnosti. Marwan Al-Absi sa v materiálovom príspevku venuje problematike ženského tela a nahoty v islamskom rodovom diskurze, charakterizujúc odhaľovanie a zahaľovanie ľudského tela v historických a kultúrnych kontextoch.

¹ Grantový projekt VEGA 1/0035/14 "Spoločensko-kultúrna reflexia telesnosti v životnom cykle ženy" (ved. riešiteľského kolektívu M. Botiková).

Samostatná rubrika prináša diskusné príspevky Z. Beňuškovej a T. Bužekovej k aktuálnemu stavu a ďalšiemu koncepčnému smerovaniu Medzinárodného filmového festivalu Etnofilm Čadca ako reakciu na uplynulý IX. ročník tejto súťažnej prehliadky „etnologických“ filmov.

Súčasťou rubriky je aj odpoveď M. Ivana na kritické poznámky M. Hrabovskej-Takácsovej k jeho príspevku o problematike scénického folklorizmu, ktoré boli publikované v predchádzajúcich číslach Etnologických rozpráv. Číslo prináša aj tradičné rubriky správ a recenzií, informujúce o podujatiach a publikáciách obce etnológov a folkloristov.

V mene redakcie želim vám – čitateľom inšpiratívne čítanie.

Hana Hlôšková
zostavovateľka

Faktory aktívneho starnutia (výskum medzi ženami v Trenčianskej Teplej)¹

*Active ageing factors (research among women in the village of
Trenčianska Teplá)*

Marta Botiková, Natália Brezovská

Prof. PhDr. Marta Botiková, CSc.
Katedra etnológie a muzeológie FIF UK, Bratislava
marta.botikova@uniba.sk

Mgr. Natália Brezovská
Vaillant Group Slovakia, s.r.o.
natalia.brezovska@vaillant-group.com

Abstract: Population ageing has initiated many discussions concerning the issue of economic security in retirement. The aim of this paper is to explore the cultural and social life of elderly in the local community in the village of Trenčianska Teplá. Specifically, we focus on the issue of economic security and the extent to which it affects participation of elderly in community life. According to field research results, the economic inequalities at the retirement age are levelled out. The participation on the community life has more important influence on satisfaction and quality of life of elderly than their socioeconomic status. The pension height has only limited impact on satisfaction and quality of life of retired.

Keywords: population ageing, pension system, socioeconomic status

Kľúčové slová: demografické starnutie, dôchodkový systém, životný štýl seniorov, socioekonomický status

¹Príspevok je výsledkom riešenia grantovej úlohy MŠ SR VEGA č. 1/0035/14 „Spoločensko-kultúrna reflexia telesnosti v životnom cykle ženy“. Text štúdie vychádza z materiálu diplomovej práce Natálie Brezovskej Starnutie žien v prostredí Trenčianskej Teplej, ktorá bola obhájená v roku 2013 na Ústave sociálnej antropológie FSEV UK. Diplomovú prácu školil doc. Mgr. Juraj Buzalka, PhD. Text príspevku nie je zhodný s textom diplomovej práce, ale z uvedenej práce vychádza. Štúdia bola podporená COST Action IS 14.02 Ageism - a multi-national, interdisciplinary perspective.

1. Úvod

Pre súčasnú európsku populáciu je charakteristický trend demografického starnutia. V rámci Európy je Slovensko v súčasnosti jednou z najmladších krajín. Zmena demografického správania v priebehu posledných desiatich rokov spôsobila zrýchlenie demografického starnutia. Podľa poslednej prognózy OSN sa Slovensko pri zachovaní súčasnej intenzity plodnosti, resp. pri jej miernom zvýšení, stane v polovici 21. storočia jednou z najstarších populácií sveta (Potančoková 2002: 6-7, tiež Szűdy – Kováčová – Konečný 2016). Napriek reforme dôchodkového systému je v každodennom diskurze zdôrazňovaná neuspokojivá ekonomická situácia súčasných dôchodcov, hoci sociologické výskumy ukazujú, že dôchodcovia sú tiež členitou skupinou z hľadiska ohrozenia chudobou. Bútorová (2013: 219) hovorí síce o tom, že nízke dôchodky majú za následok zvýšené riziko chudoby a zvýšené ohrozenie materiálnou depriváciou, zároveň však upozorňuje na feminizáciu staroby a chudoby (Bútorová 2013: 277). Výskumy zároveň preukazujú, že dôchodcovia nie sú jedinou skupinou ohrozovanou chudobou (Bútorová 2013: 294). Chýbajú však výskumy, ktoré by potvrdili alebo vyvrátili vplyv ekonomického zabezpečenia na kvalitu života na dôchodku.

Cieľom nasledujúcej štúdie² je na základe kvalitatívneho etnologického³ výskumu priblížiť, ako funguje kultúrny a spoločenský život senioriek v obci Trenčianska Teplá. Mapujeme podmienky sociálneho prostredia ako predpokladu pre život ľudí v seniorskom veku v súlade s konceptom aktívneho starnutia. Sledujeme okrem iných faktorov aj socioekonomický status na dôchodku a jeho prípadný vplyv na mieru participácie senioriek na kultúrnom a spoločenskom živote v lokálnej komunite. V závere chceme odpovedať na výskumnú otázku, akú má socioekonomický status dôchodkýň úlohu v ich participácii na kultúrnom a spoločenskom živote v lokálnej komunite. Vychádzame z predpokladu, že ekonomické rozdiely sa budú v dôchodkovom veku skôr nivelizovať a výška ekonomického zabezpečenia nebude mať priamy vplyv na mieru participácie senioriek na kultúrnom a spoločenskom živote v lokálnej komunite. Predpokladáme, že pokiaľ bude splnená základná úroveň sociálnej istoty, spolu so subjektívnym pocitom zdravia alebo jeho nedostatku,

2 Terénny výskum bol uskutočnený v rámci prípravy diplomovej práce. Primárnu zodpovednosť za údaje z terénu nesie Natália Brezovská. Tieto výsledky uvádzame slovesami v jednotnom čísle, kým interpretácie a závery sú formulované v pluráli vzhľadom na spoluautorstvo s Martou Botikovou.

3 Vzhľadom na použitú metodológiu zúčastneného pozorovania a spôsob vyhodnocovania údajov možno výskum považovať aj za príklad sociálno-antropologického výskumu (pozn. MB).

vplyv na kvalitu života a spokojnosť na dôchodku bude mať práve participácia na kultúrnom a spoločenskom živote. Inými slovami, predpokladáme, že kultúrny a spoločenský život zabezpečí seniorkám alternatívnu sociálnu rolu, ako predpoklad spokojnosti na dôchodku. Tieto zložky, podľa našich predpokladov spoluvytvárajú deklarovanú úroveň kvality života na dôchodku v lokálnom prostredí.

2. Výskum starnutia

Problematika staroby a starnutia je zložitá a komplexná. V teoretickom vymedzení pojmov preto zdôrazníme len niektoré súvislosti,⁴ ktoré boli potrebné vo výskumnej fáze a takisto budú používané v analytickej a interpretačnej fáze spracovania údajov.

Starnutie je komplexný proces, ktorým prechádza každý živý organizmus v čase. Možno konštatovať, že *„Starnutie je univerzálny proces, s ktorým má skúsenosti každý jednotlivec“* (Riley 1984: 7).

Jedným z vymedzení staroby je jej určenie podľa kalendárneho, chronologického veku, ktorý o človeku prezrádza, koľko rokov ubehlo od jeho narodenia. Podľa Stuart-Hamiltona (1999: 19) na jednej strane ide o najjednoduchší a najzaužívavejší spôsob vyjadrenia staroby, na druhej strane však ide o náhodne zvolenú mieru, ktorá nemá takmer žiadnu výpovednú hodnotu. S kalendárnym vekom je často spájaný biologický vek, respektíve psychologický vek, ktorý so sebou nesie telesné i duševné známky starnutia. Bežne používanou mierou veku je sociálny vek. Vyjadruje očakávané spoločenské správanie primerané určitému biologickému veku. Ako konštatujú viacerí autori diel venovaných problematike staroby (Vidovičová 2008, Voľanská 2016) hranice staroby nie je možné jednoznačne definovať.

Antropológia a etnológia pracuje so sociálnym a kultúrnym kontextom skúmanej spoločnosti a snaží sa hľadať emické definície staroby. V podmienkach nášho sociálneho a kultúrneho prostredia možno na základe definície Haškovcovej (1989: 21), ešte stále, zvlášť v *emic* pohľade zvnútra spoločenstva, konštatovať, že *„spoločnosť považuje za starého človeka toho jedinca, ktorému vzhľadom ku kalendárnemu veku vznikol nárok na starobný dôchodok“*. Voľanská (2016: 130) uvádza vo svojej najnovšej práci kapitolu, kde

⁴Problematika klasických antropologických teórií, sociálno antropologickej a ekonomickej literatúry je podaná v podobe komentovaného prehľadu v diplomovej práci Brezovská, N.: Starnutie žien v prostredí Trenčianskej Teplej. FSEV UK, 2013, s.13-35.

Vek penzijný, je definovaný na základe legislatívy jednotlivých krajín. Domnievame sa, že správne problematizuje ústredný termín produktivity, ktorý reflektuje jednodimenzionálny pohľad na produktivitu ako technickú funkciu produkcie industriálnej práce (Voľanská 2016: 131). Aj keď tento termín prijímame, vysvitne, že ani poproduktívne obyvateľstvo nie je jednoznačne homogénne. Bausinger (podľa Herzánová 2005: 96) delí starých ľudí na tzv. mladých starých, vo veku od 60 do 80 rokov a na starých starých nad 80 rokov života. V našom výskume používame označenia skupín starých ľudí na základe ekonomickej aktivity, ktorá súvisí s ich ekonomickým zabezpečením na dôchodku.

Medzi aktuálne témy v oblasti starnutia a staroby v súvislosti s vymedzením vekovej hranice patrí ageizmus. Ide o negatívne kategorizovanie a diskrimináciu ľudí na základe ich veku. Je založený na presvedčení o kvalitatívnej nerovnosti jednotlivých fáz životného cyklu (Vidovičová 2008: 111 – 113, Voľanská 2016: 18). V našom výskume nie je síce ústredným pojmom, ale patrí k charakteristike žitých vzťahov a ich hodnotenia zo strany mojich informátoriek.

Téma starnutia a staroby je z hľadiska sociálnej antropológie a etnológie na Slovensku oblasťou, ktorej sa venovala pozornosť v rámci výskumov rodiny. Išlo predovšetkým o výskum spôsobu života, postavenia a rôl starých ľudí vo vidieckom prostredí (Švecová 1975, Salner 1983, Ratica 1990). V publikácií *Tradície slovenskej rodiny* je pre tému nášho výskumu podnetná stať venovaná postaveniu starých ľudí v tradičnej roľníckej rodine na Slovensku (Botiková (ed.) 1997, 89-93), ktorá môže predstavovať istý referenčný rámec pre komparáciu súčasného života seniorov v dedinskom prostredí.

Lubica Voľanská (rod. Herzánová), autorka viacerých prác v oblasti etnologického výskumu staroby a starnutia sa nezameriava na rurálne prostredie (Herzánová 2002, Herzánová 2004). Najnovšia publikácia „V hlave tridsať, v krížoch sto.“ Starnutie v autobiografiách v Bratislave a Viedni (Voľanská 2016) rozoberá okrem iného vybrané témy z problematiky života starých ľudí v mestskom prostredí na základe komparatívneho výskumu autobiografie a životopisných zápiskov informátorov z Bratislavy a Viedne. Zamerala sa na hranice staroby – ktoré určuje sociálny vek, subjektívny vek a v niektorých prípadoch bezvekosť.

3. Výskumná metodika a lokalita

Situácia v Trenčianskom kraji je súčasťou celoslovenských demografických trendov, pre ktoré je charakteristické najmä spomalenie procesu reprodukcie, ako aj starnutie obyvateľstva. Obyvateľov v poproduktívnom veku každoročne pribúda v priemere o 1 914 osôb, pričom seniori začiatkom roka 2012 predstavovali 14 % populácie Slovenska. V Trenčianskom kraji žije 13,8 % obyvateľov vo veku 65 rokov a viac. Je zrejmé, že populácia v Trenčianskom kraji z hľadiska veku zodpovedá celoslovenskému priemeru. Mierou nezamestnanosti, ktorá v roku 2011 mierne stúpila na 8,7%, sa Trenčiansky kraj stále radí medzi tri slovenské kraje s najnižšou mierou nezamestnanosti. Na druhej strane, s priemernou mesačnou mzdou 687 eur patrí medzi kraje s nižším mesačným zárobkom (Štatistický úrad SR, 2013). Skúmaná lokalita, obec Trenčianska Teplá, leží na hlavnej cestnej komunikácii medzi krajským mestom Trenčín a Novou Dubnicou, ktorá pokračuje smerom na Žilinu. V strede obce sa nachádza križovatka ciest, ktorá vedie do vyhľadávaných kúpeľov Trenčianske Teplice. Trenčianska Teplá sa rozprestiera na rozlohe 15,1 km² a v súčasnosti má 4 112 obyvateľov, čím sa radí medzi najväčšie obce v Trenčianskom regióne. Do jej katastra patria miestne časti Dobrá a Príles. Významná cestná a železničná križovatka a poloha medzi mestskými aglomeráciami, vzhľadom na dojazdnosť za prácou a možnosti zamestnania dáva predpoklady pre rast životnej úrovne obyvateľov, podporuje rýchlejší rozvoj obce. Rozvinutá infraštruktúra umožňuje komunikáciu s krajským mestom, ako aj okolitými mestami a obcami.⁵ Dôležitým míľnikom v dejinách obce bol rok 1989, ktorý bol bezprostredne reflektovaný v biografických príbehoch našich informátoriek. Decentralizácia zvýšila kompetencie obce a vzrástla podnikateľská činnosť.⁶ Ako aj v iných dedinách transformačné obdobie znamenalo navrátenie vyvlastnenej pôdy pôvodným majiteľom, avšak pôvodní sedliaci žijúci v obci už boli v poproduktívnom veku. Nezaujím o vrátenie pôdy súvisel s celkovou nepripravenosťou, nielen z vekového, ale aj ekonomického a technologického hľadiska. Dodnes však v obci pretrváva

⁵ V 20. storočí prešla obec mnohými zmenami. Po prevrate v roku 1918 sa vytvorili vhodné podmienky pre hospodársky vývoj, ktorý umožňoval závod Považský cukrovar. Kolektivizácia zlikvidovala sociálnu skupinu súkromne hospodáriacich roľníkov, z ktorých sa stali zamestnanci, čím zanikla identifikácia s pôdou (Válka, 2011, s. 95). Rozšírili sa výrobné kapacity, čím vzrástol aj počet obyvateľov obce a vyrástli štvrte rodinných domov do dnes známe pod názvom Palestína či Hrozenkov (Karlík, 1994, s. 53). Po druhej svetovej vojne prešla obec rekonštrukciou železničnej trate, ciest, mostov a chodníkov.

⁶ Obec Trenčianska Teplá, 2005, s. 9 – 10;

drobné hospodárenie pre vlastnú spotrebu, ktoré je v súlade so sociálnoekonomickým trendom širšieho regiónu. V tejto súvislosti Válka konštatuje, že tento model samozásobiteľstva je v modifikovanej podobe spoločný pre štáty východnej Európy, kde prebehla kolektivizácia podľa sovietskeho vzoru (Válka 2011: 89). Politický prevrat v roku 1989 predznamenal aj iné významné sociálne a ekonomické procesy. Život v skúmanej lokalite poznamenal prepúšťanie vysokého počtu zamestnancov najmä zo závodov strojárenského a zbrojného priemyslu, ktoré sídlili v neďalekej Novej Dubnici či Trenčíne, kam obyvatelia obce dochádzali za prácou.⁷ Podnikateľská činnosť, obchody a služby v obci poskytujú zamestnanie časti obyvateľstva, väčšina však dochádza za prácou do miest. Rurálny spôsob života respondentky chápu len ako alternatívu urbánneho životného štýlu v obci. Volebné výsledky v obci ukazujú preferencie strany SMER – Sociálna demokracia, ktorá za posledné tri volebné obdobia (2006, 2010 a 2012) získala najväčší počet hlasov.⁸

Výskumnú vzorku, na ktorej stoja naše zistenia, tvorí štrnásť žien v dôchodkovom veku, od 60 do 70 rokov.⁹ Podmienkou pre výber informátoriek bolo vekové kritérium a minimálny počet dva roky na dôchodku. Predpokladali sme, že aspoň dva roky života na dôchodku je dostatočný čas, aby seniorky našli svoju alternatívnu sociálnu rolu po odchode z pracovného života a včlenili sa do aktívnej¹⁰ komunity senioriek v obci. Pre výskum žien som sa rozhodla na základe štatistických demografických ukazovateľov, ako aj biologických predpokladov.¹¹ Podľa najnovších štatistík Obecného úradu v skúmanej obci žije 986 dôchodcov, čo je necelá štvrtina obyvateľstva obce. Z toho žien v dôchodkovom veku je 661 a mužov 325, čo je pomer 67 % ku

7 Najväčšími zamestnávateľmi v okolí boli Konštrukta - závod na vývoj špeciálnej techniky a špeciálne skúšobníctvo, Trenčín; Merina - odevný závod, Trenčín; Ozeta - odevný závod, Trenčín; TOS - závod na výrobu obrábacích strojov, Trenčín; ŽTS - závody ťažkého strojárstva, Dubnica nad Váhom.

8 V roku 2012 SMER volilo 1006 obyvateľov, čo je necelých 25 % obyvateľov. Nepovažujeme za náhodu, že podobný pomer tvoria v obci aj seniori, ktorí mohli výrazne ovplyvniť štatistiku volebných preferencií obce. Za posledné dva roky zvyšok obyvateľov obce volil KDĽ, SNS či SDKÚ, ich volebné zisky však nepresahovali 305 hlasov, čo je necelých 16%. V rokoch 1994, 1998 a 2002 volila najväčšia časť obyvateľstva obce stranu HZDS. Viac k volebnému správaniu Krivý, V. – Feglová, V. – Balko, V. (1996) s.209-214.

9 Všetky mená, ktoré sa vyskytujú v texte, sú anonymizované.

10 O aktivitách komunity senioriek sme sa dozvedeli na základe predvýskumu, keď sa ukázalo, že ženy majú viacero príležitostí na spoločenské stretnutia, ktoré sami iniciujú, organizujú, resp. participujú.

11 Takmer všade na svete sa ženy dožívajú vyššieho veku ako muži. Aj v našich podmienkach je typická mužská nadúmrtnosť, pričom v roku 2011 pripadalo na 1 000 zomrelých žien 1 067 zomrelých mužov, čo sa prejavuje vyšším podielom žien v populácii (Podmanická, 2011, s.6)

33%. Na vysvetlenie tohto fenoménu nejestvuje jednoznačná odpoveď, len množstvo dohadov na základe biologických faktorov. Spoločenské faktory sme overovali v teréne. Núka sa rozdiel medzi mužmi a ženami z hľadiska starostlivosti o zdravie. Aj v popularizačnej a osvetovej literatúre sa konštatuje, že ženy o svoje zdravie dbajú viac ako muži, viac sa zaujímajú o zdravý životný štýl a najmä o prevenciu.¹² Nadúmrtnosť mužov signalizuje aj naša výskumná vzorka, v ktorej z celkového počtu 14 žien bolo 10 vdov.

Výskumnú vzorku ako celok, zloženú zo žien v dôchodkovom veku, je možné charakterizovať vysokou mierou otvorenosti, pohostinnosti a ochoty pomôcť. Paradoxne, i keď by sme boli očakávali dostatok voľného času, opak sa ukázal pravdou. Ženy mali alebo sa snažili o stabilný harmonogram každodenných činností. O vedomom zachovávaní rutiny, označované tiež ako „ritualizácia každodennosti“ píše Voľanská (Voľanská 2016: 98-101). Seniorky sa každý deň venovali rôznym činnostiam, či v rámci celej komunity alebo individuálne. Dôležitou časťou aktivít každej informátorky je práca v záhrade, kde v sezóne ženy trávili skoro každý deň prácou či odpočinkom.

Seniorky sme pre potreby výskumu a následnej analýzy rozdelili do viacerých kategórií. Podľa typu poberaného dôchodku je dvanásť informátoriek starobnými dôchodkýňami a dve sú na invalidnom dôchodku. Dve seniorky sú stále zárobkovo činné popri poberaní dôchodku. Podľa sumy priemerného starobného dôchodku vyplácaného v roku 2012, ktorý dosiahol sumu 375,89 eur možno skupinu skúmaných žien rozdeliť nasledovne. Prvú skupinu tvorí päť žien s nízkym dôchodkom do 300 eur, druhú, najpočetnejšiu, sedem žien so stredným dôchodkom od 301 eur do 500 eur a tretiu dve ženy s vysokým dôchodkom nad 500 eur. Na výskume teda participujú nielen ženy s príjmom nižším aj vyšším od najčastejšie sa vyskytujúceho intervalu výšky dôchodku. Určujúci pre diferenciáciu skupiny predpokladám rodinný status. Sedem žien sú vdovy, ktoré žijú samé vo vlastnej domácnosti, tri ženy sú vdovy, ktoré žijú v spoločnej domácnosti so svojimi vydatými, resp. ženatými deťmi a ich rodinami a štyri ženy žijú s manželom, z toho dve s manželom a širšou rodinou. Podľa spôsobu bývania možno informátorky členiť na ženy žijúce v rodinnom dome, ktorých je osem, a ostatné, ktoré žijú v bytoch panelových domov.

12 Veľmi významné na túto tému sú populárnovedné články, ktorých zmyslom je šíriť osvetu. K propagátorom zdravého životného štýlu patrí MUDr. Miloš Bubán, internista a gastroenterológ, primár špeciálnej ambulantnej starostlivosti Železničnej NaP v Bratislave, napr. <http://casprezeny.azet.sk/clanok/19431/9-dovodov-precu-zeny-ziju-dlhsie-ako-muzi> (citované 12. 12. 2016).

Obec Trenčianska Teplá deklaruje, že vytvára uspokojivé sociálne prostredie pre seniorov v súvislosti s konceptom aktívneho starnutia.¹³ Poskytuje množstvo príležitostí pre aktívny život starších obyvateľov v priebehu celého roka. Funguje tu viacero spoločenských organizácií a zväzov, ako Klub dôchodcov, Jednota dôchodcov, Zväz invalidov a Kultúrna komisia obce. Tieto organizácie vytvárajú priestor na stretávanie sa seniorov, spoločné plánovanie podujatí, zapájanie sa do kultúrneho a spoločenského života, či poskytujú príspevky na organizovanie rôznych výletov. Každá informátorka je členkou najmenej dvoch spomenutých spolkov.

Spomedzi aktivít má v obci tradíciu aj „folklór“. Takto hovorovo označili naše informátorky folklórny súbor Teplanka, ktorý v obci pracuje od roku 1974.¹⁴ Činnosť súboru pomáha zachovávať a odovzdávať nehmotné kultúrne dedičstvo v podobe piesní a hudby, ale aj hmotného dedičstva v podobe krojov či výšiviek. Súbor predstavuje sociálnu skupinu prepojenú citovým vzťahom k regionálnej tradícii a spevu. Šesť žien, ktoré participovali na výskume, sú členkami Teplanky. Hoci v minulosti mal súbor viacero členov a boli zastúpené aj mladšie ročníky, dnes sa v súbore aktivizujú najmä ženy v dôchodkovom veku.

Jedným zo základných komponentov zdravého životného štýlu je pohybová aktivita. V obci takúto možnosť ponúka Klub XXL, cvičenie pre ženy. Ženy cvičia dvakrát týždenne, členkami je aj päť našich informátoriek.

Priestor pre spoločenské stretnutia poskytuje v obci taktiež farnosť. Všetky informátorky sa hlásia k rímsko-katolíckemu vierovyznaniu, pričom desať z nich pravidelne každú nedeľu navštevuje omšu, ako aj iné cirkevné obrady v miestnom kostole sv. Matúša.

Terénny výskum bol realizovaný v priebehu troch mesiacov v roku 2012, formou stacionárneho výskumu. Boli použité tri základné metódy zberu kvalitatívnych dát: neštruktúrované rozhovory, pološtruktúrované rozhovory a zúčastnené pozorovanie. Informátorky som vyhľadávala používajúc metódu

13 Z hľadiska starostlivosti o seniorov obec organizuje a zúčastňuje sa rôznych aktivít. V roku 2011 organizovala obec pre sociálne slabších obyvateľov jednorazovú potravinovú výpomoc zo zdrojov EÚ, ktorú využilo 240 obyvateľov obce. Prevažnú časť, 198 žiadateľov, tvorili seniori. Cez pracovný týždeň má v obci každý dôchodca možnosť stravovať sa v školskej jedálni len za 1,59 eur. Zriadená je tiež opatrovateľská služba s dotáciou od štátu, ktorá sa stará o dôchodcov, ktorí sa už nevedia postarať sami o seba. Ďalšou formou starostlivosti o najstarších obyvateľov je opatrovateľský dom.

14 Dostupné z <http://www.trencianskatepla.sk/clanok/kult%C3%BAra/s%C3%BAbory/teplanka> (Citované 22. 10. 2016).

v literatúre označovanú ako metódu *snehovej gule*.¹⁵ Informátorka, u ktorej som sa ubytovala, sa stala mojou sprostredkovateľkou pri výskume a *otvárala mi dvere* k ďalším ženám.¹⁶ Bolo potrebné nadviazať hlbšie a dôverné vzťahy s informátorkami, s čím mi pomohlo množstvo spoločenských podujatí usporiadaných v obci počas leta. Okrem rozhovorov s informátorkami v dôchodkovom veku, ktoré boli základné vzhľadom na hlavnú tému výskumu, som robila taktiež rozhovory s miestnym farárom a sekretárkou na obecnej úrade. Zdieľali so mnou svoje pohľady na fungovanie sociálneho prostredia v obci a zo svojho uhla pohľadu charakterizovali seniorky, moje budúce informátorky. Zber dát sa uskutočňoval vo viacerých fázach.

U každej informátorky som začala komunikáciu *neštruktúrovaným rozhovorom*, v ktorom som predstavila seba a svoju prácu. Snažila som sa získať dôveru a otvorenosť informátoriek, aby som bola schopná preniknúť hlbšie do ich súkromia. Následne som viedla s informátorkami pološtruktúrované rozhovory, ktoré som zaznamenávala na diktafón. Rozhovory boli rozdelené na niekoľko častí a doplnené, kontrolované zúčastneným pozorovaním. Dôležité bolo, aby každá časť rozhovoru bola oddelená časovo, neodohrávali sa v ten istý deň. Mala som tak možnosť doplniť si otázky, ktoré mi pri rozhovore nenapadli, prípadne niektorú otázku opakovať a tým ju verifikovať.

Prvá časť pološtruktúrovaných rozhovorov bola zameraná na hlbšie poznanie informátorky. Otázky som smerovala na osobné údaje, spôsob života, rodinný status, vzťah k lokálnemu prostrediu, vlastné preferencie a potreby. Snažila som sa získať informácie aj o sociálnom a ekonomickom zázemí seniorky.

Druhá časť pološtruktúrovaných rozhovorov bola zameraná na minulosť, teda na životný príbeh informátorky. Zaujímala som sa o rodinu informátorky, o jej vzdelanie, počnúc základnou školou, možnosti, ktoré mala a nemala, až sme v rozhovore postupne prešli cez zamestnanie, záľuby a vlastnú rodinu k jej

¹⁵ Metóda snehovej gule je určená na získavanie nových kontaktov na základe procesu postupného nominovania osobami, ktoré už vo výberovom súbore sú. Pozri viac. Dostupné z <https://explorable.com/snowball-sampling> (Citované 23. 10. 2016).

¹⁶ V teórii terénneho výskumu sa takýto sprostredkovateľ/ka, ktorý/á kontroluje prístup k niečomu/niekomu zvykne označovať ako gatekeeper. Ide o metaforické vyjadrenie, používané aj v oblasti komunikačných, mediálnych a bezpečnostných štúdií.

odchodu do dôchodku. Biografický príbeh¹⁷ mi pomohol pochopiť súčasné rodinné väzby, preferencie a orientovať sa v ekonomickej situácii seniorky.

Tretia časť pološtruktúrovaných rozhovorov bola orientovaná na súčasnosť. Najskôr som sa zamerala na obdobie od odchodu do dôchodku a zmeny, ktoré sa v ňom pre informátorku udiali. Snažila som sa komplexne zmapovať životný štýl jednotlivých senioriek. Zaujímali ma súčasné vzťahy s rodinou, zdravotný stav seniorky, náplň každodenného života, sociálny život, vzťahy v obci, záujmy, dôvody účasti a neúčasti na kultúrnych, spoločenských či cestovateľských aktivitách. Prediskutovali sme široký okruh tém týkajúcich sa života skúmanej seniorky.

V *poslednej, štvrtej časti pološtruktúrovaných rozhovorov* som sa zamerala na analýzu ekonomickeho zabezpečenia seniorky, teda na výšku príjmu na základe poberaného dôchodku, zárobkovú činnosť, dôvody zárobkovej činnosti či nečinnosti, finančné náklady na chod domácnosti, finančné možnosti, stratégie prežitia a podobne. Načrtla som tému aktuálneho politického diania, problematiky výšky dôchodkov či zvyšovania veku odchodu do dôchodku. Všetky rozhovory bolo potrebné doplniť a preveriť zúčastneným pozorovaním.

Zúčastnené pozorovanie som mala možnosť uplatniť na stretnutiach, ako boli skúšky a vystúpenia speváckeho súboru, v kostole, pri zasadaní Kultúrnej komisie a výboru Klubu dôchodcov, na výletoch organizovaných Klubom dôchodcov, na spoločenských podujatiach organizovaných jednotlivcami, ako boli *opekačky/grilovačky*, v záhradách informátoriek a samozrejme na stretnutiach v domácnostiach jednotlivých senioriek. Zamerala som sa na vzájomnú interakciu medzi seniorkami a ich rodinami, spôsob komunikácie, spôsob a mieru participácie na kultúrnom a spoločenskom živote, nadväzovanie nových kontaktov, spôsob riešenia každodenných problémov, záujmy, záľuby, prácu v záhrade, altruistické správanie a iné prejavy v spoločenstve.

V prepísaných údajoch z kvalitatívneho výskumu sme hľadali opakujúce sa vzory, ako o nich píše Voľanská (2016: 104-105), relevantné k skúmanej téme a výskumnej otázke,¹⁸ ktoré sme následne kódovali. Pre napísanie

17 Využitie biografických príbehov patrí dnes už k štandardným nástrojom historického, etnologického výskumu, ako aj iných spoločensko vedných výskumov. Podrobnejšie Kiczková, Z. a kol. 2006, Botiková 2006, 2008 Hlôšková 1999, Nosková 2006, 2014, Herzánová 2003, Voľanská 2016 a ďalší.

18 Tento spôsob analýzy textu sa nazýva Pattern Coding. „Pattern Coding is a way of grouping those summaries into a smaller number of sets, themes, or constructs” (Miles & Huberman, 1994, p. 69)

etnografickej kapitoly sme vytvorili profily informátoriek, v ktorých bol zohľadnený vek, vzdelanie, zamestnanie počas produktívneho veku, počet rokov na dôchodku, spôsob bývania, rodinný status, výška a typ dôchodku, ako aj ekonomické aktivity, ktoré súvisia s ekonomickým zabezpečením na dôchodku. S týmito profilmi sme následne pracovali počas celej analýzy dát a hľadali pravidelnosti, ktoré by bolo možné zovšeobecniť, prípadne vyzdvihnúť.

4. Socioekonomický status na dôchodku

Odchod do dôchodku je najčastejšie zo socioekonomického hľadiska spájaný s redukciou príjmov. Znamená táto redukcia aj znižovanie kvality života? Senior/ka môže čerpať iné zdroje, môže disponovať finančnými úsporami či naďalej zotrvať v ekonomickej činnosti. Odchod do dôchodku však môže byť podnetom pre zmenu organizácie vlastného času či zmenu návykov. Ekonomické rozdiely medzi účastníkmi výskumu odhaľujeme na základe výšky poberaného dôchodku, na ktorú, ako sa ukázalo, najvýraznejšie vplyva dosiahnuté vzdelanie, následné mzdové ohodnotenie a typ dôchodku. Ďalšou kategóriou sú výdavky na domácnosť, ovplyvnené spôsobom bývania, ktorý charakterizuje typ obytného priestoru a počet spolužijúcich členov domácnosti. Predpokladáme, že sociálny status bude reflektovaný cez úroveň úspor senioriek v súvislosti so stratégiami zachovania sociálnej istoty, cez samozásobiteľstvo na základe záhradkárčenia či zárobkovú činnosť na dôchodku. Nezaobráame sa celkovými majetkovými pomermi senioriek a ich rodín, nakoľko nás nezaujíma výška, ale len prítomnosť ekonomických rozdielov.

Základným faktorom ekonomického zabezpečenia je vymernie výšky dôchodku na základe predchádzajúcej zárobkovej činnosti a počtu odpracovaných rokov. Tu sú badateľné rozdielny najmä na základe predchádzajúcej pracovnej náplne senioriek, ktorá je ovplyvnená tiež dosiahnutým vzdelaním. Väčšina žien pochádza z robotníckych rodín, hovoria vo svojich biografiách o tom, ako ich rodina nemala záujem na ich štúdiu či dosiahnutí vyššieho vzdelania. S ekonomickou situáciou svojej rodiny spájajú

skutočnosť, že boli nútené z finančných dôvodov navštevovať len učňovské školy a hneď po vyučení sa zamestnať.

Hana (70, odborné učilište strojárské): *„Ja som sa dobre učila, vyznamenaná celých osem rokov. Otca som mala takého, čo ma do tej školy ani na to učilište nechcel dať. On hneď len robiť.“*

Kristína (69, základná škola) si na svoje detstvo v súvislosti so školskou dochádzkou nespomína ako na študentské roky. Vychodila základnú školu a ako hovorí, kvôli rodinnej finančnej situácii nemohla navštevovať strednú školu. Potom, ako jej zomrel otec, ostali sami s matkou a tromi súrodencami. Deti chodili už počas školy pracovať do záhradníctva, cez prázdniny na dlhšie brigády *do tabaku*, aby zarobili. Podobne vyrastali aj ostatné informátorky. Po absolvovaní povinnej školskej dochádzky navštevovali zväčša dvoj či trojročné učňovské školy. Tie ženy, ktoré mali možnosť a vôľu sa vzdelávať, robili si maturitu či nadstavbové štúdium zväčša až popri zamestnaní. Pani Jana (67) po tom, ako skončila učňovku a začala pracovať ako pokladníčka, začala navštevovať večernú strednú školu. Vyššie vzdelanie jej otváralo kariérny rast. Postupovala aj ďalej, motivovaná vyšším mzdovým zaradením a maturovala na obchodnej akadémii. Informátorky s vyšším dosiahnutým vzdelaním zastávali profesionálne špecializované, lepšie platené funkcie, ako boli napríklad vedúca v potravinách, účtovníčka v kancelárii či stavebná projektantka. Tie, ktoré vychodili učňovky, či len základnú školu, sa uplatnili najmä ako manuálne pracovníčky v dielni, na žeriave, predavačky v potravinách a obchodoch, upratovačky. Treba podotknúť, že mzdové rozdiely manuálnych kancelárskych zamestnankýň, ako samy informátorky všeobecne rozdeľujú typ zamestnania, sa im nezdali také signifikantné, ako sa im javia v dnešnej dobe. Uvedomovali si skôr náročnosť práce. Ženy, ktoré pracovali manuálne, vyzdvihovali kancelársku prácu ako fyzicky menej náročnú. Naopak, ženy pracujúce v kancelárii opisovali manuálnu prácu ako menej psychicky náročnú.

Milada (66, stredné odborné učilište): *„Tým čo sedeli v kancelárii celý život, sa ani do dôchodku nechce, ale my, čo sme celý život dreli, človek je unavený po toľkých rokoch, aj sa teší, že si na dôchodku odpočinie.“*

Badateľné rozdiely vo výške dôchodku sú spôsobené aj typom poberaného dôchodku. Invalidné dôchodky v čase nášho výskumu nedosahovali hranicu 250 eur. Na druhej strane najvyššie dôchodky vo výskumnej vzorke poberajú ovdovené ženy. Keďže muži v minulosti všeobecne zastávali lepšie platené funkcie, výpočet vdovského dôchodku je v každom prípade vyšší ako samotný starobný dôchodok vdovy. Ľudka (70, gymnázium) spomína na výrazné

rozdiely v platoch mužov a žien, ktoré odôvodňuje rozdielnou náročnosťou vykonávanej práce. Ženy boli za ľahšiu robotu slabšie ohodnotené. Tiež však spomína, že platové rozdiely medzi robotníkom a riaditeľom neboli také výrazné, ako sa jej zdajú v dnešnej dobe.

Na rozdiely medzi výškou poberaných dôchodkov informátoriek má najvýraznejší vplyv výška dosiahnutého vzdelania a s ňou súvisiace mzdové zaradenie, a typ poberaného dôchodku.¹⁹ Rozdiel v platovom ohodnotení existoval medzi osobami s učňovským vzdelaním a stredným odborným vzdelaním s maturitou. Tento výrazne ovplyvňoval mzdové zradenie a možnosť presunu od manuálnej práce do kancelárie. Vzdelanie nepochybne podporovalo sociálnu mobilitu. Nezamestnanosť bola takmer nulová, do roku 1989 fungovala tzv. plná zamestnanosť, nepracovať znamenalo „príživníčiť“. Kontrastne obdobie po spoločenskej zmene a demokratické zriadenie štátu zvýšilo nezamestnanosť, ktorú pocítila väčšina mojich informátoriek na vlastnej koži. Rok 1991 a s ním spojené ekonomické reformy označili informátorky za „nenormálne časy“, ktoré naplnili čakárne Úradu práce. Spoločensko-ekonomické zmeny rôzne ovplyvnili výšku dôchodkov informátoriek.²⁰

Medzi ženy s nízkym dôchodkom zaraďujeme tie, ktorých dôchodok nepresahuje hranicu 300 eur. Do tejto kategórie spadajú ženy na invalidnom dôchodku, keďže priemerná suma invalidného dôchodku vyplácaného na Slovensku je nižšia ako priemerná suma starobného dôchodku, a teda neprekračuje hranicu 300 eur.²¹

Kristína (69, invalidná dôchodkyňa): *„Mne sa rátalo do dôchodku posledných desať odrobených rokov. To som robila na žeriave, finančne som to mala dobré, ale so zdravím horšie. Posledných päť rokov som bola na štyri hodiny na žeriave a štyri hodiny v závode.“* Pani Kristíne skomplikoval pracovný aj súkromný život

19 Neporovnávame rozdiel medzi stredným a vysokoškolským dosiahnutým vzdelaním, keďže vysokoškolské vzdelanie žiadna z informátoriek nedosiahla.

20 Podľa výšky poberaného dôchodku je možné informátorky zaradiť do troch kategórií: nízky, stredný a vysoký dôchodok. Tieto kategórie sme odvodila od priemerného starobného dôchodku vyplácaného v Slovenskej republike za rok 2012, ktorý dosiahol sumu 375,78 eur. Na výšku dôchodku má vplyv najmä typ poberaného dôchodku (starobný alebo invalidný dôchodok), vdovstvo (vdovecký dôchodok) a mzdové zaradenie najmä na základe dosiahnutého vzdelania. Podľa: Správa o hospodárení sociálnej poisťovne v mesiacoch január až november 2012. [online] 2013 [cit. 2016-12-12]

Dostupné na internete: www.socpoist.sk/ext_dok-01_13_9_sprava...rok--2012.../54938c, s.12

21 Na Slovensku výška invalidného dôchodku bola v roku 2012 261,16 Eur Správa o hospodárení sociálnej poisťovne v mesiacoch január až november 2012. [online] 2013 [cit. 2016-12-12]

Dostupné na internete: www.socpoist.sk/ext_dok-01_13_9_sprava...rok--2012.../54938c, s.12

zdravotný stav.²² Dnes má dôchodok 250 eur a pretože sa v minulosti rozviedla s manželom, po jeho smrti nemá nárok na vdovský dôchodok. Podobný pracovný osud mala aj pani Monika (68), ktorá trpela epilepsiou. Robila v cukrovare, keď jej diagnostikovali epilepsiu, odišla na čiastočný invalidný dôchodok. Následne robila desať rokov na štyri hodiny v cukrárni a mäsiarstve. Dôchodok pani Moniky sa dnes ustálil na 236 eurách. Žije so svojim o desať rokov starším manželom, ktorého dôchodok je 330 eur. Nielen ženy so zdravotným znevýhodnením majú dôchodok nižší, ako je priemer na Slovensku. Ďalšie tri informátorky uzatvárajú túto kategóriu. Pani Anna (66, starobná dôchodkyňa, vdova) má mesačný príjem 235 eur, z toho jej vlastný starobný dôchodok je 150 eur a zvyšok tvorí vdovský dôchodok po manželovi, ktorý bol kvôli chorobe na čiastočnom invalidnom dôchodku a svojho dôchodkového veku sa nedožil. Pani Miladu (66, starobná dôchodkyňa, vdova) stretol podobný osud a po tom, čo pomerne mladá ovdovela, má dnes 297 eur dôchodok. Pani Vierka (64 starobná dôchodkyňa, živnostníčka) aj po vyštudovaní strednej priemyselnej stavebnej školy s maturitou poberala v čase výskumu dôchodok 298 eur. Podľa nej to zapríčinila najmä *porevolučná doba, kedy sa vo veľkom prepúšťalo*. V tejto súvislosti, sa pani Vierka sa rozhodla „urobiť si živnosť“, aby mohla aj naďalej projektovať stavby a dodnes popri dôchodku pracuje. Živnosť označuje za finančne nevýhodnú kvôli vysokým odvodom štátu, takže popri dôchodku svoju činnosť obmedzila.

Do druhej skupiny stredného dôchodku patria ženy, ktorých mesačný príjem na základe dôchodku sa pohybuje od 301eur do 500 eur. Starobný dôchodok pani Emilie (63, starobná dôchodkyňa, vdova) spolu s vdovským tvorí 392 eur. Po vyučení sa na strojárskom učilišti pracovala ako predavačka v potravinách a po tom, ako ju prepustili, vystriedala viacero zamestnaní. Pani Magda (60, starobná dôchodkyňa) taktiež zažila prepúšťanie – dotklo sa jej, aj keď mala pomerne vysokú kvalifikáciu – mala vyštudované tri roky vysokej školy, odbor deskriptívnej geometrie a matematiky. Hovorí, že preto, že bola v zamestnaní najmladšia, pri znižovaní stavov prácu musela opustiť a našla si zamestnanie na pošte. Zasiahla ju tiež zmena zákona o dôchodkovom veku a v roku 2004 jej pridali ešte 36 mesiacov práce navyše. Dnes má príjem po dvoch rokoch na dôchodku 420 eur. Pani Ľudka (70, starobná dôchodkyňa, vdova) pracovala ako kreslička v závode ZŤS a po 31 rokoch práce bola s ďalšími tisíckami zamestnancov prepustená. Ľudka (70): „*V deväťdesiatom prvom hromadne zo*

22 vrodené zdravotné poškodenie.

ZŤS-ky prepúšťali, ja som to strašne zle znášala, furt som cítila takú krivdu, že nadbytočná. Aj muž vtedy skončil v závode a ostal chorý na srdiečko a bol 10 rokov invalid." Následne si spolu s manželom otvorili v dome firmu na výrobu pružín, ktorú dodnes prevádzkuje ich syn. Pani Ľudka má tak aj s vdovským dôchodkom mesačný príjem 432 eur. Pani Jana (67, starobná dôchodkyňa) si popri prvom zamestnaní dodatočne urobila maturitu a následne pracovala celý život ako účtovníčka na traťovej správe pri železnici v Trenčíne, odkiaľ odchádzala aj do dôchodku. Dnes má 400 eur starobný dôchodok a popri dôchodku si ešte privyrába ako upratovačka na rovnakom pracovisku. Pani Dorota (62, starobná dôchodkyňa, vdova) tiež navštevovala strojárské učilište a vyučila sa za sústružníčku. Jeden rok dokonca navštevovala Vysokú školu ekonomickú v Bratislave, ale štúdium neukončila, pretože sa vydala. Najskôr pracovala v závode ZŤS v dielni, potom sa dostala do kancelárie. Keď sa od nej žiadalo, aby si spravila vodičský preukaz, odmietla a išla robiť upratovačku. Odtiaľ odišla do predčasného dôchodku, aby sa starala o ovdovelú a chorú matku. Dorota (62): „Dost som stratila, dost som bola ukrátená, aj som teraz, ale čo človek spraví." Dnes má pani Dorota 400 eur spolu starobný aj vdovský dôchodok. Podobne Pani Daniela (65, starobná dôchodkyňa, vdova) po vyučení sa na strednom odevnom učilišti pracovala celý život ako krajčírka v Ozete v Trenčíne. Taktiež odišla do predčasného dôchodku, aby sa starala o chorého muža a vzala brigádu upratovačky. Pred deviatimi rokmi ovdovela a dnes má príjem 418 eur. Posledná v kategórii žien so strednou výškou dôchodku je pani Beta (62, starobná dôchodkyňa, vdova). Podobne ako pani Daniela vychodila stredné odevné učilište v Merine Trenčín. Pracovala ako tkáčka a neskôr robila v pridruženej výrobe na lise. Aby nemusela chodiť na popoludňajšiu zmenu kvôli starostlivosti o deti, vzala prácu v cukrovare, kde deväť mesiacov nadsluhovala po dovŕšení dôchodkového veku. Dnes má príjem 496 eur.

Za vysoký dôchodok v lokálnej komunite dôchodkýň sme spolu s našimi informátorkami považovali taký, ktorý presiahol hranicu 500 eur. V tejto kategórii sa nachádzajú len dve informátorky. Bolo by možné sem zaradiť aj pani Janu (67, starobná dôchodkyňa), ktorej mesačný príjem na základe dôchodku a zárobkovej činnosti dosahuje 650 eur. Pani Majka (64, starobná dôchodkyňa, vdova) vyštudovala obchodnú akadémiu a absolvovala aj nadstavbové štúdium, ktoré ju oprávňovalo robiť inštruktorku učňov. Celý život pracovala ako vedúca v potravinách Zdroj, najskôr šesť rokov v Trenčianskej Teplej, potom v Trenčíne. Ako vedúca sa musela vzdelávať a navštevovať rôzne kurzy. Ešte pred odchodom do dôchodku ovdovela. Dnes

má spolu starobný aj vdovský dôchodok vo výške 515 eur. Druhá seniorka z tejto kategórie je pani Hana (70 starobná dôchodkyňa, vdova), ktorá vychodila odborné učilište strojárske a ako sama hovorí, celý život pracovala „na mašine“. Najskôr robila osemnásť rokov v TOSke a potom dvadsať rokov v Konštrukte, odkiaľ odišla do predčasného dôchodku. Hana (70): „*Nakolko nastali tie nenormálne časy, poslali ma do predčasného dôchodku s dvojmesačným odstupným.*“ Dôchodok pani Hany je vyšší najmä zásluhou jej nebohého manžela, ktorý pracoval v štátnej správe. Dnes jej vychádza spolu 590 eur, z čoho menšiu časť, 290 eur tvorí jej starobný dôchodok. Výšky dôchodkov mojich informátoriek sa líšia. Pripomíname však náš predpoklad o tom, že socioekonomický status senioriek, nebude mať priamy vplyv na participáciu senioriek na kultúrnom a spoločenskom živote.²³

Rozdiel socioekonomického statusu nemožno posúdiť len na základe výšky dôchodkov, preto sa zameriame na ďalšie možné determinanty. Výdavky spojené s chodom domácnosti ovplyvňujú najmä tri základné faktory. Prvým je spôsob bývania charakterizovaný typom obytného priestoru, ktorým môže byť rodinný dom alebo byt v panelovom dome a s ním spojené náklady. Druhým faktorom je spôsob bývania v zmysle počtu obyvateľov v domácnosti a s ním spojené znižovanie či zvyšovanie životných nákladov seniorky. Tretím faktorom je záhrada, ktorá poskytuje drobné hospodárenie pre vlastnú potrebu a znižovanie nákladov na základe samozásobiteľstva. Záhrada je prvkom životného štýlu aj v urbanizovanom dedinskom prostredí.

Rozdiel vo vlastníckych pomeroch domov a bytov medzi informátorkami zdanlivo nie je. Každá žije vo vlastnom dome či v odkúpenom byte.²⁴

23 Väčšina informátoriek odchádzala do dôchodku v období platnosti zákona (č. 274/1994 Z. z. o Sociálnej poisťovni), ktorý sa výrazne odlišoval od súčasného zákona (č. 461/2003 o Sociálnom poistení). Ten pri výpočte dôchodku zohľadňoval len päť najlepších rokov z posledných desiatich rokov aktívnej činnosti poistenca, pod ktorými sa v prípade informátoriek podpísalo najmä hromadné prepúšťanie v roku 1991 či invalidita. Nezohľadňoval zásluhovosť, čím sa javil ako nespravodlivý systém, v ktorom lepšie zarábajúci jednotlivci doplácali na dôchodky slabšie zarábajúcich. Aj napriek tomu podľa Záborského (Záborský 2011: 22) majú súčasní dôchodcovia vôbec najštedrejšie dôchodky v histórii Slovenska. Rozdiely medzi dôchodkami sa budú pravdepodobne prehĺbovať s pribúdajúcimi rokmi.

24 Obec možno rozdeliť na štyri obytné časti, severovýchodnú hornú časť prezývanú Hrozenkov, severozápadnú dolnú časť známu pod názvom Palestína, juhovýchodnú hornú časť a juhozápadnú dolnú časť. Hrozenkov a Palestína sa tiahnu od centra obce smerom k Novej Dubnici, pričom ich predeľuje hlavná cesta. Tieto časti sa výrazne rozrástli v roku 1921, ako reakcia na vytvorené pracovné podmienky v Považskom cukrovare a na železnici. „Podľa návrhu členov sociálno-demokratickej strany sa malo sídlisko Palestína volať Štefánikova ulica a Hrozenkov Masarykova kolónia“ (Karlík 1994: 53). Hrozenkov leží od cesty na pravo a je zastavaný rodinnými domami. V tejto časti žijú samé v rodinných domoch tri informátorky, pani Kristína (69), Ľudka (70) a Emília (63). Palestínu je označovaná časť od cesty na ľavo,

Rozdielnosť sa však predsa prejavuje – v dome/byte, sama/s deťmi, vo veľkých/malých priestoroch, veľa/málo priplácania na náklady na nájom, pod ktorým sa chápu účty za elektrinu, vodu, plyn a podobne. S väčšími obytnými priestormi stúpa aj výška týchto nákladov. Pani Milada (66), Jana (67) a Majka (64) žijú samé v byte. Ich mesačné výdavky sa pohybujú od 150 do 170 eur. Dokážu si časť ušetriť. V trojizbovom byte žije aj pani Anna (66), ktorá však kvôli nízkemu dôchodku nemôže bývať sama a hovorí, že si šetrí len horko-ťažko. Anna (66): *„Dobre, že dcérka so zaťom bývajú so mnou, no máme to slabé, ale čo už narobíme. My si to delíme na tretiny. Keby som zaplatila byt, by som ani len na lieky nemala.“* Aj pani Dorota (62) býva v rodinnom dome so svojou dcérou a dvomi vnučkami. Tiež je odkázaná na svoju rodinu, ktorá jej pomáha platiť účty. Keďže dom je veľký, vyššie sú aj náklady na jeho chod a 400 eurový dôchodok pani Doroty by na to nestačil, nakoľko si pri nečakaných výdavkoch už niekoľko krát brala pôžičky. Všetky výdavky si delí s dcérou a vnučkami na tretinu a varí si sama pre seba, pretože má nižšie nároky. Úspory minula na viacero pohrebov v rodine, ktoré ju zasiahli po minulé roky. Rovnakú výšku dôchodku má aj pani Jana (67), ktorá však poberá len starobný dôchodok v sume 400 eur a žije so svojou rodinou vo veľkom rodinnom dome. Jej mesačné výdavky presahujú výšku dôchodku, pretože nakupuje a varí pre všetkých členov domácnosti. V tomto prípade, na rozdiel od predchádzajúcich informátoriek, pani Jana nie je z finančných dôvodov odkázaná na život s rodinou, ale sama finančne svojej rodine vypomáha. Dokonca si ešte aj ušetrí, aby mohla nakupovať pre seba a dcérinu rodinu výrobky vo firme Tupperware,²⁵ v ktorej sa angažuje.

ktorá je taktiež zastavaná rodinnými domami Nachádza sa tu aj hasičská zbrojnica nazývaná hasičáreň. Tu žije pani Dorota s dcérou a dvomi vnučkami (62) a pani Daniela s dcérou (65). Juhovýchodná časť sa tiahne po prúde potoka Teplička od centra obce smerom ku starému kameňolomu a Trenčianskym Tepliciam. Stoja tu pozdĺž cesty v troch radoch rodinné domy. V tejto časti hore priamo pod horou žije sama v rodinnom dvojpodlažnom dome pani Hana (70). Dole pri hlavnej ceste býva v rodinnom dvoj dome pani Monika (68) s rodinou (manžel, stará mama, dcéra s manželom a tri vnučky). V juhozápadnej časti leží viacero verejných budov, budova obecného úradu, škola, škôlka, zdravotné stredisko, železnica, cukrovar, skleníky, súkromné záhrady a iné. Táto časť a najmä okolie školy sa zvykne označovať názvom New York (Ňujórk), pretože tu v minulosti stál hotel rovnakého mena. Okrem rodinných domov sa táto časť v nedávnej minulosti rozrástla o tri a viac podlažné panelové domy. V tejto časti bývajú ostatné moje informátorky. Pani Jana (67) býva s manželom, synom, vnučkou a pravnúčkou v rodinnom dome, pani Magda (60) s manželom. V bytoch panelových domov býva sama pani Beta (62), Milada (66) a Majka (64). Pani Vierka (64) žije v byte s manželom a pani Anna (66) s dcérou a zaťom.

²⁵ Spoločnosť Tupperware bola priekopníkom stratégie priameho predaja, a to najmä vďaka zapojeniu žien v USA po 2. svetovej vojne. Ženy si prostredníctvom tejto aktivity pomáhali udržať finančnú

V rodinnom dome sama žije pani Ľudka (70), Hana (70), Emília (63). Syn pani Ľudky (70) v dome prevádzkuje firmu na výrobu pružín a keďže je podľa jej slov pomerne úspešný, vypomáha jej s nájmom. Pani Emílii (63) nikto finančne nevypomáha, ale môže si dovoliť v dome žiť sama, lebo má úspory z pracovného života. Pani Hana (70) si vďaka vyššiemu vdovskému dôchodku môže dovoliť žiť sama vo veľkom rodinnom dome. Navyše žije, ako hovorí, s *nákladnou chorobou* celiakiou,²⁶ kvôli ktorej musela pred desiatimi rokmi zmeniť svoje stravovacie návyky. Vyjadrila sa, že aj keď ju k domu viažu spomienky – postavili ho svojpomocne s manželom – keby sa ukázalo, že nemá dostatok financií, bola by ochotná sa neskôr presťahovať do bytu, avšak len v rámci obce. Zatiaľ však má dostatok úspor na život aj na údržbu domu.

Záhrada je charakteristickým prvkom spôsobu života na dedine. Model samozásobiteľstva, charakteristický pre súčasné urbanizované dediny, je pravdepodobne prejavom vychádzajúcim z tradície rodinného hospodárenia. Sledujú ho aj súčasní ekonómovia poľnohospodárstva, ktorí poukazujú na to, že „vysoký podiel samozásobiteľských aktivít podľa komoditných bilancií sa prejavuje pri produkcii zeleniny“ (Buchta 2016: 5). Záhrada neposkytuje len možnosť zníženia nákladov na základe drobného hospodárenia, ale predstavuje spôsob života, pre ktorý je charakteristický aj hlboký citový vzťah k prírode. Magda (60, rodinný dom so záhradou): „*Deväťdesiat percent voľného času strávim v záhrade. Je to môj koníček. Po zime mám až telesnú potrebu strčiť ruky do hlíny.*“ Záhrada a záhradkárstvo sa stáva záľubou, ktorá prináša radosť aj zo zveľaďovania životného prostredia. Každá z informátoriek, ktorá žije v rodinnom dome, má na pozemku väčšiu či menšiu záhradu. Pestujú ovocie a zeleninu rôzneho druhu, zavárajú a využívajú počas celého roka vo forme kompótov, džemov, nátierok a podobne. V domácnostiach informátoriek sa nachádza množstvo rôznych bylín, ktoré si samy vypestovali, nasušili na prípravu čajov či do polievok. Nielen ženy z rodinných domov, ale aj seniorky žijúce v bytoch majú svoje záhradky v záhradkárskej kolónii, kde tiež pestujú zeleninu a ovocie. To, čo nedopestujú, chodia kupovať na trh do Novej Dubnice. Vlastná produkcia určite znižuje výdaje na potraviny. Daniela (65,

nezávislosť.... <http://www.tupperware.sk/sk/o-spolocnosti/zakladne-aspekty/linie-novych-party> (cit. 30.10.2016)

²⁶ Celiakia je autoimunitná choroba, ktorá je spôsobená trvalou neznášanlivosťou imunitného systému voči gluténu (lepku). Ak celiatik dodržiava dôsledne bezlepkovú diétu, prejavy tohto ochorenia vymiznú. Bezlepkové potraviny predstavujú pomerne finančne nákladnú položku v rodinnom hospodárení. Viac pozri <http://sk.wikipedia.org/wiki/Celiakia> (cit. 30. 10. 2016).

rodinný dom so záhradou): „*Ja nemusím nič kupovať, pre mňa a pre dcéru stačí, čo sa stravujeme – rajčiny, paprika, uhorka – to si všetko dopestujem, jablká, hrušky.*“ Informátorky vyzdvihujú kvalitu plodín, ktoré dopestovali. Záhradky hnoja len prírodným hnojom a svoje produkty nazývajú s predponou *bio*. Hovoria doslova o odpore k zelenine z veľkých obchodných sietí, ktorá sa nedá chuťou a kvalitou porovnať s ich produktmi. Záhrada a záhradkárstvo ponúka tak podľa mojich informátoriek možnosť zdravého stravovania, ktoré zahŕňa konzumáciu vlastnej dopestovanej zeleniny namiesto kupovaných produktov. Vytvára podmienky pre aktívny spôsob života ako zmysluplnej pracovnej činnosti aj po odchode z pracovného života. Namiesto mzdy je odmenou úroda a s ňou zníženie finančných nákladov na stravu. Na druhej strane je dobrovoľnou voľbou, spôsobom trávenia voľného času v zmysle individuálnej, a zároveň spoločnej záľuby senioriek. Poskytuje často diskutovanú tému v rozhovoroch. Záhrada svojím spôsobom prispieva k rozvoju sociálnych kontaktov a socializácii.

Ekonomická situácia informátoriek je rôzna, najmä na základe vyššie uvedených determinantov. Typ a výška dôchodku či spôsob bývania vplývajú na ekonomické možnosti senioriek. Odchod do dôchodku v súvislosti s opustením zamestnania v každom prípade znamená zníženie finančného príjmu, na ktorý boli jednotlivci zvyknutí. V niektorých prípadoch sa redukcia financií odzrkadľuje v strate sociálnej istoty. Seniorky, ktorých príjem a výdavky sú nivelizované, ba niekedy sú výdavky vyššie ako príjem, volia pre zachovanie svojej sociálnej istoty rôzne stratégie.

Pre pani Kristínu (69 invalidná dôchodkyňa) predstavuje dôchodok jej celoživotné úspory. Ten tvorí 250 eur mesačne, aj preto bola nútená už dlhšie si privyrábať, aby pokryla svoje, ako sama hovorí, *skromné* životné náklady. Keď zostala na invalidnom dôchodku, plietla svetre pre deti a predávala ich do veľkoskladu v Trenčíne. Teraz chová štyridsať sliepok a privyrába si predajom vajec. Ako už bolo spomenuté, seniorky s nižším mesačným príjmom či vyššími mesačnými nákladmi sú odkázané na svoje rodiny, hlavne teda na život pod jednou strechou so zarábajúcou mladšou generáciou. To znamená, že ich dôchodky nespĺňajú rolu sociálnej istoty a rodina je ich jedinou nádejou na solídny život na dôchodku. Pani Daniele (65) by výška dôchodku 418 eur stačila na pokrytie nákladov na život v menšom rodinnom dome či byte. Naviac, žije s dcérou, ktorá jej finančne vypomáha. V horšej situácii by sa ocitla pani Anna (66), keby žila nielen bez manžela, ale aj bez dcéry. Na dcére a zaťovi je doslova závislá, nakoľko nedisponuje úsporami a nebola by schopná platiť mesačný nájom. Naučila sa žiť skromnejšie. Aj keď má najnižší dôchodok zo

všetkých informátoriek, vďaka podpore zo strany rodiny si nemusí nijako privyrábať. Namiesto dôchodku rolu sociálnej istoty prebrala na seba dcéra s manželom. Šímová (2010) na základe kvantitatívneho sociologického výskumu tvrdí, že najsilnejšou motiváciou pre zotrvanie v pracovnej činnosti aj po dovŕšení dôchodkového veku sú financie. Podľa nej redukcia príjmu na dôchodku má vplyv na kvalitu života. Na základe kvalitatívneho výskumu sa však ukazuje, že dôchodkyne, ktoré vykonávajú zárobkovú činnosť, tvrdia, že nie sú motivované vidinou zvýšenia vlastného životného štandardu. Vo výpovediach sa ukazuje, že motiváciou je prestíž, ktorú zamestnanie prináša, ako aj dobrý pocit užitočnosti. Pani Jana (67), aj keď je už dvanásť rokov na dôchodku, chodí si privyrábať ako upratovačka. Svoju prácu berie ako poslanie, svoju prestíž, pretože upratuje na mieste svojho predchádzajúceho zamestnania na traťovej správe v Trenčíne. Jana (67, upratovačka): *„Prednosta rozhodol, že nechce cudziu osobu do budovy pustiť. To znamená, že mám dôveru v nich a oni vo mne. Vyfasovala som jeden univerzálny kľúč a s tým otvorím každé dvere.“* Práca ju teší najmä preto, že sa môže stále pohybovať na mieste predchádzajúceho zamestnania. Odchodom do dôchodku tak nestratila svoju sociálnu rolu, ktorá je pre ňu dôležitá. Minulý rok utrpela úraz. Spôsobila si popáleniny a po dvojmesačnej pripútanosti na lôžku sa vrátila späť do obľúbenej práce. Potrebovala veľa pohybu, pričom práve práca jej pomohla sa po nehode zregenerovať. Na základe výskumného pozorovania sa ukazuje, že pani Jana zotrváva v pracovnej činnosti najmä preto, aby bola schopná spolu s manželom pokryť náklady vlastnej domácnosti. Hospodárenie v ich domácnosti je náročné aj preto, že žijú spolu s rozvedeným synom a jeho dcérou s dieťaťom, ktorým vypomáhajú, a to nielen finančne. Pani Jana varí, nakupuje pre celú rodinu a pomáha s výchovou pravnúčky. Jej motiváciou je okrem spokojnosti v zamestnaní aj vytváranie sociálnych istôt pre mladšiu generáciu.

Pani Vierka (64, živnostníčka) je deväť rokov na dôchodku a stále vykonáva živnosť. Projektuje stavby a robí dozor na stavbách. Pritom deklaruje, že živnostenská práca na dôchodku je pre vysoké odvody nevýhodná. Mesačne platí do fondov okolo 90 eur, pričom ako dôchodkyňa nie je zvýhodnená. Vyplatená za svoju prácu býva väčšinou raz za pol roka či za rok, čo jej skôr pokryje polročné náklady. Trh pre seniorky, vykonávajúce živnosť, nevytvára vhodné podmienky v súlade s konceptom aktívneho starnutia. Pani Vierka hovorí o spokojnosti v zamestnaní, o láske k svojej práci a potrebe byť v spoločnosti. Vyzdvihuje potrebu kontaktu s ľuďmi, potrebu byť stále informovaná o veciach, ktoré ju zaujímajú. Podľa odpovedí sa javí, že financie

nie sú hlavným motivačným faktorom pre prácu popri dôchodku, ako to tvrdí Šímová (2010: 177).

Tieto súvislosti potvrdzujú aj vyjadrenia nepracujúcich senioriek na margo práce v dôchodkovom veku. Hana (70): *„Nič by ma nemotivovalo zostať pracovať, aspoň nie v tých podmienkach, kde som robila. Možno keby ma práca baví, keby je mojím koníčkom, ale nebola.“* Financie nahrádza spokojnosť v zamestnaní v zmysle citového vzťahu k vykonávanej práci a pocitu potrebnosti, ako aj motivácia vytvorenia a trvalého udržania vyhovujúcich životných podmienok, štandardu pre svoju rodinu. Na druhej strane sociálne istoty, pokiaľ ich nezabezpečuje výška dôchodku, získavajú ženy zárobkovou činnosťou, spôsobom bývania či drobným hospodárením pre vlastnú spotrebu.

Redukcia príjmu na dôchodku, ako už bolo spomenuté, vytvára podmienky pre rôzne stratégie organizácie každodenného života, najmä tam, kde absentujú vlastné úspory. Na druhej strane s pribúdajúcim vekom a klesajúcimi finančnými možnosťami klesajú aj nároky senioriek v rôznych oblastiach. Menia sa najmä stravovacie návyky, s nimi tiež frekvencia varenia. Seniorky sa považujú za generáciu, ktorá bola vychovávaná v horších životných podmienkach a preto, ako hovoria, sú naučené žiť skromne. Spomínajú, že v robotníckych rodinách, v ktorých vyrastali, nebolo mäso každodennou záležitosťou. Tvrdia, že ktakémuto spôsobu varenia sa vracajú aj teraz – v čase, keď sú na dôchodku. Po tom, ako ukončili aktívnu pracovnú činnosť, cítia, že sa znížili nároky na ich fyzický výkon, resp. zmenil sa charakter fyzického výkonu. Čiastočne sa táto situácia podľa mojich informácií odzrkadlila v zmene stravovacích návykov. Tu však podotýkame, že zmena stravovacích návykov môže súvisieť významnejšie so zmenou metabolizmu v staršom veku, ako s ukončením pracovnej činnosti. Varenie sa presunulo z každodennej činnosti na občasné, keď si uvaria na viac dní. Častejšie a vo väčšom množstve varia seniorky, ktoré okrem seba varia aj pre zvyšok rodiny. Jana (67): *„Ja varím vo veľkom pre celú rodinu – toľko hladných krkov – manžel, syn pojedia. Aj na tú pravnučku hľadím, aby dobre papala a hlavne zdravo.“* Nároky sa po odchode do dôchodku znižujú taktiež v odievaní. Ženy už nemajú potrebu nakupovať nové šaty, čo ospravedlňujú tým, že móda je pre mladých a keď už nechodia do práce, toľko ľudí ich nevidí. Seniorky si však aj doprajú, hlavne čo sa týka záľub, cestovania a starostlivosti o zdravie, ako na to poukážeme na inom mieste. Paradoxom je, že seniorky s vyšším mesačným príjmom hodnotia svoju finančnú situáciu a situáciu seniorov na Slovensku negatívne, kým seniorky s nižším príjmom sú schopné ušetriť si časť príjmov. Uvedené postoje súvisia zaiste s osobnými nárokmi, aj predstavami o ich

naplňaní. Pani Majka (64), ktorá má vysoký dôchodok a dokáže si mesačne ušetriť, dôchodky na Slovensku označuje za veľmi nízke, pričom ich kladie do kontrastu s nemeckými či rakúskymi dávkami. Na druhej strane pani Kristína (69), ktorá patrí medzi seniorky s najnižším dôchodkom a privyrába si predajom vajíec, síce hodnotí svoju situáciu ako slabšiu, ale dokáže si aj malú časť prostriedkov ušetriť. O dôchodkoch ostatných neinvalidných senioriek z komunity hovorí, že majú veľmi pekné dôchodky. Fakt, že seniorky s rôznym príjmom majú rôzne názory na výšku dôchodkového zabezpečenia na Slovensku je pravdepodobne spôsobený aj tým, že sa porovnávajú so seniormi, ktorí majú príjem vyšší ako ony. Seniorky so stredným a vyšším príjmom porovnávajú svoje dôchodky so zahraničnými seniormi a tak majú pocit ukrátenia. Seniorky s nižším príjmom porovnávajú svoje dôchodky so seniorkami z komunity a následne len svoju situáciu označujú za horšiu a nezovšeobecňujú ju na celé Slovensko.

5. Participácia na spoločenskom živote

Vo výskumoch starnutia sa v 60. rokoch pomenovali dva modely životného štýlu na dôchodku. Prvý model na základe teórie odpútavania sa tvrdí, že človek po odchode do dôchodku spolu so stratou svojej sociálnej roly na základe zamestnania sa odťahuje od spoločnosti. Uzatvára sa do súkromia, pričom staroba, ako posledná etapa života, predstavuje prípravu na smrť. Kontrastne druhý model, odvodený od teórie aktivity, preferuje aktívny spôsob života na dôchodku a s ním spojené alternatívne sociálne roly (Alan 1989 podľa Voľanská 2016: 28). Zástancovia aktívnej teórie starnutia (Jent 2004: 185) hovoria, že pokračovanie v aktívnom životnom štýle po odchode do dôchodku má výrazný vplyv na pocit pohody a spokojnosti seniorov. Na základe výskumu však vidíme utváranie individuálnych modelov životného štýlu jednotlivých senioriek, ktorý nezodpovedá celkom ani jednej z uvedených dvoch teórií. Ani jedna z uvedených teórií v súčasnosti nie je relevantná a používa sa iba v rámci dejín záujmu o problematiku (Voľanská 2016: 28-29). Pri výskume sme sledovali v lokálnom prostredí prvky aktívneho životného štýlu doplnené o rozmyšľanie o blízkosti smrti. Tieto uvádzali ovdovelé seniorky pri spomienkach na svojich nebohých manželov a tiež ovdovelé informatorky, ktorých príjem ťažko naplňal sociálne istoty. Tieto ženy rozprávali o pohrebe ako o finančne náročnej záležitosti, ktorú nebude mať kto po ich smrti vyplatiť. Dorota (62): „*Ked' manžel zomrel...Neviem, či ma budú mať za čo pochovať...*“ Znižovanie počtu interakcií s inými ľuďmi

informátorky v skúmanom prostredí spájajú s odchodom do dôchodku., Je však otázne, či ho možno pokladať za relevantný ukazovateľ životného štýlu. Podľa mojich pozorovaní seniorky z lokálneho prostredia žijú aktívnym spôsobom života, v ktorom sa objavujú niektoré prvky charakterizované teóriou odpútania sa. Spôsoby pomenované touto teóriou bývajú zastúpené najmä u seniorov v pokročilejšom veku. Stuart-Hamilton hovorí (1994: 170), že model spôsobu života seniorov podľa teórie odpútania sa, sa objavuje pri určitom type osobnosti, ktorá už v produktívnom veku má tendenciu viesť samotárske život. Naše zistenia sú samozrejme len a ilustratívne, avšak porovnanie jednotlivých prípadov ukazuje zhodu s uvedeným teoretickým konštatovaním. Informátorka a zároveň invalidná dôchodkyňa pani Kristína (69) odchodom z pracovného života už v mladšom veku, ako sama tvrdí, obmedzila kontakt s ľuďmi. Na rozdiel od nej, druhá informátorka, taktiež dlhodobo invalidná dôchodkyňa, pani Monika (68) zostala žiť aktívne aj napriek zdravotnému stavu a dodnes patrí medzi najaktívnejšie seniorky v obci.

Aktívny spôsob života senioriek, podobne ako ho definuje koncept aktívneho starnutia, sa v lokálnom prostredí prejavuje najmä v podobne participácie na spoločenskom živote. Kultúrny a spoločenský život senioriek v obci predstavuje najmä angažovanie sa v speváckom súbore Teplanka, práca v Jednote dôchodcov, členstvo v Klube dôchodcov a Zväze invalidov, práca v Kultúrnej komisii pri obecnom úrade a navštevovanie pohybového krúžku XXL pre ženy. Spoločenský a aktívny spôsob života na dôchodku, tak ako ho charakterizuje koncept aktívneho starnutia, sa neprejavuje len v spomenutých organizáciách, ale aj v individuálne organizovaných podujatiach, vzájomných návštevách a výpomoci, v individuálnych záujmoch či opatrovaní vnúčat. Veľmi obľúbené medzi seniorkami sú letné dovolenky, či už s Klubom XXL alebo individuálne, s rodinou.

Kultúrny a spoločenský život v obci sa deje na komunitnej a individuálnej úrovni. Komunitne organizované aktivity sú organizované lokálnym súborom, klubmi, či cirkvou. Pre ich fungovanie je dôležitá podpora zo strany obce, ktorá vytvára podmienky sociálneho prostredia.

Teplanka je spevácky folklórny súbor, ktorý v obci pracuje už bezmála štyridsať rokov. Svojou činnosťou sa snaží o revitalizáciu tradičných piesní Teplanského regiónu. Ako už bolo spomenuté, súbor tvorí združenie 12 žien, speváčok, a 2 mužov, harmonikára a učiteľa spevu. Stretávajú sa každý utorok na skúškach v priestoroch obecného úradu. V skupine je badateľná hierarchia, pričom hlavné slovo má učiteľ, potom sú to dve sólistky, pani Hana (70) a pani

Monika (68), ktoré sú členkami Teplanky najdlhšie. Ostatné ženy, Majka (64), Jana (67), Vierka (64), Emília (63), ostatné štyri mladšie členky a harmonikár vstupujú do diania, či prerušujú skúšku len málokedy. Pani Hana (70) spolu s pani Monikou (64) sú hlavnými organizátorkami, čo sa týka vystúpení, zvolávajú ostatné členky, poskytujú informácie, pripomínajú náležitosti. Teplanka nesmie chýbať na žiadnom podujatí, ktoré organizuje obecny úrad, ale taktiež často cestujú na vystúpenia do okolitých miest a regiónov. Jana (67): *„Túto sezónu sme mali bohatú činnosť, boli sme na folklórnom festivale v Levoči, Trenčianske Teplice, remeselnícky jarmok, Agrokomplex Nitra...”* Okrem toho sa zúčastňujú aj na vystúpeniach s politickým a vlasteneckým rámcom, ako boli v čase výskumu (2012) oslavy 20. výročia Deklarácie Národnej rady Slovenskej republiky, ktoré sa konali v Dubnici nad Váhom a výročia Matice slovenskej v Martine. Vystúpenia sa konali cez víkendy, ale niekedy aj cez týždeň – podľa toho, kde spevácku skupinu zavolajú. Kroje, ktoré majú ženy pri vystúpeniach oblečené, majú osobitnú výzdobu, charakteristická je pestrofarebná výšivka na rukávcoch a na zástere. Výšivka je s kvetinovými a zvieracími motívami. Ženy sú na kroje hrdé – poskytol, zapožičal im ich obecny úrad zo svojho depozitára. Výnimkou je najdlhšie účinkujúca členka súboru. Monika (68): *„Dostala som kroj od tety, ona bola sedliačka a mi ho dala, keď som začala spievať.”* Fakt, že ženy sa súboru a nácvikom venujú a ich vystúpenia sú pôsobivé, potvrdzuje aj prvenstvo v televíznej súťaži ľudových piesní Kapura. Hovoria, že k pestovaniu tohto druhu záľuby ich vedie najmä láska k spevu. Spev im dodáva pozitívnu energiu, nevedia si bez neho predstaviť svoj život. Spomenuté dôvody, prečo sa seniorky angažujú v revitalizácii a pestovaní tradičnej lokálnej kultúry prostredníctvom spevu, možno doplniť o potrebu socializácie a komunikácie. Vierka (64) : *„Spev, to je moja láska, keď môžete tú energiu ľuďom dávať cez ten spev a potom cítite, ako sa vám to vráti, no to je niečo úžasné.”* Participovanie senioriek na kultúrnom živote formou účasti v speváckej skupine im ponúka možnosť pestovania záľuby, pravidelného stretávania sa s rovesníkmi, cestovania a kontaktu s novými ľuďmi s rovnakými záujmami, výmeny informácií a náhrady stratenej sociálnej roly. Mladí ľudia, ukazuje sa, nemajú záujem o tieto kultúrne a spoločenské aktivity v obci, ako to bolo v minulosti, keď mal súbor aj mladé členky. Informátorky pripisujú nezaujímavému životnému štýlu mladšej generácie, ktorá v podobných spolkoch nevyrastala, prípadne aj nedostatočnej výchovnej pozornosti zo strany ich rodičov a starých rodičov. Preto aj pani Jana (67), ktorá vychováva vnučku, zvykne ju brávať na všetky vystúpenia, oblieka ju do kroja, aby si v mladom veku osvojila a obľúbila ľudovú kultúru.

I keď sa v súčasnej dobe „*folklor šíri aj vďaka technickým médiám*“ (Válka 2011: 149), príklad Teplanky ostáva ukážkou, ako sa zachovávanie ľudovej kultúry, folklórnych prejavov deje aj v osobnom kontakte.

Jednota dôchodcov funguje na Slovensku ako občianske združenie od roku 1990. Je dobrovoľným združením dôchodcov z celého územia našej krajiny a zaoberá sa rôznymi otázkami spojenými s problematikou seniorov. V súlade s konceptom aktívneho starnutia mapuje podmienky predlžovania veku odchodu do dôchodku, poskytuje právno-poradenské služby, sleduje vývoj životnej úrovne seniorov, spolupracuje s vládnymi štruktúrami. Podporuje tiež kultúrne a spoločenské aktivity. Jednota dôchodcov na základe svojej Okresnej organizácie v Trenčíne združuje taktiež seniorov Trenčianskej Teplej. Informátorky sú členkami a využívajú aj finančné výhody, najmä podporu rôznych aktivít, ako to vyplýva z členstva v uvedenej organizácii.²⁷ Medzi jedenástimi členmi je aj pani Hana (70), Ľudka (70) a pani Emília (63). Tie sú medzi tými, čo o všetkom rozhodujú a následne telefonujú, dohodujú a zabezpečujú ostatných členov, medzi ktorými nesmú chýbať ostatné informátorky. Pani Majka (64) sa zas v Klube dôchodcov angažuje ako pokladníčka. Táto funkcia je pre ňu náležitá, nakoľko celý život pracovala s peniazmi ako zodpovedná vedúca v potravinách. Daniela (65): „*Ja pomáham pri každej akcii, to nesmiem chýbať. Väčšinou sme aj s Martou v kuchyni, to už vieme, čo a jak, ktorá dostaneme počet pre koľkých a buď chlebičky, šišky podľa akcie, aká je.*“ Emília (63): „*Fašiangy keď bývajú, na trhovisku čajík ponúkame, chlebičky a to vykrikujem: nech sa páči, podte sa občerstviť a som rada, keď majú ľudia radosť.*“

Kultúrne podujatia v obci plánuje kultúrna komisia. Má šesť členov bez vekového obmedzenia, avšak piati sú v dôchodkovom veku. Aj tu sa angažuje pani Hana (70) spolu s Majkou (64). Stretávajú sa každú stredu a organizujú kultúrne podujatia počas celého roka.²⁸ Tieto kultúrne podujatia pripomínajú tradičné slávnosti aj na základe toho, že sa konajú podľa agrárneho a kresťanského kalendára, avšak chýba im tradičná podoba. Hana (70): „*Plánujeme všetky kultúrne podujatia v roku, či Fašiangy, Veľká noc, stávanie*

27 Výbor Jednoty dôchodcov v obci predstavuje združenie členov Klubu dôchodcov. Klub dôchodcov v Trenčianskej Teplej má do 140 členov. 11 je členov výboru, ktorý sa pravidelne stretávajú. Každú druhú stredu organizujú posedenie v miestnej reštaurácii, kde pri káve plánujú „práce“ pre dôchodcov. Každé spoločenské podujatie, ktoré sa koná v obci, potrebuje ľudí, ktorí ho zorganizujú a budú pri ňom pomáhať. Takéto práce, kto čo urobí, kto bude variť, kto bude roznášať, kto bude predávať, kto bude hrať, spievať, upratovať plánuje výbor Klubu dôchodcov.

28 Fašiangy, Veľká noc, Stávanie mája, Október-Mesiác seniorov, Vianoce i Nový rok.

Mája, na jeseň a zima, Vianočné besiedky, no habadej toho je." Klub dôchodcov plánuje tiež pre svojich členov aj nečlenov rôzne výlety. Počas letných mesiacov sú obľúbené najmä návštevy termálnych kúpalísk. Preferovanými a opätovne navštevovanými sú Malé Bielice, Podhájska, Kováčová či Štúrovo. Organizátorky pripravujú celodenný program a objednávajú autobus. Tieto výlety sú často krát spojené s výhodným nákupom, napr. v sklade ovocia a štiav, vo výrobe oblátok či s miernou turistikou – podľa destinácie. Magda (60): *„Ja som taký čierny Peter autobusu, ja jediná nemám v úmysle kupovať oplátky na dva roky dopredu. Alebo jablká len preto, že sa tam zastavíme. Veď mám doma celý strom.“* Do takýchto jednoduchých výletov sa zapájajú všetky informatorky, pokiaľ práve vtedy nemajú iný, dôležitejší program. Deň či dva pred výletom je badateľné, že sa niekam ide. Seniorky sa začínajú pripravovať, baliť, dohadovať. Dokonca sa navštevujú, aby si povedali, čo si oblečú, čo si vezmú so sebou. Pripravuje sa taktiež pohostenie do autobusu v podobne rôznych koláčov. Cesta sa nesie v znamení spevu ľudových piesní. Veľmi obľúbené sú tiež výlety do múzeí. Každý rok na jeseň organizuje Klub dôchodcov týždenný pobyt vo Vysokých Tatrách. Ľudka (70): *„S klubom chodíme na rôzne kultúrne vystúpenia, dovolenky, neverili by sme – vlani som bola na 4 dovolenkách, Vysoké Tatry, Podhájska, Bielice, Štúrovo a ešte aj Taliansko.“* Okrem toho, že Klub dôchodcov v spolupráci s Jednotou dôchodcov poskytuje svojim členom finančné príspevky na kultúrne a spoločenské akcie, pani Kristína (69), Monika (68), Ľudka (70) a Anna (66) sú taktiež členkami Zväzu invalidov. Kvôli členstvu v tomto klube človek nemusí byť invalidom. Členstvo im poskytuje finančné úľavy, najmä zo vstupného do kúpeľov, do kultúrnych inštitúcií a podobne. Anna (66): *„Mňa vyjde tento výlet len 8 eur, čo dám na vstupné a na cestu. Prestravujem sa z toho, čo si zoberiem a je to.“* Seniorky aj s nízkym dôchodkovým príjmom majú možnosť zapájať sa do kultúrneho a spoločenského života v obci. Vďaka členstvu v rôznych kluboch, spolkoch, vďaka finančným úľavám a šikovnosti žien z výboru, ktoré výlety organizujú, si môžu dovoliť výlet mimo obce každý mesiac. Väčšina informatoriek konštatuje, že odkedy je na dôchodku, aj napriek redukcii príjmu absolvuje omnoho viac výletov a dovolení, ako počas svojho pracovného života. Spomínajú však, že aj za socializmu fungovalo množstvo spolkov, ROH, brigáda socialistickej práce a množstvo ženských klubov, ktoré však po roku 1989 zanikli. Tak ako v minulosti, seniorky sú spoločensky aktívne aj teraz. Jana (70): *„Fakt, že som robila v kolektíve stále a preto som v spolkoch toľkých, vo všetkom som, čiže tú spoločnosť potrebujem stále. Ženy boli zvyknuté byť*

členkami spolkov už počas pracovného života, čo môže vplývať aj na ich dnešné angažovanie sa v spoločenskom daní.

Ďalšou možnosťou spoločenského vyžitia senioriek je cvičenie s Klubom XXL. Vedie ho Majka (64) dvakrát týždenne v priestoroch *hasičárne*. Nejde o zárobkovú, ale o dobrovoľnú činnosť, pričom sa ženy skladajú mesačne symbolickú čiastku na zaplatenie prenájmu priestorov. Majka (64): „*Vedieť krúžok XXL – také silnejšie ženy ako ja vo veku od 60 do 75 rokov cvičíme. Stretávame sa dvakrát týždenne, precvičíme si nie na schudnutie, ale tak, aby sme boli také pohyblivé.*“ Stretáva sa tu občasne desať žien. Účasť počas letných prázdnin býva slabšia, nakoľko sa seniorky starajú o vnúčatá, ktoré k nim prídu na prázdniny. Cvičiť chodí aj pani Milada (66), Dorota (62), Ľudka (70) a Magda (60). Hlavným dôvodom je, ako hovoria, zdravotná stránka. Ženy dbajú na prevenciu a zdravý životný štýl. Majú vedomosti o stavbe končatín a hovoria, že si chcú zachovať pohyblivé kĺby a šlachy.²⁹ Niektoré sú tak inšpirované cvičením, že napríklad pani Ľudka (70) si zvykla zaradiť cviky do každodenného života a každé ráno cvičí. Spoločné cvičenie spĺňa aj sociálnu funkciu, ženy zvyknú po cvičení komunikovať aj ďalšiu hodinu. Už tretie leto organizuje pani Majka (64) pobyt pri mori v Taliansku s Klubom XXL.³⁰ Počas pobytu každý deň cvičia vo vode alebo na pláži. Dorota (62): „*Ja si to neviem vynachváliť. Super slovenská strava, slnko, more, to je čosi úžasné.*“ Dovolenka na začiatku sezóny nie je finančne až taká náročná, ale môžu si ju dovoliť len solventnejšie seniorky. Pani Milada (66) dostala dovolenku ako dar od dcéry k narodeninám. Zo životných skúseností, ale aj zo štatistických zdrojov³¹ je zrejmé, že nie každý pracujúci človek na Slovensku si môže dovoliť letnú dovolenku doma alebo v zahraničí, nieto dôchodca,³² preto tento druh participácie na spoločenskom živote senioriek nemožno celkom porovnávať ako ukazovateľ miery socializácie na základe ekonomického zabezpečenia. Na

29 Spoločné cvičenie pripomína druh jogy alebo kalanetiky, teda dýchacie a ťahacie cviky. Ženy na podložkách napodobňujú pózy predcvičovateľky.

30 Začiatkom júna odchádzajú na týždeň do Lignana na sever Talianska. Objednávajú autobus a ubytovanie so stravou v piešťanskej agentúre. Tu zvyknú chodiť aj ženy, ktoré pravidelne na cvičenie v obci nechodia.

31 Napríklad podľa portálu www.platy.sk <http://www.platy.sk/analzy/najviac-slovakov-investuje-do-tohtorocnej-letnej-dovolenky-od-501-do-1-000-eur/50233> v roku 2016 až 35% obyvateľov neplánuje letnú dovolenku. Z tých 65% uvádza ako dôvod vynechania dovolenky finančnú situáciu (cit. 8.8.2017).

32 Podľa sociálnej poisťovne <http://www.socpoist.sk/vztah-priemernej-vysky-vyplacaneho-starobneho-solo-dochodku--k-3112--a-priemernej-mesacnej-mzdy-v-hospodarstve-sr/31665> vzťah priemernej výšky starobného dôchodku a priemernej mesačnej mzdy v hospodárstve v roku 2016 predstavoval 45,7% (cit. 8.8.2017).

druhej strane, v sledovanej komunite patrí k významnej možnosti spoločenského využitia. V letnom harmonograme žien sú tiež individuálne dovolenky s členmi rodiny, ktorí takéto výlety pre seniorku zaplatia. Iným druhom obľúbenej pohybovej aktivity je bicyklovanie a prechádzky. Seniorky mali na mysli bicyklové výlety, pretože inak bicykel slúži ako základný dopravný prostriedok pre takmer každú informátorku.

Ako druh participácie na spoločenskom živote je určite možné chápať aj vzťah k viere. Nie všetky informátorky, aj napriek tomu, že sa proklamujú ako veriace, navštevujú pravidelne kostol, omšu. Medzi takéto informátorky patrí pani Dorota (62), Magda (60), Jana (67) a Kristína (69). Obe mladšie informátorky deklarujú, že byť katolíčkou pre ne neznamená pravidelne navštevovať kostol, ale žiť podľa určitých noriem. Pani Jana (67) navštevuje omše nepravidelne. Väčšinou má cez týždeň veľa pracovných a spoločenských povinností, preto sa cez víkend venuje rodine, vnučke a chodu domácnosti. Pani Kristína (69) hovorí, nemá rada uzavreté priestory. Ostatné informátorky, najmä po odchode do dôchodku, sa začali venovať náboženskému životu intenzívnejšie. Hovoria, že viera im ponúka zmysel života a pomáha im prekonávať ťažké obdobia, akým je napríklad zažitie ovdovenie. Hana (70): „*Teraz vidím, čo je náboženstvo a sila duchu. To je balzam na psychiku človeka.*“ Pani Emília (66) berie na seba aj službu – každý štvrtok vykonáva hodinový dozor pri vystavenej Svätosti oltárnej. Návšteva omše, na ktorej v obci prevláda účasť staršej generácie, má pevné miesto v týždennom, a u niektorých aj v dennom, harmonograme senioriek. Informátorky, ktoré vystupujú ako komunita, majú v kostole vyhradené miesta v prvých laviciach. Okrem viery ich spája aj láska k spevu. Po omši zvyknú navštíviť individuálne cintorín, niekedy diskutujú s farárom a následne sa pravidelne stretávajú v blízkej reštaurácii na káve. Vymieňajú si dojmy, zážitky – pri takýchto stretnutiach strávia viac ako hodinu. Návšteva kostola a následné posedenie je najpravidelnejšou formou participácie na spoločenskom živote v komunite.

Okrem spoločensky organizovaných aktivít na základe klubov a výborov sa medzi seniorkami uplatňujú taktiež individuálne organizované aktivity. Počas letných mesiacov sú to stretnutia na záhradách rodinných domov, nazývajú ich *grilovačky* a *opekačky*. Organizujú ich najmä vdovy, ktoré bývajú samé v rodinných domoch. Takéto posedenie organizovala na záhrade aj pani Emília (63). Pozvala priateľky nielen zo speváckeho súboru, pričom každá priniesla vopred dohodnuté potraviny podľa možností. Pri hudbe a jedle sa zabávali do neskorého večera. Podobné podujatie na svojom dvore organizovala aj pani

Hana (70). Tu bolo stretnutie spojené s fotografovaním členiek speváckeho súboru do pripravovanej súborovej ročenky.

Koncept aktívneho starnutia sa prejavuje tiež v podobne dobrovoľníctva a opatrovníctva. Dobrovoľníctvo,³³ ako už bolo spomenuté, sprevádza všetky spoločenské akcie. Seniorky sa dobrovoľne a nezištne podieľajú na organizácii spoločenských aktivít. Opatrovníctvo funguje najmä v podobe rodinnej výpomoci. Seniorky opatrujú vnúčence či iných členov svojej rodiny. Výpomoc funguje aj medzi priateľkami. Pani Majka (64) napríklad vždy keď napečie, donesie časť svojej dobrej priateľke Kristína (69), ktorá sa pečeniu nevenuje. Takýchto príkladov sa v komunite objavuje mnoho. Ukazuje sa, že altruizmus má medzi seniorkami zastúpenie, pričom možným stimulom sú okrem deklarovaného života podľa viery aj priateľské vzťahy, ktoré nahrádzajú absentujúcu rodinu. Daniela (65): *„Ja strašne rada ľuďom pomáham. Ja som taký aktívny človek, že keď niekto potrebuje, idem pomôcť do kuchyne, obsluhovať.“*

Popri spoločenskej participácii v komunite, seniorky vyzdvihujú tiež *stretávky* zo základnej či strednej školy. V tejto súvislosti sa objavuje v rozprávaní informátoriek prvok charakterizovaný teóriou odpútania sa, povedomie o blízkosti smrti. Takúto *stretávku* vnímajú v zmysle vďaky, že môžu svojich starých známych každoročne vidieť, pričom počet účastníkov sa znižuje. Dôvodom účasti na kultúrnom a spoločenskom živote je aj láska k spevu a hudbe. Spev sa stal každodennou súčasťou života žien zo speváckeho súboru, ale aj ostatných žien, ktoré s radosťou spievajú na nedelnej omši v kostole. Spevom si vytvárajú a odovzdávajú navzájom pozitívnu energiu, budujú identitu, pričom spev a hudba nechýbajú pri žiadnom kultúrnom a spoločenskom podujatí. Účasť na spoločenských aktivitách pozitívne vplyva na spokojnosť a kvalitu života na dôchodku, pričom pozitívny vplyv dopĺňa charakter lokálneho prostredia. Hana (70): *„Tu hore u nás, to je úplná fantázia. Ja keď ráno vyjdem, že je slniečko, no ja som blažený človek, po trávičke pobehám bosými nohami.“*

33 Dobrovoľníctvo je prosociálna, altruistická aktivita na podporu dobra alebo zlepšovania ľudského života. Recipročne, táto činnosť môže u dobrovoľníka vytvárať pocit vlastnej hodnoty a rešpektu. Jednotlivec nemá pri vykonávaní dobrovoľníctva žiadny finančný zisk. Dobrovoľníctvo je cenené pre rozvoj zručností, socializácie a zábavu. <https://sk.wikipedia.org/wiki/Dobrovo%C4%BEn%C3%ADctvo> (cit. 1.11.2016) Problematikou dobrovoľníctva a vzájomnej výpomoci sa z etnologického hľadiska zaoberala vo svojich prácach od konca 70. rokov Zita Škovierová. V súčasnosti sú otázky dobrovoľníctva súčasťou mnohých etnologických výskumov aj aplikačných aktivít.

Záver

V reálnom živote sú modely spôsobu života seniorov ovplyvnené rôznymi faktormi. Na model života na dôchodku má samozrejme vplyv aj psychické uspošobenie³⁴ aj fyzická kondícia a vek.³⁵ Životný štýl senioriek, ktoré zdieľali svoje informácie, postoje a aktivity v rámci tohto výskumu, možno definovať ako aktívny spôsob života. V lokálnom prostredí sa koncept aktívneho starnutia prejavuje najmä vo forme participácie na kultúrnom a spoločenskom živote, ktorý je kolektívne organizovaný, ale tiež v podobe individuálne organizovaných aktivít. Zastúpené je taktiež dobrovoľníctvo a opatrovníctvo, hlavne rodinných príslušníkov. Podieľanie sa na aktívnom živote komunity senioriek predstavuje najmä členstvo v organizáciách a združeniach. Tieto zabezpečujú možnosť aktívne sa podieľať na spoločenskom živote v obci. Vytvárajú podmienky pre verejne prospešnú prácu a poskytujú finančné príspevky na podporu kultúrnych a spoločenských aktivít seniorov. Dôležitú socializačnú úlohu zohráva tiež folklórny spevácky súbor Teplanka, ako aj pohybové aktivity a rekreačné pobyty v rámci Klubu XXL. Spomínané kluby a organizácie poskytujú seniorkám alternatívnu sociálnu rolu v živote na dôchodku. Najpravideľnejší druh socializácie predstavuje účasť na kresťanskom živote. Zaznamenali sme aj obľubu *stretávok* zo základnej či strednej školy, ktoré však nepatria medzi druh participácie na spoločenskom živote v lokálnej komunite. Na základe zúčastneného pozorovania sme opísali charakter a možnosti lokálneho kultúrneho a spoločenského života, ktorý je neoddeliteľnou súčasťou života skúmanej skupiny žien. Podarilo sa tiež zistiť niektoré dôvody absentovania a naopak zapájania sa do života komunity. Hlavným dôvodom absencie v letných mesiacoch bolo opatrovanie vnúčat. Invalidnej dôchodkyni vyššiu mieru participácie nedovoľoval zdravotný stav a pracujúcim seniorkám občas pracovné povinnosti. Spevácky súbor a Klub cvičiacich žien navštevovali len zainteresované seniorky. Dôvodom participácie na spoločenskom živote sa ukázala potreba socializácie a komunikácie, ktorú zabezpečuje členstvo v kluboch a spolkoch, ktoré tiež poskytujú seniorkám alternatívnu sociálnu rolu. Ďalším dôvodom je, ako samy informátorky formulovali, potreba nezištne pomáhať iným ľuďom najmä vo forme organizovania a práce na spoločenských podujatiach. Pri takomto druhu aktivít sa v istom zmysle zvyšuje aj sociálny status aktívnych členiek, ich

34 Psychické uspošobenie nie je predmetom antropologického resp. etnologického výskumu.

35 Náš výskum sa sústreďoval na viac-menej homogénnu vekovú skupinu, kohortu.

akceptácia v celospoločenskom meradle. Deklarovaná aj preukázaná láska k spevu a miestnym tradíciám sa ukázala ako silná socializačná motivácia v rámci aktivít senioriek v skúmanej lokalite.

Cieľom výskumu bolo zistiť, akú funkciu zohráva socioekonomický status dôchodkýň v otázke participácie na kultúrnom a spoločenskom živote v lokálnej komunite. V zásade sa potvrdil aj predpoklad, že ekonomický status a výška ekonomického zabezpečenia nebude mať priamy vplyv na mieru participácie senioriek na kultúrnom a spoločenskom živote v lokálnej komunite. Vskutku, rozdielne finančné možnosti neboli dôvodom absentovania na organizovaných akciách či výletoch – s výnimkou nákladnej zahraničnej rekreácie. Ženy s nízkym dôchodkom sa zapájali do spoločenského života vo vysokej miere. Pokiaľ je splnená základná úroveň sociálnej istoty, odhliadnuc od zdravotných problémov senioriek, vplyv na kvalitu života a spokojnosť na dôchodku má práve participácia na kultúrnom a spoločenskom živote.

Medzi seniorkami sú badateľné rozdiely v ekonomickom zabezpečení. Vplyv mala najmä výška mesačnej mzdy, ktorú ženy dosahovali počas posledných desiatich rokov pracovnej činnosti pred nástupom na dôchodok. Na tú vplývala výška dosiahnutého vzdelania, pričom hranicu medzi možnosťou manuálnej a kancelárskej práce predstavovala stredoškolská maturita. Druhým determinantom výšky dôchodku je typ poberaného dôchodku. Invalidný dôchodok je nižší ako starobný, pričom výrazný vplyv má poberanie zároveň aj vdovského dôchodku, ktorého výška je odvodená od dôchodku zomrelého manžela. Na ekonomické zabezpečenie vplývajú tiež výdavky spojené s chodom domácnosti, pričom rozdiely sa prejavujú v type a veľkosti obytného priestoru (byt, rodinný dom) a v počte členov domácnosti. Zistila som, že sociálne istoty senioriek s nižším príjmom, ktoré nedisponujú primeranými úsporami, zabezpečuje spoločný život s mladšou generáciou či zárobková činnosť. Na druhej strane, pokiaľ sú splnené sociálne istoty, hlavnou motiváciou zotrvania v pracovnej činnosti senioriek je spokojnosť v zamestnaní a zabezpečenie sociálnej istoty pre širšiu rodinu. Financie nemusia predstavovať hlavný motivačný faktor zotrvania v pracovnej činnosti po dovŕšení dôchodkového veku. Alternatívnu formu pracovnej činnosti a tiež charakteristický prvok životného štýlu v urbanizovanom dedinskom prostredí predstavuje záhrada a záhradkárstvo. Okrem možnosti samozásobiteľstva a tým znižovania finančných nákladov, je vyzdvihovaná kvalita vlastných plodín a výrobkov. Okrem toho záhrada spĺňa socializačnú funkciu ako miesto stretávania sa a nevýčerpatelná téma na diskusie. Pre seniorky je

charakteristické znižovanie finančných nárokov, ako reakcia na redukovaný mesačný príjem v podobe dôchodku.

Ukázali sme, že socioekonomický status, ktorý sa medzi seniorkami prejavuje najmä v rozdielnosti ekonomického zabezpečenia na základe výšky dôchodku, má len obmedzený vplyv na mieru participácie na komunitnom kultúrnom a spoločenskom živote. Inými slovami, kultúrny a spoločenský život zabezpečuje seniorkám sociálnu rolu, ktorá je dôležitá v otázke subjektívneho pocitu spokojnosti a kvality života na dôchodku. Skúmaná lokalita, obec Trenčianska Teplá, vytvára vhodné sociálne prostredie pre aktívny život na dôchodku. Seniorky sa aktívne podieľajú na komunitnom živote, pričom mieru participácie ovplyvňujú pracovné a rodinné povinnosti, prípadne invalidita, až v poslednom rade finančné možnosti. Vysvetlením môže byť zmena hodnôt v poproduktívnom veku, pričom potrebu ekonomického zabezpečenia nahrádza potreba socializácie a alternatívnej sociálnej role, ktorá na druhej strane nepredstavuje pre seniorky finančné zaťaženie. Ukazuje sa, že pri riešení problematiky starnutia z hľadiska sociálnej politiky bude potrebný komplexnejší pohľad na život v starobe. K nemu budú aj v budúcnosti nevyhnutné poznatky zhromaždené kvalitatívnym etnologickým a antropologickým výskumom.

Literatúra

- ALAN, J. (1989). *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama.
- BOTIKOVÁ, M. (ed.) (1997). *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: VEDA.
- BOTIKOVÁ, M. (2008). *K antropológii životného cyklu: kultúra a spôsob života ženskými očami na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- BOTÍKOVÁ, M. (2006). Výber partnera v životopisných rozprávaniach žien. In: Kiczková, Z. a kol., c. d., Bratislava: Iris, s. 279-301.
- BUBÁN, M. (2008). 9 dôvodov, prečo ženy žijú dlhšie ako muži. [online] 2008 [cit. 2016-12-12] Dostupné na internete <http://casprezeny.azet.sk/clanok/19431/9-dovodov-preco-zeny-ziju-dlhšie-ako-muži>
- BUCHTA, S. (2016). Je samozásobiteľstvo na Slovensku už mŕtvou aktivitou? In: *Ekonomika poľnohospodárstva*. Ročník XVI, 1 / 2016, s. 5-26.
- BÚTOROVÁ, Z. a kol. (2013). *Štvrtý rozmer tretieho veku. Desať kapitol o aktívnom starnutí*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- HERZÁNOVÁ, Ľ. (2002). Princíp troch grošov (Najstaršia generácia a staroba v mestskom prostredí Bratislavy a Viedne). In: Chorvát, I. (ed.): *Premeny rodiny*

- v urbánnom prostredí. Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií, Fakulta humanitných vied, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, s.101-108.
- HERZÁNOVÁ, Ľ. (2003). Autobiografia a životopisné zápisky ako prameň. In: *Etnologické rozpravy* 2, s. 65-80.
- HERZÁNOVÁ, Ľ. (2004). Starnúca Európa – aktuálny problém: možnosti etnologickej reflexie a interpretácie. In: *Etnologické rozpravy* 1, s. 47-54.
- HERZÁNOVÁ, Ľ. (2005): *Staroba a starnutie v autobiografiách a životopisných zápiskoch*. Dizertačná práca ÚEt SAV, školiteľka: PhDr. Hana Hlôšková, CSc.
- HLŔŠKOVÁ, H. (1999). Životné hodnoty v ženskej autobiografii. In: Jakubíková, K. (zost.): *Tradičia, etika a civilizačné zmeny*. Bratislava: Katedra etnológie FIF UK, s. 112-121.
- JENT, G. A. (2004). Toward a Practical Theory of Aging. In: *Torch Trinity Journal*, 7, s. 176-196.
- KARLÍK, J. (1994). *Trenčianska Teplá*. Trenčianska Teplá: Vydal Obecný úrad.
- KICZKOVÁ, Z. a kol. (2006). *Pamäť žien. O skúsenosti sebaútvárania v biografických rozhovoroch*. Bratislava: Iris.
- KRIVÝ, V. – FEGLOVÁ, V. – BALKO, V. (1996). *Slovensko a jeho regióny. Sociokultúrne súvislosti volebného správania*. Vyd. Nadácia Média
- NAKONEČNÝ, M. (2011). *Psychologie: přehled základních oborů*. Praha: Triton.
- NOSKOVÁ, J. (2006). Biografická metoda a vyprávění v praxi – poznámky k terénnímu výzkumu. In: Krekovičová, E. – POSPÍŠILOVÁ, J. (eds.): *Od folklórného textu ku kontextu*. Venované pamiatke PhDr. Márie Kosovej, CSc. (= Etnologické štúdie 15). Bratislava: ÚEt SAV - EÚ AVČR, s. 84-100.
- NOSKOVÁ, J. (2014). *Biografická metoda a metoda orální historie: na příkladu výzkumu každodenního života v socialismu*. Brno: Etnologický ústav AV ČR.
- PODMANICKÁ, Z. (2011). *Vývoj obyvatelstva v Slovenskej republike*. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky. Štatistický úrad (2. 4. 2013). Demografické východiská. Získané z <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=675> (cit. 2013-04-02).
- POTANČOKOVÁ, M. (2002). *Starnutie populácie Slovenska*. Bratislava : Infostat. [online] 2002 [cit. 2016-10-11] Dostupné na internete: <<http://www.infostat.sk/vdc/pdf/StarnutieVDC.pdf>>
- RATICA, D. (1990). Miesto starých ľudí v rodinnom a spoločenskom živote slovenskej dediny. In: *Slovenský národopis*, 38, 1990, s. 39-44.
- RILEY, M. W. (1984). Preface. In: *Age and Anthropological Theory*. Ithaca, NY: Cornell University Press, s.159-194.

SALNER, P. (1983). K postaveniu osôb v dôchodkovom veku v súčasnej vidieckej rodine. (Na základe materiálu zo stredného Slovenska). In: *Slovenský národopis*, 31, 1983, s. 524-533.

STUART- HAMILTON, I. (1994). *Psychologie stárnutí*. Praha: Portál.

SZÜDY, G. – KOVÁČOVÁ, J. – KONEČNÝ, S. (2016). Transformation of Social Care Services for the Elderly in Slovakia. In: *Journal of Social Service Research*, Volume 42, 2016 - Issue 2: Facing the Challenges in the Development of Long-Term Care for Older People in Europe in the Context of an Economic Crisis, pages 199-217; <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01488376.2015.1129016>, citované 25.5.2017

ŠIMOVÁ, Z. (2010). To work or not to work: motivation for work after reaching retirement age. *Working and ageing: Emerging theories and empirical perspectives*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, s.169-190.

ŠVECOVÁ, S. (1975). Význam rodiny pre diferencovanie príbuzenských vzťahov. In: *Slovenský národopis*, 23, 1975, s. 3-22.

VÁLKA, M. (2011). *Sociokultúrne proměny vesnice – moravský venkov na prahu třetího tisíciletí*. Brno: MUNI Press.

VIDOVIČOVÁ, L. (2008). *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*. Brno: EDIS.

VOLANSKÁ, Ľ. (2016). „V hlave tridsať, v krížoch sto.“ *Starnutie v autobiografiách v Bratislave a Viedni*. Bratislava : Veda; Ústav etnológie SAV, 2016, 224 s.

Internetové zdroje

Správa o hospodárení sociálnej poisťovne v mesiacoch január až november 2012. [online] 2013 [cit. 2016-12-12] Dostupné na internete: www.socpoist.sk/ext_dok-01_13_9_sprava...rok--2012.../54938c

<http://www.platy.sk/analyzy/najviac-slovakov-investuje-do-tohtorocnej-letnej-dovolenky-od-501-do-1-000-eur/50233> (cit. 2017-08-08).

<http://www.socpoist.sk/vztah-priemernej-vysky-vyplacaneho-starobneho-solo-dochodku--k-3112--a-priemernej-mesacnej-mzdy-v-hospodarstve-sr/3166s> (cit. 2017-08-08).

<http://www.tupperware.sk/sk/o-spolocnosti/zakladne-aspekty/linie-novych-party> (cit.2016-10-30).

<https://sk.wikipedia.org/wiki/Celiakia> (cit. 2016-10-30).

Fyzická atraktivita a výber dlhodobého partnera¹

Physical attractiveness in selecting long-term mate

Michal Uhrin

Mgr. Michal Uhrin
Katedra etnológie a muzeológie FiF UK, Bratislava
uhrin19@uniba.sk

Abstract: *The presented work is dedicated to the evolutionarily developed reproductive strategies in humans. The paper is dedicated to declared preferences when choosing a long-term mate. I do not address the actual behaviour of individuals. I'm concerned with how people describe ideal partners for long term relationship and how they reflect their preferences when choosing a long-term partner. The paper deals with the topic of physical attractiveness in the context of the selection of a long-term partner. In this regard it focuses on the degree of relevance and importance attributed by informants to physical attractiveness when choosing a long-term partner. The main theoretical basis of the work is evolutionary anthropology and evolutionary psychology. The most important finding is that the declared preferences of respondents are consistent with theoretical claims of evolutionary psychology. Men consider physical attractiveness as more important than women when choosing a long-term partner. The research was carried out in the urban environment in Bratislava and city located in the central part of Slovakia. The research sample consisted of students of high schools and universities.*

Key Words: *physical attractiveness, long-term mating*

Kľúčové slová: *fyzická atraktivita, výber dlhodobého partnera*

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0421/17 „Symbolické reprezentácie nebezpečenstva“.

Úvod

Výber dlhodobého partnera a partnerky a potenciálne uzavretie manželstva je prelomovým momentom v živote ľudí. Takmer každý človek si počas svojho života položí otázku: „Je pre mňa tento muž vhodný?“, či „Je ona tá pravá žena?“ A keďže uzavretím manželského zväzku dochádza k vytvoreniu širších príbuzenských zväzkov, príbuzní, rodičia a priatelia zvyčajne poskytujú rady pri výbere. Sociálne prostredie teda ovplyvňuje reálne rozhodnutia jednotlivcov. Zároveň v každej kultúre existujú aj „návody“ na to, čo je správne a čo je nesprávne pri výbere životného partnera a partnerky.

Nie je preto prekvapením, že ľudia majú nároky na dlhodobých partnerov, ktoré sa formujú nielen na základe osobných, individuálnych preferencií, ale aj pod vplyvom socio-kultúrnych faktorov. Keďže partnerstvo/manželstvo je jedným z najdôležitejších aspektov sociálneho života, pre výskum spoločnosti je podstatná otázka, aké kritéria uplatňujú muži a ženy pri výbere partnera a partnerky. Inými slovami, aké sú preferencie mužov a žien pri výbere dlhodobého partnera?

Súčasná štúdiá príbuzenstva v antropológii sa vyznačujú rôznorodými teoretickými prístupmi a interdisciplinariťou. Príbuzenstvom sa zaoberajú sociálne, humanitné a prírodné vedy. Antropológovia z anglofónneho prostredia pri výskume príbuzenstva vo väčšej miere prihliadajú na biologické faktory. V slovenskom kontexte prevláda prístup sociálnych a humanitných vied.

Téma výberu manželských partnerov a výberu partnera vo všeobecnosti je v slovenskej vede reflektovaná (Botíková – Jakubíková – Švecová 1999; Botíková 2006, 2007; Maňo 2011; Mlynka 2007). V etnologickej literatúre na Slovensku je problematika výberu partnera začlenená do viacerých tematických okruhov. V najširšej miere sa týka tém spoločenského a rodinného života, v starších prácach sa skúmala čiastočne aj vo vzťahu k obyčajovej kultúre. Je tiež reflektovaná v prejavoch ľudovej kultúry, akými sú ľúbostné piesne, príslovia a porekadlá (Botíková 2006: 279). V našom kontexte však nedošlo k sformovaniu skupiny bádateľov, ktorých by zjednocoval nielen záujem o tému, ale aj spoločné teoreticko-metodologické východisko.

V ranej evolučnej antropológii reprezentuje záujem o túto problematiku napríklad Lewis Henry Morgan, hoci aj ďalší evolucionisti sa venovali príbuzenským vzťahom a manželstvu. Tie boli dôležitými konceptmi aj vo funkcionalizme a štrukturálnom funkcionalizme (Radcliffe-Brown 1924, 1950). Nesmierne veľký vplyv na koncepcie príbuzenstva a aj rodové štúdiá malo

dielo Clauda Lévi-Straussa, ktorého práce predstavujú celistvú analýzu príbuzenstva, založenú na aspekte recipročnej výmeny žien (Lévi-Strauss 1949, 1958). V druhej polovici dvadsiateho storočia dochádza k odmietnutiu príbuzenstva ako univerzálnej kategórie autormi ako David Schneider (1984) a Rodney Needham (1974) (Parkin 2013: 1).

V sedemdesiatych rokoch sa debata o tom, čo je v správaní ľudí vrodené a čo je získané prostredníctvom kultúry, predovšetkým vo vzťahu k reprodukcii, opäť dostala dopopredia, a to v koncepcii E. O. Wilsona, ktorú nazval sociobiológia. Wilson vychádzal z evolučnej perspektívy, teda z postulátu prirodzeného výberu, ktorý podľa neho hrá zásadnú úlohu pri výbere partnerov. Sociobiológia však nie je jediná teoretická koncepcia, ktorá sa zakladá na myšlienke evolučného pôvodu stratégií pri výbere partnera.

Niektoré jej myšlienky sa v sofistikovanejšej podobe rozvíjajú v evolučnej psychológii – disciplíne, ktorá sa zaoberá fungovaním univerzálnych vlastností ľudského druhu v konkrétnych socio-kultúrnych podmienkach. Evolučná psychológia predstavuje základnú teoretickú platformu predloženej práce. Výhoda evolučno psychologických a biologických vysvetlení preferencií pri výbere partnera spočíva vo vysvetlení preferencií, s ktorými sa stretávame takmer na celom svete a naprieč rozmanitými kultúrami. K najvýznamnejším evolučným psychológom dneška patrí David M. Buss. Pri interpretácii dát využívam Bussove práce zaoberajúce sa sexuálnym správaním sa a reprodukčnými stratégiami. Dôležité sú najmä jeho postuláty vzťahujúce sa k reprodukčnej stratégii dlhodobého párenia a preferenciám pri výbere dlhodobého partnera (Buss 1989, 1995, 2003, 2006, 2007, 2008).

V predloženej práci sa venujem deklarovaným preferenciám pri výbere dlhodobého partnera, nie faktickému správaniu sa pri výbere partnera/partnerky. Zaoberám sa tým, ako ľudia opisujú ideálnych partnerov pre dlhodobý vzťah a ako reflektujú svoje preferencie pri výbere dlhodobého partnera. Pozornosť venujem najmä deklarovaným preferenciám vo vzťahu k fyzickým vlastnostiam potenciálneho partnera/partnerky.²

Cieľom práce je ukázať, že deklarované preferencie pri výbere dlhodobého partnera/partnerky sa zhodujú s preferenciami pri výbere dlhodobého partnera/partnerky, ktoré vychádzajú z teórií evolučnej psychológie. Tie

2 Príspevok vychádza z diplomovej práce (Uhrin 2016), v ktorej sa venujem preferenciám pri výbere dlhodobého partnera.

hovorí, že muži prikladajú fyzickej atraktivite väčší význam a považujú ju za dôležitejšiu pri výbere dlhodobej partnerky ako ženy.

Dáta analyzované v práci boli získané metódami etnografického pološtandardizovaného interview a štandardizovaných dotazníkov. Výskum bol vykonávaný v urbánnom prostredí mesta Bratislava a mesta nachádzajúceho sa na strednom Slovensku s počtom obyvateľov približne 18 000.³ Vek respondentov sa pohyboval v rozmedzí 16-26 rokov.

Teoretické východiská

Hlavným teoretickým východiskom práce je evolučná psychológia. Podľa Bussa by už Darwin mohol byť považovaný za prvého evolučného psychológa (Buss 2008:xv). Počiatky evolučnej psychológie siahajú do druhej polovice osemdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Za zakladateľov sa považujú John Tooby, Leda Cosmides, Donald Symons, Jeremy Barkow. Cosmides, Tooby a Barkow editovali v roku 1992 zborník *The Adapted Mind*, ktorý je dnes považovaný za klasické dielo tohto smeru (Soukup 2011).

Ešte skôr, ako prejdem k charakteristike evolučnej psychológie, budem sa venovať konceptom prírodného a pohlavného výberu. Pre podanie ucelenejšieho pohľadu do problematiky preferencií pri výbere dlhodobého partnera považujem za prínosné aspoň v krátkosti charakterizovať tieto koncepty.

Podľa Mayra vždy, keď hovoríme o prírodnom výbere, máme podvedome na mysli boj o prežitie. Znamená to, že berieme do úvahy faktory, podporujúce prežitie – vlastnosti, vďaka ktorým by sa zvýšili vyhliadky na prežitie. Už Darwin si však uvedomoval pôsobenie aj druhej skupiny faktorov, zvyšujúcich pravdepodobnosť splodenia potomstva, teda všetkých činiteľov, prosievajúcich k zvýšeniu úspechu v rozmnožovaní. Tento proces nazval pohlavným výberom a zaoberal sa nim už v diele *O Pôvode druhov* (1859, 2006,) (Mayr 2004: 186; Dawkins 2008: 341).

Z teórie pohlavného výberu vyplýva podľa Matta Ridleyho nasledovné: mnoho v chovaní a vzhľade zvierat nie je usporiadané na prežitie, ale na získanie čo najlepších partnerov. Prípadne aj partnerov mnohých. Prežitie samotné a získanie partnera môžu byť dokonca v rozpore (Ridley 2007: 112). Medzi príslušníkmi rovnakého pohlavia dochádza k súťaži o vhodných sexuálnych partnerov, ktorá býva spravidla sprevádzaná intenzívnym

3 Lokalita je ďalej v texte anonymizovaná pod názvom Stredné.

výberom. Flegr hovorí, že ako jeho smer, tak aj intenzita pôsobiaca na obe pohlavia sa môžu líšiť, čo okrem iného prispieva k rozdielnej evolúcii morfológických znakov u oboch pohlaví, k vzniku druhotných pohlavných znakov a teda pohlavného dimorfizmu. (Flegr 2007: 341-342).

Podľa Bussa Darwin uvažoval o dvoch hlavných spôsoboch, prostredníctvom ktorých mohol pohlavný výber fungovať. Prvý z nich nazval vnútro-pohlavný súboj (*intrasexual competition*). Ide o súťaž medzi príslušníkmi rovnakého pohlavia. Výsledok má vplyv na prístup jedinca k členom druhého pohlavia s cieľom párenia. Druhým spôsobom je, hovorí Buss, medzi-pohlavný výber (*intersexual selection*). Môžeme však hovoriť aj o preferenčnom, prednostnom výbere partnera. Buss tvrdí, že ak prevláda medzi členmi jedného pohlavia konsenzus vo vzťahu k vlastnostiam, ktorých nositeľom by mal byť predstaviteľ opačného pohlavia, jedinec disponujúci týmito vlastnosťami sa stáva preferovaným partnerom/partnerkou. Jedinci, ktorí nie sú nositeľmi preferovaných vlastností, vo väčšine prípadov zlyhávajú v snahe získať partnera/partnerku (Buss 2008: 6-7), získajú nižší počet partnerov/riek, menej kvalitných partnerov/riek vo vzťahu k vlastníctvu a ochote investície zdrojov, fyzickej zdatnosti a príťažlivosti, sociálnym schopnostiam a plnení záväzkov, či sexuálnej a emocionálnej vernosti k partnerovi/partnerke atď.

Edward O. Wilson sa v knihe *Sociobiológia: Nová syntéza* (1975) zaoberal aj problematikou reprodukcie. Wilson tvrdil nasledovné: samce majú prirodzené sklony šíriť svoje hojné semeno, kým samice majú sklony chrániť svoje málopočetné vajíčka. Samce tak robia napríklad prostredníctvom mnohonásobného párenia, samice napríklad veľkou investíciou do výberu partnera a starostlivosťou o mláďatá. Tieto myšlienky sa odrazili aj v prácach evolučných psychológov, zaoberajúcich sa problematikou párenia a výberu partnera u ľudí (Larson 2006: 274).

Evolučná psychológia a preferencie pri výbere dlhodobého partnera

V rámci evolučnej psychológie sa ľudská psychika a myseľ skúma z perspektívy evolučnej biológie (Soukup 2011: 57). Základným predpokladom je existencia univerzálnych vlastností ľudského myslenia (Bužeková 2009: 20). Predstavuje relatívne novú meta-teoretickú paradigmu, ktorá spája moderné princípy psychológie so základnými princípmi evolučnej biológie (Buss 2008: xv; Buss 2009: 359).

Podľa viacerých bádateľov (Barrett – Dunbar – Lycett 2007) cieľom je identifikovať selekčné tlaky, ktoré tvarovali ľudskú psychiku v priebehu

evolúcie, a následne testovať, či naše psychologické mechanizmy majú znaky, ktoré by sa dali očakávať, ak by boli vytvorené na riešenie partikulárnych adaptívnych problémov. Môže ísť napríklad o výber partnera či rozpoznanie podvádzania a podvodníka. V kontexte evolučnej psychológie sa ľudská psychika vníma ako zložená z viacerých špecializovaných modulov, domén, a nie ako pozostávajúca z malého množstva všeobecných mechanizmov, schopných riešiť všetky adaptívne problémy Barrett – Dunbar – Lycett 2007: 38).

Párenie sa, rozmnožovanie sa (*mating*), hľadanie a výber partnera sú nevyhnutne spojené s evolučným procesom. Moderní ľudia sú potomkami reprodukčne úspešných predkov a teda po nich zdedili viaceré reprodukčné stratégie (Buss – Shackelford 2008: 135). Tie zahŕňajú:

1) dlhodobé záväzné párenie sa (*long-term committed mating*) (napríklad manželstvo)

2) krátkodobé párenie sa (*short-term mating*) – (krátkodobý pohlavný styk, „nezáväzný“ pohlavný styk, jednorazový pohlavný styk)

3) sexuálny styk mimo manželského/partnerského zväzku, promiskuitné správanie sa (*extra-pair mating*) – (nevera)

4) zvädzanie osôb, ktoré už majú partnerky/ov (*mate poaching*)

5) úsilie, ktoré sa vynakladá pri snahe o udržaní partnerky/a (*mate guarding*) (Buss 2007: 502; Buss – Shackelford 2008: 135).

Dlhodobé párenie je teda len jednou z reprodukčných stratégií využívaných ľuďmi. Dôležité je v tomto kontexte pripomenúť, že evolučne vyvinuté reprodukčné stratégie nemusia nevyhnutne znamenať stratégie vedomé. Ide skôr o sklony, niekedy nevedomé, ktoré sa vyvinuli počas mnohých generácií alebo milénií (Lippa 2009: 133).

Norman P. Li upozornila, že pri dlhodobom párení sú ako muži tak aj ženy selektívni pri výbere partnerov. Partnerská hodnota konkrétneho človeka (*mate value*) je za každých okolností obmedzená, to znamená, že len s veľmi malou pravdepodobnosťou získa partnera, ktorý je v danom sociokultúrnom a ekologickom prostredí považovaný za partnera ideálneho (Li 2008: 107). Avšak cieľom predloženého textu je ukázať, že aj keď nie každý jedinec môže získať ideálnu partnerku/partnera v danom socio-kultúrnom a ekologickom prostredí, respondenti sa budú pri opise charakteristík (deklarovaných preferencií) ideálnych partnerov zhodovať a ich výpovede budú konzistentné s tvrdeniami evolučnej psychológie.

Preferencie pri výbere partnera (*mating preferences*) môžeme charakterizovať ako vlastnosti, črty a charakteristiky, ktoré ľudia považujú za atraktívne

a žiadané pri výbere partnera. Výskum preferencií patrí k centrálnym témam evolučnej psychológie. Rozličné preferencie pravdepodobne slúžia čiastočne rozličným funkciám. Niektoré môžu napomáhať k získaniu partnerov nielen disponujúcich zdrojmi, ale aj ochotných zdroje investovať, ďalšie k získaniu behaviorálne kompatibilných partnerov a niektoré k výberu partnerov vysokej genetickej kvality (Keller 2008: 183).

Podľa evolučných teórií boli muži a ženy vystavení v priebehu histórie nášho druhu do istej miery odlišným selekčným tlakom. Preto psychologické pohlavné rozdiely zahrňujú odlišné preferencie pri výbere partnerov, rozličnú mieru záujmu o krátkodobé párenie sa a rozličné „spúšťače“ sexuálnej žiarlivosti (Buss 2007: 502). Selekčné tlaky, špecifické pre dané pohlavie, ústili do vzniku vonkajších a vnútorných odlišností v telách žien a mužov, ktoré umožňujú identifikovať, či je jedinec muž alebo žena. Rovnaká logika platí podľa evolučných psychológov aj pre ľudský mozog. Preto sa predpokladá, že v psychológii žien a mužov sa vyvinuli v priebehu evolúcie určité odlišnosti. Predpokladá sa, že tieto rozdiely dali vznik určitému druhu správania. Patria k nim napríklad vyššia intenzita vnútro pohlavného súperenia medzi mužmi. Psychológia párenia je okrem iného výrazne ovplyvnená tým, či sa jedinec usiluje o krátkodobé alebo dlhodobé párenie (Davies – Shackelford 2006: 2-6).⁴ Evolučná psychológia a biológia vyslovujú o preferenciách pri výbere dlhodobých partnerov nasledujúce predpoklady.⁵ Podľa evolučných teórií si muži aj ženy vyberajú partnerov, ktorí im umožňujú zvýšiť reprodukčný úspech. Vo všeobecnosti žena môže zvýšiť svoj reprodukčný úspech výberom muža s vysokým statusom kontrolujúcim zdroje, ktorý môže poskytnúť materiálne zabezpečenie pre výchovu potomka. Muž, na druhej strane, si môže zvýšiť reprodukčný úspech výberom ženy, ktorá je plodná a disponuje charakteristikami, ktoré naznačujú, že bude úspešnou matkou. Reprodukčná hodnota muža môže byť, hovorí Singh, pomerne ľahko posúdená pretože vysoký status je zväčša dosiahnutý prostredníctvom súťaženia s ostatnými členmi v rámci sociálnej a ekonomickej hierarchie. Reprodukčná hodnota ženy však nemôže byť zväčša tak ľahko a presne posúdená, pretože je do istej miery skrytá. Absencia akýchkoľvek signálov ovulácie a plodnosti si vyžaduje, aby

4 [cit. 12. 2. 2017] a prístupné na <<http://toddkshackelford.com/downloads/Davies-Shackelford-CK-chap.pdf>>

5 Pre komplexnejší úvod do problematiky pozri napríklad Buss (ed) 2005; Buss, 2008; Geher – Miller (ed.) 2008.

muž posudzoval nepriame podnety ako fyzická atraktivita pre určenie reprodukčnej hodnoty ženy (Singh 1993: 293).

Pre výskumy fyzickej atraktivity je dôležité dielo Donalda Symonsa *Evolution of Human Sexuality* (1979). Je nielen prvou systematickou analýzou fyzickej atraktivity ako výsledku pohlavného výberu, ale zároveň podnietilo medzikultúrne bádanie štandardov fyzickej atraktivity. Dôležitosť fyzickej atraktivity pri výbere dlhodobého partnera potvrdzujú viaceré výskumy. Muži jej prikladajú väčšiu dôležitosť pri výbere dlhodobej partnerky ako ženy. Tie naopak kladú väčší dôraz na sociálny status partnera, zdroje a vlastnosti signalizujúce potenciál ich nadobudnutia v budúcnosti (napríklad Buss 1989; Buss – Barnes 1986; Langlois et al. 2000; Singh 1993; 2004; Li 2008).

Ak žena/muž považuje inú ženu/muža za atraktívnu/ého a príťažlivú/ého, tak je to z dôvodu, že disponuje favorizovanými črtami. Vo všeobecnosti je možné predpokladať, tvrdia Gangestad a Scheyd, že fyzické črty, ktoré boli v priebehu evolúcie selektované a ktoré sú považované za atraktívne, je možné považovať za signály dôležitých vlastností. Na koevolúciu preferencií a preferovaných črt je teda možné nahliadať aj ako na evolúciu systému signálov.⁶ To znamená, že ženy/muži (tí, čo signalizujú) disponujú signálmi a ženy/muži (prijímatelia signálov) disponujú psychologickými (kognitívnymi a motivačnými) kapacitami umožňujúcimi vnímať a konať v závislosti od týchto signálov a byť nimi priťahovaní (Gangestad- Scheyd 2005: 527).

Buss tvrdí, že univerzálne rozdiely v preferenciách pri výbere partnera sa prejavujú najmä v túžbe po partneroch, ktorí majú schopnosť investovať zdroje (preferované viac ženami ako mužmi) a po partneroch poskytujúcich signály mladosti a fyzickej príťažlivosti a signály plodnosti (preferované viac mužmi ako ženami) (Buss 2007: 506).

Napriek týmto univerzálnym rozdielom medzi pohlaviami, mnoho partnerských preferencií naopak vykazuje veľkú podobnosť u oboch pohlaví (napríklad preferencia láskavosti, porozumenia, inteligencie, zdravia), a taktiež sa stretávame s významnými kultúrnymi rozdielmi v niektorých túžbach a želaniach (*desires*). Pre ženy, ako aj pre mužov je taktiež závažná problematika oddanosti partnera (Buss 2007, 2008).

Z viacerých výskumov evolučnej psychológie vyplýva, že jednotlivé preferované črty je možné rozdeliť do nasledujúcich kategórií:

6 Signalizácia patrí k centrálnym objektom skúmania v biológii. Pozri napríklad Kirkpatrick – Ryan 1991; Kokko et al., 2003; Zahavi 1975; Zahavi – Zahavi 1997; Gangestad – Scheyd, 2005.

- 1) Kultúrne variabilné túžby, preferencie;
- 2) Medzikultúrne univerzálne túžby, preferencie, požiadavky (*desires*) u oboch pohlaví;
- 3) Univerzálne rozdiely v preferenciách oboch pohlaví (Buss 2007: 505).

V práci sa zameriam na medzikultúrne univerzálne túžby, preferencie, požiadavky u oboch pohlaví a univerzálne rozdiely v preferenciách oboch pohlaví.

Vo svetle predostretých teoretických postulátov pripomínam, že štúdia je venovaná deklarovaným preferenciám pri výbere dlhodobého partnera a partnerky. To znamená, že respondenti opisovali ideálnych partnerov a partnerky pre dlhodobý vzťah, manželstvo a plodenie detí. Základným predpokladom práce je, že deklarované preferencie a opisy jednotlivcov sa nielenže budú medzi sebou zhodovať, samozrejme s istými odchýlkami, ale budú konzistentné aj s postulátmi evolučnej psychológie o preferenciách pri výbere dlhodobého partnera/partnerky.

Preferencie mužov pri výbere dlhodohej partnerky

Dlhodobý výber partnerky u mužov podľa Bussa ovplyvňujú najmä dva adaptívne problémy. Prvým je identifikácia ženy s vysokou plodnosťou a reprodukčnou hodnotou a druhým neistota otcovstva, ktorej sa však nebudem venovať. Reprodukčné schopnosti jednotlivých žien sa v priebehu evolúcie nášho druhu ako aj v súčasnosti odlišujú. Symons (1979) z tohto faktu vyvodzuje, že u mužov sa vyvinuli tendencie byť priťahovaný a považovať za atraktívne črty a vlastnosti, ktoré signalizujú a poukazujú na pohlavnú zrelosť, plodnosť a mladosť. Výskumy naznačujú, že pre mužov medzi ústredné signály reprodukčných schopností, plodnosti, mladosti a zdravia patria: čistá a jemná pokožka, plné pery, malá spodná sánka, symetrické črty, veľké oči, vysoké líčne kosti, biele zuby, hladké a jemné vlasy, absencia modrín a telesných porúch, ženskosť a symetria tváre, nízky pomer pásu k bokom. Dôležitým sú aj druhotné pohlavné znaky ako prsia a sedacie svaly. Štandardy krásy spojené s mladosťou, zdravím a plodnosťou sú medzikultúrne konzistentné (Symons 1979 podľa Li 2008: 105-106, Symons 1995; Gangestad – Scheyd 2005: 531; Buss 2008, 168-169; Li 2008: 105-106).

Z evolučného hľadiska fyzická atraktivita žien signalizuje zdravie, reprodukčný vek, plodnosť. Muži naprieč kultúrami prisudzujú atraktivite veľký význam pri výbere partnerky z dôvodu zvýšenia reprodukčného úspechu. Podľa Singha z toho vyplýva, že úsudky o tom, čo je krásne a atraktívne, by sa nemali

podstatne odlišovať naprieč kultúrami. Telesné znaky, ktoré sú indikátormi zdravia, reprodukčného veku a plodnosti by mali byť hodnotené ako atraktívne naprieč kultúrami (Singh 2004: 45). Empirické dáta z viacerých výskumov potvrdzujú tieto predpoklady. Ako významný príklad Singh uvádza Bussovu štúdiu z roku 1989, v ktorej sa zaoberal preferenciami pri výbere partnera v 37 rôznych kultúrach.⁷

Podľa Singha, aj napriek tomu, že preferencie a predstavy mužov o ideálnej hmotnosti a množstve telesného tuku žien sú medzikultúrne odlišné, muži v rôznych kultúrach a spoločnostiach preferujú partnerky s nízkym pomerom pásu k bokom (tzv. waist-to-hip ratio alebo aj WHR). Gangestad a Scheyd argumentujú, že nízky pomer pásu k bokom je odrazom histórie energetických rovnováh a prúdov, ktoré podporujú rozdelenie energie do reprodukčného úsilia (Gangestad – Scheyd 2005: 536-537).⁸

Kultúrne špecifiká sa premietajú podľa niektorých evolučných psychológov do preferencií mužov vzťahujúcich sa k fyzickej atraktivite len v obmedzenej miere. Tieto argumenty sa však vzťahujú k fyzickým, telesným, behaviorálnym charakteristikám žien, ktoré sú hodnotené ako atraktívne naprieč rozličnými kultúrami (nízky pomer pásu k bokom, špecifické črty tváre, zdravá a čistá pleť a ďalšie, ktoré som uviedol vyššie). Domnievam sa preto, že tieto preferencie sa budú nachádzať aj vo výpovediach respondentov. Univerzálne preferencie nie sú charakteristické len pre obyvateľov Spojených štátov amerických či príslušníkov „západných kultúr“, podobne ako rozdiely v preferenciách mužov a žien. Aj keď ani v tomto prípade nemožno vylúčiť vplyv kultúry, spoločnosti a prostredia, z viacerých štúdií vyplýva, že bez ohľadu na polohu, lokalitu, manželský systém, kultúru, v ktorej žili ľudia, muži pri výbere partnerky považujú fyzický vzhľad za dôležitejší ako ženy. V porovnávacom výskume preferencií pri výbere partnera (Buss 1989) vo všetkých tridsiatich siedmich kultúrach, či už išlo o obyvateľov Zambie, USA alebo Austrálie, považovali muži fyzický vzhľad za dôležitejší ako ženy. Podľa Bussa tieto preferencie sú výsledkom fungovania psychologických mechanizmov, ktorými disponuje človek ako živočíšny druh a ktoré presahujú kultúrne rozdiely a variácie (Buss 2008: 153-154).⁹

7 Ďalej pozri Singh 1993, 2004; Buss 1989; Buss – Barnes 1986; Buss et al. 1990a, 1990b.

8 Ďalej pozri Singh, 1993, 1994a, 1994b, 1995a, 1995b, 2004; Singh –Young 1995; Streeter – McBurney 2003.

9 Z antropologického hľadiska samozrejme vplyv kultúry, spoločnosti a prostredia nevyklúčujem a domnievam sa, že akékoľvek uprednostňovanie evolučne vyvinutých preferencií nad kontextuálne

Preferencie žien pri výbere dlhodobého partnera

David Buss (Buss, 2008) vytvoril tabuľku s obsahom preferencií žien pri výbere dlhodobého partnera. Nachádzame v nej adaptívne problémy vo vzťahu k výberu dlhodobého partnera a predpokladané riešenia, v podobe evolučne vyvinutých preferencií.¹⁰

Adaptívny Problém	Evolučne vyvinuté preferencie
Výber partnera, ktorý je schopný investovať	Dobré finančné vyhliadky Sociálny status Vyšší vek Ambicióznosť/pracovitosť Veľkosť, sila, atletické schopnosti
Výber partnera, ktorý je ochotný investovať	Spoľahlivosť a stabilita Láska a podnety/signály záväzku Pozitívne interakcie s deťmi
Výber partnera, ktorý je schopný fyzický ochrániť partnerku a deti	Veľkosť (výška) Sila Udatnosť/Statočnosť Atletické schopnosti
Výber partnera, ktorý ukáže dobré rodičovské schopnosti	Spoľahlivosť Emocionálna Stabilita Láskavosť Pozitívne interakcie s deťmi
Výber partnera, ktorý je kompatibilný	Podobné hodnoty Podobný vek Podobné osobnosti
Výber partnera, ktorý je zdravý	Fyzická príťažlivosť Symetria Zdravie, zdravý Mužskosť, maskulinita

vplyvy (menštruačný cyklus, sebahodnotenia jedinca, ekologické a sociokultúrne vplyvy, história danej komunity atď.) je neproduktívne. V tomto zmysle vnímam ako inšpiratívnu hypotézu/model Singha (1993) o „vrstvách preferencií“, ktorý môže predstavovať jedno z riešení ako zosúvstažniť evolučne psychologické a biologické vysvetlenia ľudského správania sa so sociokultúrnymi.

¹⁰ Tabuľka je prevzatá z Buss, 2008: 110.

Pre každý adaptívny problém je navrhnuté riešenie v podobe evolučne vyvinutých preferencií pri výbere dlhodobého partnera. Z týchto preferencií vyplýva viacero potenciálnych výhod, napríklad fyzická ochrana, disponovanie potravinovými zdrojmi, výhody vyplývajúce zo statusu partnera ako aj nepriame genetické benefity pre potomkov (Gangestad – Scheyd 2005; Buss 2008).

To, že muži univerzálne prikladajú väčší dôraz nielen fyzickej atraktivite, ale atraktivite ako takej, neznamená, že fyzické vlastnosti, črty a charakteristiky potenciálneho partnera nie sú pre ženy dôležité. Reprodukčný úspech žien nebol závislý len od vyhodnotenia ochoty potenciálneho partnera investovať zdroje do potomkov, ale aj od vyhodnotenia jeho fenotypových a genotypových vlastností. Takže za ideálnych okolností by ženy mali preferovať pre dlhodobé párenie mužov disponujúcich zdrojmi, ochotou investovať ich do potomkov a disponujúcich morfológickými znakmi indikujúcimi vysokú genetickú kvalitu (Singh 2004: 51).

Ženy považujú za atraktívne vlastnosti, črty a charakteristiky súvisiace s muskularitou, silou, zdatnosťou (v zmysle biologickej fitness), fyzickou zdatnosťou a maskulinitou (Li – Kenrick 2006 citované podľa Li 2008: 114; Li 2008: 114).

Gangestad a Scheyd upozorňujú, že len málo bádateľov venovalo doposiaľ pozornosť tomu, aké fyzické vlastnosti črty a charakteristiky mužov považujú ženy za atraktívne a ktorým venujú pozornosť pri výbere dlhodobého partnera.¹¹ Vo všeobecnosti však podľa nich môžeme povedať, že ženy najčastejšie preferujú mezomorfické telesné typy (štíhle a svalnaté telo), za nimi nasledujú telesné typy hodnotené ako priemerné, chudé a na pomyselnej poslednej priečke sa nachádzajú endomorfické telesné typy (vyšší podiel telesného tuku, podobná šírka ramien a bokov). Ukazuje sa taktiež, že ženy preferujú mužov ktorých šírka ramien je väčšia ako šírka pásu a bokov, či mužov s ochlpením v oblasti hrudníka. Doposiaľ však týmto preferenciám nebola venovaná systematická pozornosť najmä vo vzťahu k empirickým výskumom a medzikultúrnej komparácii (Gangestad – Scheyd 2005: 537-538).

11 Nielen v zmysle fyzickej atraktivity, ale celkovo vo vzťahu k telu a telesnosti, je predmetom výskum častejšie ženské telo a to nielen v prípade zahraničných bádateľov (napríklad Singh 1993, 1994a, 1994b, 2004), ale aj v slovenskom prostredí (napríklad Botíková – Jakubíková – Švecová, 1997; Kiczková (ed) 2006, Botíková 2008). Výnimku v tomto zmysle predstavujú napríklad štúdie (Bužeková – Uhrin, 2015; Jakubíková – Špirková, 2016; Maňo, 2011) v ktorých sa autori venujú aj problematike mužského tela a telesnosti.

Buss tvrdí, že výber dlhodobého partnera u žien zahŕňa viacero preferencií, ktoré pomáhajú riešiť adaptívne problémy. Ženy preferujú jedincov disponujúcich zdrojmi, ktoré nemusia byť za každých okolností priamo rozpoznateľné. Môžu tak preferovať vlastnosti s ktorými sa asociujú, ktoré signalizujú pravdepodobné vlastníctvo alebo nadobudnutie zdrojov v budúcnosti. V skutočnosti tak môžu byť ženy menej ovplyvnené zdrojmi, kapitálom a majetkom ako takými a väčšiu úlohu môžu zohrávať vlastnosti, ktoré znamenajú pravdepodobnejší prístup k zdrojom (napríklad ambicióznosť, inteligencia či vyšší vek) Pre ženy, ako aj pre mužov, je taktiež závažná problematika oddanosti partnera (Buss 2008: 136 -138).

Ženy taktiež kladú dôraz na fyzické vlastnosti potenciálneho partnera. Vysokí, silní, fyzicky zdatní a atletickí muži poskytovali ženám v ancestrálnom prostredí našich predkov ochranu. Takýmto spôsobom ich osobný blahobyt a zdravie, rovnako ako blahobyt a zdravie ich potomkov, mohli byť zaistené pred potenciálnym nebezpečenstvom. Ženy v súčasnosti sú potomkami reprodukčne úspešných žien, ktoré si vyberali mužov aj na základe ich sily a schopností (fyzických). Je preto možné predpokladať, že preferencie pre zmienené vlastnosti budú prítomné vo výrokoch respondentiek pri opise ideálneho partnera pre dlhodobý vzťah.

Metodológia

Výskum bol vykonaný v urbánnom prostredí mesta Bratislava, gymnázia v Bratislave a meste Stredná, nachádzajúcim sa na strednom Slovensku s približným počtom obyvateľov 18 000. Vzorka respondentov pozostávala zo študentov a študentiek vysokých škôl (20-26 rokov), študentov a študentiek gymnázia v Bratislave (16-19 rokov), študentov a študentiek gymnázia v Strednej (16-19 rokov). Dáta sú analyzované a rozdelené do dvoch podkapitol na základe pohlavia respondentov. Ak sa napríklad nachádzajú rozdiely v preferenciách medzi skupinami študentiek z Bratislavy a mesta Stredná, explicitne na ne upozorním. V prípade, že na ne neupozorním, sú analyzované preferencie v príslušnej kapitole platné pre všetky ženy (respektíve mužov).

Dáta analyzované v predloženej práci boli získané metódou etnografického interview a prostredníctvom dotazníkov. Dotazník vyplnilo 77 osôb (37 žien, 39 mužov) vo veku 16-26 rokov. Etnografické interview som vykonal s 11 ženami a 10 mužmi vo veku 17-26 rokov. Respondentom som kládol otázky týkajúceho sa toho, ako si predstavujú ideálneho partnera, partnerku pre

dlhodobý vzťah, plodenie detí, manžela a manželku. Cieľom takéhoto postupu je snaha o obmedzenie kontextuálnych vplyvov ako menštruačný cyklus a sebahodnotenie (*self perceived mate value*) na partnerskom trhu (*mating market*) na preferencie pri výbere dlhodobého partnera. V príspevku sa nezaobieram faktickým reprodukčným správaním, ale deklarovanými preferenciami respondentov. Zaujímalo ma, či sa budú výpovede respondentov o ideálnom partnerovi a partnerke pre dlhodobý vzťah zhodovať s postulátmi evolučnej psychológie o preferenciách pri výbere dlhodobého partnera. Za predpokladu, že tieto postuláty sú platné, budú isté preferencie univerzálne aj v prípade študentov vysokých a stredných škôl v súčasnom urbánnom prostredí Slovenska.

Na základe postulátov o preferenciách pri výbere dlhodobého partnera, stanovujem nasledujúci predpoklad: Muži a ženy budú prikladať rôznu mieru relevancie pri výbere dlhodobého partnera fyzickej atraktivity. Muži budú považovať fyzickú atraktivitu za dôležitejšiu ako ženy.

Pri analýze etnografických interview a dotazníkov som využil obsahovú analýzu. Všetky vlastnosti, črty a charakteristiky atď., ktorých preferencie deklarovali respondenti, som roztriedil do nasledujúcich evolučne relevantných kategórií: atraktivita (fyzická atraktivita); majetok/status; záväzok; vernosť (sexuálna, emocionálna); sociálne schopnosti; sexuálne; koníčky/zájmy; politické/náboženské presvedčenie; kultúrne a sociálne relevantné, dôležité vlastnosti; osobnostné vlastnosti. Zameriavam sa na analýzu obsahu kategórie atraktivita (fyzická atraktivita) (Buss, 1989; Thiesen – Young – Burrough 1993 citované podľa Barrett – Dunbar – Lycett 2007: 146; Dunbar – Waynforth 1995: 759-760; Pawlowski – Dunbar 2001 citované podľa Barrett – Dunbar – Lycett 2007: 147; Barrett – Dunbar – Lycett, 2007: 146-147).

Vlastnosti žien pripisované mužmi ideálnemu typu partnerky

Do evolučne relevantnej kategórie atraktivita (fyzická atraktivita) boli počas obsahovej analýzy zaradené deklarované preferencie pre nasledujúce vlastnosti, črty a charakteristiky: štíhla, štíhlejšia, dlhé vlasy, hnedé vlasy, pekné nohy, pekné oči, výrazné oči, prenikavé oči, pevný zadok, pekná tvár, ploché brucho, väčšie boky.

Boli sem zaradené aj všeobecné vyjadrenia, vzťahujúce sa k atraktivite, fyzickej a telesnej zdatnosti, kondícii či kráse. Respondenti taktiež kladú dôraz na záujem o šport, zdravý a aktívny životný štýl u potenciálnej partnerky.

Niektorí respondenti deklarujú preferenciu pre konkrétnu farbu vlasov u potenciálnej partnerky. Iní naopak farbu vlasov nepovažujú pri výbere za relevantnú. Domnievam sa, že v prípade preferencie pre konkrétnu farbu vlasov nemusí byť vysvetlenie z evolučného hľadiska vhodné či dokonca potrebné. V tomto prípade ide skôr o kultúrne podmienené a individuálne preferencie. Preferenciu pre určitú farbu a dĺžku vlasov, spôsob úpravy vlasov môže ovplyvňovať aj členstvo v záujmovej, náboženskej, etnickej atď. skupine. Na príklade týchto preferencií je možné ilustrovať, že v konkrétnom sociokultúrnom a ekologickom prostredí disponujú jedinci nielen univerzálnymi a evolučne vyvinutými preferenciami, ale aj preferenciami, ktoré vznikli v dôsledku kultúrnej evolúcie. Naprieč rôznymi kultúrami a spoločnosťami tak nachádzame nielen evolučne vyvinuté ale aj kultúrne vyvinuté a kultúrou podmienené preferencie pri výbere dlhodobého partnera a partnerky.

Väčšina respondentov uviedla preferenciu pre nižšiu a mladšiu partnerku: „Určite áno, mladšia. Určite áno....určite by som ale nešiel pod dvadsať. Ako, mám dvadsať päť, ale to určite nie. Ale mladšia, určite mladšia....Nebola by vyššia odo mňa. Určite nie vyššia odo mňa" (M_MH_25).¹² Častejšie sa stretávame s preferenciou pre nižšiu partnerku ako pre mladšiu: „Ani vyššia odo mňa, to by som asi nevládol. Napríklad mladšia nemusí byť, vek mi až tak, ale ako neviem si predstaviť. Ako raz som ešte bol tuším vonku s babou vyššou ako ja a cítil som sa taký menejcenný" (20_PP_24). Respondenti najčastejšie uvádzajú pomyselnú toleranciu v prípade staršej partnerky v rozsahu jedného až troch rokov.

V skupine respondentov starších ako dvadsať rokov dominovala preferencia pre mladšiu partnerku. V skupine študentov stredných škôl bola taktiež prítomná, no vo výpovediach menej častá, ako v skupine mužov starších ako dvadsať rokov. Tieto výsledky sú v súlade s predpokladmi evolučnej psychológie, ktoré uvádza Buss. Podľa neho muži preferujú mladšie partnerky, pretože v priebehu evolúcie bola mladosť neustále spájaná s plodnosťou. Takéto vysvetlenie navyše podľa neho objasňuje dva fakty, ktoré nedokážu osvetliť ostatné teórie: po prvé to, že muži preferujú so zvyšujúcim sa vekom stále mladšie ženy ako partnerky; a po druhé, to, že dospelávajúci muži

12 Jednotlivé časti kódu informátorov majú nasledujúci význam. Prvé písmeno M znamená muž, písmeno Ž žena. Stredná časť, v tomto prípade MH, je individuálny kód informátora. Dvojčísle predstavuje vek respondenta.

(*teenage males*) preferujú ženy o niekoľko rokov staršie, aj napriek tomu, že tieto ženy len zriedka opätujú ich záujem (Buss 2008: 145-146).

Aj keď respondenti neuvádzajú konkrétne a špecifické preferencie vo vzťahu k fyzickým vlastnostiam, nemožno povedať, že vonkajší vzhľad, telesné proporcie a fyzickú príťažlivosť nepovažujú za dôležité. Respondenti takmer vždy deklarovali dôležitosť fyzickej príťažlivosti partnerky, ako aj dôležitosť vzájomnej príťažlivosti partnerov. Fyzickú príťažlivosť partnerky považujú za kľúčovú pri výbere dlhodobej partnerky. Dvadsaťštyri ročný muž študujúci v Bratislave vyjadril nasledovný názor: *„Ako, musí vyzerat' dobre, musí sa mi páčiť, ale zase nemám určené, ako musí vyzerat'. Musí sa mi páčiť proste“*.

Vzájomnú príťažlivosť považuje za dôležitú väčšina respondentov, rovnako ako *„chémiu medzi partnermi“* (M_MH_25), ktorá predstavuje pre respondentov širšiu kategóriu. Zahŕňajú do nej zmysel pre humor, zdravý rozum, charizmu, fyzickú atraktivitu (nešpecifikované), vzájomné porozumenie a rešpekt: *„...že ma ten človek jednoducho niečím priťahuje. Nejakou charizmou, alebo niečím čo má v sebe. Možno nielen charizma, ale jednoducho niečo veľmi špecifické na tej žene...“* (M_MH_25). Absenciu chémie medzi partnermi vnímajú respondenti negatívne. Považujú ju za nevyhnutnú súčasť dlhodobého a fungujúceho partnerského a manželského zväzku.

Podobnú kategóriu ako chémia medzi partnermi predstavuje aj príťažlivosť. S ňou muži spájajú charizmu a fyzickú atraktivitu (nešpecifikované): *„Proste, že z nej niečo vyžaruje, tým ťa dostane“* (M_BA_24). Obe kategórie, príťažlivosť a chémia, podľa môjho názoru, predstavujú dve strany jednej mince. Ich obsah, ktorý sa do značnej miery prelína, ako aj kategórie samotné, sa vzťahujú k evolučne relevantnej kategórii atraktivita (fyzická atraktivita).

Do kategórie atraktivita (fyzická atraktivita) boli zaradené aj deklarované preferencie respondentov pre vlastnosti: ženská a elegantná, zmysel pre módu, dobre oblečená. Jeden z respondentov interpretoval tieto preferencie nasledovne: *„Dobre oblečená a elegantná hej. Mám strašne rád, keď je žena pekne oblečená. Že sa reprezentuje, keď je dobre oblečená. Že ju chytíš za ruku a nehanbíš sa za ňu“* (M_HN_24). Ženskosť je respondentmi interpretovaná vo vágnych termínoch. V niektorých výpovediach sa spája s dospelosťou a vyzretosťou, či pripravenosťou vychovávať potomkov.

S kategóriou atraktivita sa spájajú aj preferencie pre čistotu a hygienu. Častá je preferencia pre neužívanie drog partnerkou a preferencia pre neužívanie tabakových výrobkov a alkoholických nápojov. Muži zdôrazňujú dôležitosť vlastnosti čistotná a skupiny charakteristík a prejavov, ktoré môžeme označiť ako dodržiavanie základných hygienických návykov. Častejšie sa však s touto

preferenciou stretávame vo výpovediach žien, ktoré aj opakovane počas interview upozorňujú na jej dôležitosť pri výbere dlhodobého partnera. Je však prítomná aj u mužov, aj u žien naprieč všetkými šiestimi skupinami informátorov.

Vlastnosti mužov pripisované ženami ideálnemu typu partnera

Na základe vyššie uvedených teoretických postulátov predpokladám, že vo výrokoch žien sa budú nachádzať preferencie pre veľkosť, silu, výšku, atletické schopnosti, mužskosť a maskulinitu, štíhle a svalnaté telo, zdravie, symetriu tela a tváre, široké ramená, ochlpenie na tvári a na hrudi.

Po vykonaní obsahovej analýzy jednotlivých interview a dotazníkov som vlastnosti, ktorých preferenciu deklarovali respondentky pri výbere dlhodobého partnera, rozdelil do vyššie spomínaných evolučne relevantných kategórií.¹³ V nasledujúcej časti príspevku budem venovať pozornosť vlastnostiam, črtám a charakteristikám zaradeným do kategórie atraktivita.

Vo výpovediach respondentiek v kategórii atraktivita nachádzame deklarované preferencie pre telesné vlastnosti, črty a charakteristiky: dlhšie vlasy, tmavé vlasy, ostrejšie črty tváre, svetlé oči, pekné oči, pekný úsmev, pekné plné pery, pekné ruky, veľké mužné ruky, zadok, príjemný, osoba príjemne vyzerajúca a vystupujúca. Ďalej preferencie pre vlastnosť silný a ochranca, ochranársky, fyzicky zdatný. Respondentky často považujú ramená a bradu za „*znaky mužnosti*“ (Ž_PIKL_22). Preferencia pre ochlpenie na tvári je deklarovaná len približne u jednej štvrtiny respondentiek. Preferenciu pre ochlpenie na ostatných častiach tela (hrud', chrbát) nedeclarovala takmer žiadna respondentka. Ak k nemu počas interview vyjadrili stanovisko, zväčša bolo negatívne.

Vo vzťahu k telesnej stavbe a vonkajšiemu výzoru vyjadrila ďalšia informátorka nasledujúci názor: „*Je vyšší hlavne a taký, že je chudší, ale pritom je väčší ako ja kvázi*“ (Ž_ZAŠ_23). Väčšina žien deklaruje preferenciu pre fyzický vzhľad, ktorý definujú ako „*športový typ postavy*“ (Ž_BAC_18).¹⁴ Vo

13 Dovolím si poukázať na fakt, že tak ako jedna evolučne vyvinutá preferencia môže predstavovať potenciálne riešenie pre viacero adaptívnych problémov, takisto môže byť táto preferencia súčasťou viacerých evolučne relevantných kategórií, ktoré som využíval v priebehu obsahovej analýzy.

14 V tomto momente narážame na obmedzenia kvalitatívneho etnografického výskumu. Domnievam sa, že podobne ako v prípade kritérií atraktivity ženského tela, by bolo aj v prípade kritérií atraktivity mužského tela prínosné využívať experimentálne metódy. Pri nich je možné manipulovať s parametrami

väčšine prípadov ho bližšie nešpecifikujú. Vyjadrujú však negatívny, odmietavý postoj buď k „*nadmernému svalstvu*“ alebo k „*nedostatku*“ (Ž_BAC_18). svalovej hmoty. Vo väčšine prípadov však opäť nešpecifikujú „*nadmerné*“ svalstvo, ani „*nedostatok*“ svalovej hmoty: „*Zase nemusí byť určite strašne svalnatý, ale taký normálny*“ (Ž_BAC_18).

Ženy ďalej deklarujú preferencie pre vlastnosti ako: dobrý vzhľad, dobre vyzerá, príjemná osoba, fyzicky zdatný, športovec. Preferencia pre záujem o šport u partnera môže byť spojená aj s kategóriou atraktivita. Respondentky záujem o šport u mužov asociujú s fyzickou zdatnosťou, kondíciou a atraktívnym vzhľadom. Z tohto dôvodu je do evolučne relevantnej kategórie zaradená preferencia pre záujem a vykonávanie športu u partnera.

Respondentky nie vždy explicitne deklarujú preferencie pre konkrétne telesné, fyzické vlastnosti, črty a charakteristiky. No rovnako ako v prípade mužov to neznamená, že ich nepovažujú pri výbere dlhodobého partnera za relevantné.

Do evolučne relevantnej kategóriou atraktivita bola zaradená aj preferencia pre vlastnosť „*dobre oblečený*“. Účastníčky výskumu považujú za dôležitý pri výbere partnera aj odev. Preferencie vzťahujúce sa k odevu (preferencie pre čistý odev, nezapáchajúci atď.) boli v priebehu obsahovej analýzy zaradené do kategórií atraktivita (fyzická atraktivita) a majetok/status. Domnievam sa, že slúžia ako jeden z mnohých signálov majetku, vlastníctva zdrojov a spoločenského statusu potenciálneho partnera. U žien teda dochádza k asociácii odevu so statusom. U mužov tieto asociácie nenachádzame. Muži taktiež vyjadrujú preferencie pre „*dobre oblečenú a elegantnú*“ partnerku, ktorá je hodnotená ako atraktívna, avšak odev partnerky nespájajú s jej sociálnym statusom a majetkom. Tieto tvrdenia sú v súlade s výsledkami Bussových výskumov. Podľa neho ženy pri výbere partnera kladú väčší dôraz na majetok, status a zdroje partnera ako muži. Pri hodnotení kvality potenciálneho partnera venujú pozornosť nielen jeho vlastnostiam, črtám, charakteristikám, ale aj predmetom, ktoré vlastní. Tie môžu signalizovať vlastníctvo zdrojov a majetku (Buss 1989, 2006, 2007, 2008).

Ďalším dôležitým aspektom pri výbere dlhodobého partnera je hygiena a čistota. Dodržiavanie osobnej hygieny potenciálneho partnera informátorky asociujú s dodržiavaním čistoty a jeho zmyslom pre poriadok. Čistota

ako výška a váha, BMI, pomer ramien k bokom (tzv. shoulder to hip ratio - SHR), množstvo tvárového a telesného ochlpenia, atď. a sledovať ako zmeny týchto parametrov ovplyvňujú hodnotenia atraktivity.

a dodržiavanie hygieny, telesná čistota a starostlivosť o telo sa vo výpovediach spája s atraktivitou. Upravený, čistý jedinec predstavuje podľa slov účastníčok výskumu atraktívneho jedinca. Naproti tomu zanedbanie telesnej hygieny a starostlivosti o telo je interpretované ako odpudivé, nežiadúce, neatraktívne. Na zdravie sa pri výbere partnera kladie pravdepodobne taký dôraz preto, lebo prináša výhody vo vzťahu k životnému prostrediu a génom. Sú to: dlhší život, spoľahlivejšie prinášanie zdrojov, nižšia pravdepodobnosť nakazenia sa prenosnými chorobami, lepšie gény, ktoré môžu byť prenesené na deti (Buss 2008: 124).

Ženy taktiež deklarujú preferencie pre symetriu vo vzťahu k tvári a telu, ktorá je z perspektívy evolučnej biológie a psychológie považovaná za signál zdravia. Taktiež považujú maskulinne črty tváre za príťažlivé a takéto tváre sú zároveň považované za zdravé.¹⁵

Rovnako ako muži, aj ženy deklarujú preferenciu pre chémiu medzi partnermi, iskru a vzájomnú príťažlivosť. Aj hygiena sa v niektorých výpovediach asocuje s chémiou, iskrou. S chémiou a iskrou ďalej asocujú fyzickú a sexuálnu príťažlivosť medzi partnermi, súlad a porozumenie medzi partnermi, reprezentatívnosť a charizmu partnera. Chémia a iskra predstavujú kategórie, ktoré respondentky často opisovali vo vágnych termínoch. Považujú ich však za nevyhnutnú súčasť dlhodobého partnerského vzťahu: „*Takže myslím si, že bez tej iskry to nefunguje. Teda viem, že to nefunguje* (smiech)“ (20_PLUS_Ž_PAUTN_24). Podľa niektorých respondentiek nie sú fyzický vzhľad a fyzické atribúty pri výbere dlhodobého partnera dôležité. Zároveň však tvrdia, že fyzické atribúty a príťažlivosť vnímajú ako súčasťou širšej kategórie, ktorú opisujú ako iskra, či chémia.

S kategóriou atraktivita súvisia aj preferencie pre partnera staršieho a vyššieho. Preferencia pre muža staršieho sa vzťahuje aj k evolučne relevantnej kategórii majetok/status. Preferencia pre starších mužov nie je taká častá vo výpovediach žien, ako preferencia pre mužov vyšších. Väčšina respondentiek deklaruje preferenciu pre vyššieho muža. Niektoré dokonca

15 Gangestad a Scheyd však poukazujú na zaujímavý fakt. Výsledky výskumov niekedy ukazujú, že ženy preferujú maskulinne telesné črty, avšak nevykazujú systematické preferencie pre maskulinne črty tváre. Domnievajú sa, že tieto preferencie môžu zdieľať isté spoločné vplyvy a zároveň nemusia signalizovať totožné vlastnosti potenciálneho partnera (Gangestad, Scheyd 2005: 537-538). Niektoré výskumy dokladajú preferencie žien pre maskulinne črty tváre, výsledky iných sú prinajmenšom v rozpore s touto preferenciou. Na túto preferenciu môže podľa niektorých autorov vplývať aj menštruačný cyklus. Predpokladá sa, hovorí Buss, že napríklad symetria črt a maskulinne črty tváre sú ukazovatele dobrých génov (Buss 2007: 509).

potenciálny vzťah s mužom nižším asociujú s nadradenosťou nad partnerom: „*Mala som jedného, ktorý bol nižší a nebolo to také. Aj výzorom, keď som si dala opätky, tak a cítim sa potom taká nadradená nad ním, keď je nižší odo mňa... Takže vyšší odo mňa*“ (Ž_XZ_24). Preferencia pre vyššieho partnera sa teda vzťahuje k evolučne relevantnej kategórii atraktivita. Avšak, je možné uvažovať o tom, že táto preferencia sa asociuje aj s evolučne relevantnou kategóriou sociálnych schopností potenciálneho partnera.

Preferencia pre vlastnosti ako ochranársky, ochranca, silný sa vzťahujú ku kategóriám atraktivita a sociálne schopnosti. Respondentky tieto vlastnosti asociujú práve s výškou partnera. Na tomto príklade je vidieť, že viaceré vlastnosti, črty a charakteristiky patria do niekoľkých evolučne relevantných kategórií. Vytvárajú akési zoskupenia či „asociačné reťazce“, v ktorých jedna vlastnosť/črta/charakteristiky sa spája, či odkazuje na ďalšiu. Pozrime sa teda, akým spôsobom sú prepojené vo výpovediach vlastnosti: vyšší ako ja, vysoký a ochranársky, ochranca.

Deklarované preferencie pre vyššieho partnera respondentky spájajú s jeho schopnosťou poskytnúť partnerke ochranu, s pocitom bezpečia, fyzickou silou a zdatnosťou, podporou zo strany partnera. Preferencie pre vyššieho partnera odôvodňujú nasledovne: „*Vo mne to evokuje taký pocit toho ochrancu predsa, že keď je niekto vyšší, tak je možno z takej fyziológie silnejší a vie ťa skôr ochrániť aj po tej fyzickej stránke a to sa možno prenáša aj do takého toho mentálneho, že je taký*“ (Ž_B1A_18).

V roku 1993 Buss a Schmitt publikovali štúdiu, v ktorej sa zaoberali problematikou preferencií a sexuálnych stratégií z evolučnej perspektívy. Ženy z USA v nej hodnotili, do akej miery sú žiaduce určité fyzické vlastnosti pri výbere partnera. Hodnotili nízkych mužov ako nevhodných a nechcených partnerov vo vzťahu k dlhodobému a aj krátkodobému vzťahu (Buss – Schmitt 1993). Na druhej strane, ženy považovali za atraktívnych a hodnotili ako žiaduce a preferované vo vzťahu k potenciálnemu manželovi vlastnosti ako vysoký, silný a fyzicky zdatný, atletický (Buss 2008: 120).

Vo všeobecnosti môžeme povedať, že ženy deklarujú menej často preferenciu pre konkrétne fyzické vlastnosti, črty a charakteristiky ako muži. Ako sme však videli, fyzickú príťažlivosť považujú za súčasť širších kategórií ako chémia a iskra. V prípade žien tak obsah evolučne relevantnej kategórie atraktivita (fyzická atraktivita) tvoria najmä výpovede, vzťahujúce sa k chémii, príťažlivosti, fyzickej zdatnosti, schopnostiam ochrániť partnerku a vlastnostiam, ktoré sa asociujú s touto schopnosťou (výška či sila), hygiene a čistote.

Ako sme videli v prezentovaných dátach, ženy deklarujú preferencie pre vyššieho muža, pre muža ochrancu a vlastnosť ochranársky, pre záujem o šport, atletickosť a fyzickú zdatnosť, adekvátne fyzické schopnosti a svalstvo. Tieto preferencie predstavujú riešenie pre adaptívne problémy výberu partnera schopného investovať a partnera zdravého. Jednou z výhod dlhodobého párenia pre ženy je fyzická ochrana, ktorú jej môže poskytnúť muž. Mužova veľkosť, sila, fyzická zdatnosť a atletické schopnosti signalizujú riešenie pre adaptívny problém ochrany. Ženy teda deklarujú preferencie pre partnerov schopných fyzicky ochrániť partnerku a jej potomkov.

Záver

Cieľom príspevku bolo analyzovať deklarované preferencie pri výbere dlhodobého partnera, partnerky vo vzťahu k evolučne relevantnej kategórii atraktivity (fyzickej atraktivity). Hlavným teoretickým východiskom práce je evolučná psychológia. Analyzované dáte boli získané prostredníctvom etnografického interview a dotazníkov.

V úplne zjednodušenej podobe je možné predpokladať, že ženy sa snažia maximalizovať počet potomkov, ktorých môžu vychovať tak, že si vyberajú buď mužov, ktorí môžu efektívne prispieť k výchove, alebo mužov vysoko kvalitných, zatiaľ čo muži sa usilujú o maximalizáciu oplodnenia, ktoré môžu dosiahnuť buď stykom s viacerými ženami, alebo preferenciou plodnejších partneriek. Táto problematika je zložitejšia, najmä vo vzťahu k výberu dlhodobého partnera/partnerky. Navyše žiadny evolučný vedec/vedkyňa nezastáva takéto zjednodušené stanovisko. Môžeme však podľa Matta Ridleyho predpokladať, že muži sa chcú ženiť s krásnymi ženami a ženy si hľadajú bohatých a mocných mužov (Ridley 2007: 241). Opäť pripomínam, že ide o zjednodušený predpoklad. Bádateľia, zaoberajúci sa sexualitou, pohlavným výberom a preferenciami pri výbere dlhodobého partnera vonkoncom netvrdia, že preferencie a výber sú rigidné a neprispôsobivé.

V teoretickej časti práce som stanovil nasledujúci predpoklad: Muži a ženy budú prikladať rôznu mieru relevancie pri výbere dlhodobého partnera fyzickej atraktivite. Muži budú považovať fyzickú atraktivitu za dôležitejšiu ako ženy.

Muži sa v priebehu evolúcie pri hľadaní partnerky a rozmnožovaní stretávali s odlišnými adaptívnymi problémami ako ženy. Mali by teda disponovať odlišným súborom preferencií, ktoré slúžia ako adaptívne riešenia. Patria k nim napríklad preferencie pre signály reprodukčného statusu ženy (Buss 2003; Buss 2008: 142). Okrem vlastností ako láskavosť, spoľahlivosť

a kompatibilita, kladú muži dôraz najmä na fyzickú atraktivitu, fyzickú príťažlivosť, mladosť a zdravie. Kritériá a štandardy atraktivity výrazne korelujú s plodnosťou ženy. V podstate je možné povedať, tvrdí Buss, že preferencia mužov pre fyzickú atraktivitu je riešením problému, ako nájsť reprodukčne zdatnú partnerku (Gangestad – Scheyd 2005; Buss 2007, 2008).

Základné evolučné princípy predpokladajú, že žena si bude voliť muža podľa znakov genetickej kvality alebo podľa jeho ochoty či schopnosti prispieť k výchove detí. Dôraz, ktorý ženy kladú na zdravie partnera, fyzickú zdatnosť, výšku, atletickosť, silu zaručuje, že muž bude dlhodobo schopný poskytovať benefity ako ochrana partnerky a potomkov, získavanie zdrojov atď. Obzvlášť v kontexte výberu dlhodobého partnera kladú ženy dôraz na kvality, ktoré signalizujú, že muž je schopný poskytovateľ zdrojov a dobrý otec (Barrett – Dunbar – 2007: 141-142; Buss 2008: 136 -138). V úvode som hovoril o adaptívnych problémoch a evolučne vyvinutých preferenciách žien pri výbere dlhodobého partnera, ktoré ich mali riešiť. Respondentkami deklarované (evolučne vyvinuté) preferencie sú v súlade s predpokladanými evolučne vyvinutými preferenciami, ktoré majú riešiť jednotlivé adaptívne problémy. Videli sme, že deklarované preferencie mužov a žien pri výbere dlhodobého partnera/partnerky sa do istej miery odlišujú. Vlastnosti spadajúce do evolučne relevantnej kategórie atraktivita považujú muži za dôležitejšie ako ženy pri výbere dlhodobého partnera. Väčšina respondentov počas interview opakovane zdôrazňovala dôležitosť fyzickej atraktivity pri výbere dlhodobej partnerky. Preferencie mužov pre fyzickú atraktivitu predstavujú riešenie adaptívneho problému pre nájdenie reprodukčne zdatnej partnerky. Podľa viacerých výskumov štandardy atraktivity korelujú s plodnosťou ženy.

Medzi adaptívne problémy pri výbere partnera pre ženy predstavujú: výber partnera, ktorý je schopný fyzicky ochrániť partnerku a deti. Riešením pre zmienený problém sú preferencie pre silu, fyzickú zdatnosť, pre partnera vyššieho, atletické a športové schopnosti. Respondentky, naprieč všetkými skupinami, deklarovali preferencie pre tieto vlastnosti. Muži však považujú pri výbere dlhodobej partnerky fyzickú atraktivitu za dôležitejšiu ako ženy.

Dôležité je zistenie, že deklarované preferencie respondentov a respondentiek pri výbere dlhodobého partnera sa zhodujú s predpokladmi evolučnej psychológie o preferenciách pri výbere dlhodobého partnera. Na základe prezentovaných dát a vykonanej analýzy sa domnievam, že v opisoch ideálneho partnera a partnerky pre dlhodobý vzťah sa odrážajú preferencie vlastností, čŕt a charakteristík, ktoré vychádzajú z predpokladov evolučnej

psychológie a biológie o preferenciách pri výbere dlhodobej partnerky/partnera. Ako hovoria Barrett, Dunbar a Lycett: „...je dôležité vziať do úvahy všetky možné interpretácie a podrobiť ich prísnemu overovanie, kým sa prikloníme k adaptívne evolučnému výkladu“ daných javov (Barrett – Dunbar – Lycett 2007: 205). Prikláňam sa k tomuto tvrdeniu. Niektoré preferencie nie je vhodné vysvetľovať z evolučnej perspektívy, napríklad preferenciu pre určitú farbu vlasov. Evolučne psychologické a biologické prístupy považujem za efektívne teoretické platformy pre vysvetlenie univerzálnych javov, ktoré sú vlastné ľudskému druhu ako takému. Tieto prístupy samozrejme nemôžu vysvetliť všetky nuansy a partikularity. Môžu však slúžiť ako grand theory a poskytnúť širšiu teoreticko-metodologickú platformu. Problematika preferencií pri výbere partnera je rozsiahla a komplexná. Slovenská etnológia, antropológia jej doposiaľ nevenovala systematickú pozornosť. Verím, že príspevok zaplní isté medzery v poznaní a poskytuje informácie o preferenciách pri výbere partnera z pohľadu evolučných vied v súčasnom urbánnom prostredí Slovenska.

Literatúra

- BARKOW. K. – COSMIDES, L. – TOOBY. J. (1992). *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*. New York: Oxford University Press.
- BARRETT, L. – DUNBAR, R. – LYCETT, J. (2007). *Evoluční psychologie člověka*. Praha: Portál.
- BOTÍKOVÁ, M. – JAKUBÍKOVÁ, K. – ŠVECOVÁ, S. (1997). *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: Veda.
- BOTÍKOVÁ, M. (2006). Výber partnera v životopisných rozprávaniach žien. In: KICZCKOVÁ, Z. (ed.) *Pamäť žien: O skúsenosti sebautvárania v biografických rozhovoroch*. Bratislava: Iris. s. 279-301.
- BOTÍKOVÁ, M. (2008). K antropológii životného cyklu: kultúra a spôsob života ženskými očami na Slovensku v 20. storočí. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave Vydavateľstvo UK.
- BUSS, D. M. (1989). Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypotheses tested in 37 cultures. In: *Behavioral and Brain Sciences*. 1989. vol.12, s. 1-49.
- BUSS, D. M. (1995). Psychological sex differences: origins through sexual selection. In: *American Psychologist*. 1995, roč. 50, č. 4, s. 164-168.

- BUSS, D. M. (2003). The evolution of desire: Strategies of human mating (Revised Edition). New York: Free Press.
- BUSS, D. M. (2006). Strategies of human mating. In: Psychological Topics. 2000, roč. 15, č. 2, s. 239-260.
- BUSS, D. M. (2007). The evolution of human mating. In: Acta Psychologica Sinica. 2007. 心理学报 roč. 39, č. 3, s. 502-512.
- BUSS, D. M. (2008). Evolutionary Psychology: The New Science of the Mind. United States of America: Pearson Education, Inc.
- BUSS, D. M. (2009c). How can evolutionary psychology successfully explain personality and individual differences? In: Perspectives on Psychological Science. 2009 roč. 4, č. 4, s. 359-366.
- BUSS, D. M. – BARNES, M. F. (1986) Preferences in human mate selection. In: Journal of Personality and Social Psychology. 1986. roč. 50, č. 2, s. 559-570.
- BUSS, D. M. – SCHMITT, D. P. (1993). Sexual strategies theory: an evolutionary perspective on human mating. In: Psychological Review. 1993, roč. 100, č. 2. s. 204-232.
- BUSS, D. M. et al. (1990a). Sex differences in selecting mates: A study of 37 cultures. In: Journal of Cross-Cultural Psychology. 1990, roč. 21, č. 1, s. 5-47.
- BUSS, D. M. et al. (1990b). International preferences in selecting mates: a study of 37 cultures. In: Journal of Cross-Cultural Psychology 1990, roč. 100, č. 2. s. 929-963.
- BUSS, D. M. (ed.) (2005). Handbook of Evolutionary Psychology. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., Hoboken.
- BUSS, D. M. – SHACKELFORD, T. K. (2008). Attractive women want it all: good genes, economic investment, parentign proclivities, and emotional commitment. In: Evolutionary Psychology. 2008, roč. 6, č. 1, s. 134-146.
- BUŽEKOVÁ, T. – UHRIN, M. (2015). Etnofarmakológia a bezpečnosť: analýza internetových reklám na medikamenty v sfére kulturistiky. In: ITlib. Informačné technológie a knižnice. 2015. [www stránky], [cit. 21. 2. 2017]. Prístupné na: http://itlib.cvtisr.sk/buxus/docs/49_Buzekova.pdf
- BUŽEKOVÁ, T. (2009). Nepriateľ zvnútra: Nadprirodzená hrozba v ľudskej podobe. Bratislava: VEDA.
- DARWIN, CH. (1859). The Origin of Species: By Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life. London: John Murray, Albemable Street.
- DARWIN, CH. (2006). O pôvode druhov. Bratislava: Kalligram.
- DAVIES, A. P. C. – SHACKELFORD, T. K. (2006). Two human natures: how men and women evolved different psychologies. In: CRAWFORD, C. B. – KREBS, D.

- (ed.) Foundations of evolutionary psychology: Ideas, issues and applications. [www stránky], [cit. 12. 2. 2017]. Prístupné na: <http://toddkshackelford.com/downloads/Davies-Shackelford-CK-chap.pdf>
- DAWKINS, R. (2008). Priběh předka: pouť k úsvitu života. Praha: Academia.
- DUNBAR, R. I. M. – WAYNFORTH, D. (1995). Conditional mate choice strategies in humans: evidence from 'lonely hearts' advertisements. In: Behaviour 1995, roč. 132, č. 9-10, s. 755-779.
- FLEGR, J. (2007). Úvod do evoluční biologie. Praha: Academia.
- GANGESTAD, S. W. – SCHEYD, G. W. (2005). The evolution of human physical attractiveness. In: Annual Review of Anthropology. 2005, s. 523-548.
- GEHER, G. – MILLER, G. (2008). Mating Intelligence: Sex, Relationship, and the Mind's Reproductive System. New York: Taylor & Francis Group.
- JAKUBÍKOVÁ, K. – ŠPIRKOVÁ, V. (2016). Corporeality in the communication of young people. In: Slovenský Národopis. 2016, roč. 64, č. 4, s. 500-512.
- KELLER, M. C. (2008). The role of mutations in human mating. In: GEHER, G. – MILLER, G. (eds.): Mating Intelligence: Sex, Relationship, and the Mind's Reproductive System. New York: Taylor & Francis Group. s. 173-192.
- KIRKPATRICK, M. – RYAN, M. J. (1991). The evolution of mating preferences and the paradox of the lek. In: Nature. 1991, roč. 350, č. 6313, s. 33-38.
- KOKKO, H. – BROOKS, R. – JENNIONS, M. D. – MORLEY, J. (2003) The evolution of mate choice and mating biases. In: Proceedings of the Royal Society of London, Biological, 2003, roč. 270, č. 151, s. 653-664.
- LARSON, E. J. (2006). Evolúcia: Neobyčajná história jednej vedeckej teórie. Bratislava: SLOVART.
- LI, N. P. – KENRICK, D. T. (2006). Sex similarities and differences in preferences for short-term mates: What, whether, and why. In: Journal of Personality and Social Psychology. 2006, roč. 90, č. 3, s. 468-489.
- LI, Norm, (2008). Intelligent Priorities: Adaptive Long and Short-Term Mate Preferences. In: GEHER, G. - MILLER, G. (ed). Mating Intelligence: Sex, Relationship, and the Mind's Reproductive System. New York: Taylor & Francis Group. s. 105-119.
- LANGLOIS, J. H. – KALAKANIS, L. – RUBENSTEIN, A. J. – LARSON, A. – HALLAM, M. – SMOOT, M. (2000). Maxims or Myths of Beauty ? A Meta-Analytic and Theoretical Review. In: Psychological Bulletin. 2000, roč. 126, č. 3, s. 390-423.
- LIPPA, R. A. (2009). Pohlaví: příroda a výchova. Praha: Academia.
- MAŇO, P. (2011). Youth mate preferences: Testing the theories of sexual and cultural selection. In: Speculum. 2011, roč. 3, č. 2, s. 6-18.

- MAYR, E. (2004). Čo je to evolúcia: Aktuálny pohľad na evolučnú biológiu. Bratislava: Kalligram.
- PAWLOWSKI, B. – DUNBAR, R. (2001). Human mate choice decision In: NOE, R. – HAMMERSTEIN, P. – VAN HOOFF, J. A. R. A. M. (ed). *Economic Models Of Human and Animal Behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 187-202.
- RIDLEY, M. (2007). Červená královna: Sexualita a vývoj ľudskej prirodzenosti. Praha: Portál. 2007.
- SINGH, D. (1993). Adaptive Significance of Female Physical Attractiveness: Role of Waist-to-Hip Ratio. In: *Journal of Personality and Social Psychology*. 1993, vol. 65, č. 2, s. 293-307.
- SINGH, D. (1994a). Body fat distribution and perception of desirable female body shape by young black men and women. In: *International Journal of Eating Disorders*. 1994, roč. 16, č. 3, s. 238-288.
- SINGH, D. (1994b). Is thin really beautiful and good? Relationship between waist-to-hip ratio (WHR) and female attractiveness. In: *Personality and Individual Differences*. 1994, roč. 16, č. 1, s. 123-132.
- SINGH, D. (1995a). Female judgment of male attractiveness and desirability for relationships: role of waist-to-hip ratio and financial status. In: *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995, roč. 69, č. 6. S. 1089-1101.
- SINGH, D. (1995b). Female health, attractiveness and desirability for relationships: Role of breast asymmetry and waist-to-hip ratio. In: *Ethology and Sociobiology*. 1995, roč. 16, č. 6, s. 465-481.
- SINGH, D. (2004). Mating Strategies of Young Women: Role of Physical Attractiveness. In: *The Journal of Sex Research*. 2004. vol. 41, č. 1, s. 43-54.
- SINGH, D. – YOUNG, R. K. (1995). Body weight, waist-to-hip ratio, breasts, and hips: Role in judgements of female attractiveness and desirability for relationships. In: *Ethology and Sociobiology*. 1995, roč. 16, č. 6, s. 483-507.
- SOUKUP, M. (2011). Kulturologie: biokulturologická perspektiva. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- STREETER, S. A. – MCBURNEY, D. H. (2003). Waist-hip ratio and attractiveness: new evidence and a critique of "a critical test." *Evolution and Human Behavior*. 2003, roč. 24, č. 2, s. 89-98.
- SYMONS, D. (1979). *Evolution of Human Sexuality*. New York: Oxford.
- SYMONS, D. (1995). Beauty is in the adaptations of the beholder: The evolutionary psychology of human female sexual attractiveness. In: ABRAMSON, P. R. - PINKERTON, S. D. (ed.), *Sexual nature, sexual culture*. Chicago: University of Chicago Press. s. 80-118.

- THIESEN, D. – YOUNG, R. K. – BURROUGH, R. (1993). Lonely hearts advertisements reflect sexually dimorphic mating strategies. In: *Ethology and Sociobiology*. 1993, roč. 14, č. 3, s. 209-229.
- UHRIN, M. (2016) Preferencie pri výbere dlhodobého partnera. (diplomová práca) FiF UK v Bratislave
- WILSON. E. O. (1975) *Sociobiology: The New Synthesis*. United States: Oxford University Press.
- ZAHAVI, A. (1975). Mate Selection for a handicap. In: *Journal of Theoretical Biology*. 1975, roč. 53, č. 1, s. 205-214.
- ZAHAVI, A. – ZAHAVI, A. (1997). *The handicap principle: A missing piece of Darwin's puzzle*. Oxford: Oxford University Press.

Etnografia dvoch spôsobov vyjadrovania ženskej a mužskej telesnosti

To the ethnography of two mode of expressing of women and men body sensuality

Ivan Murin, Michal Josephy

PhDr. Ivan Murin, PhD.

Katedra etnológie a mimoeurópskych kultúr FF UCM, Trnava
Katedra sociálnych štúdií a etnológie FF UMB, Banská Bystrica
ivan.murin@umb.sk

Mgr. Michal Josephy, Ph.D.

Katedra obecné antropológie FHS KU, Praha
michal.josephy@gmail.com

Abstract: *The body ethnography is perceived as field documentation of the expressing of women and men body sensuality. Human body has its biological shapes which are cultural created. The visual perception of body and body sensuality is comprised from basic shape body recognition and recognition of cultural signs covered up by clothing and by makeup. The somatotypes and patterns created as body camouflage are cultural transmitted by communication canals, where currently are preferred social networking websites. The women stereotype of creation collective contents illustrate a blonde, the bodybuilder by a representative for man stereotype. Field ethnographic examples refer to impact of global patterns on change perception of common body sensuality in everyday culture.*

Key words: *body, body sensuality, visual patterns, blond, bodybuilder*

Kľúčové slová: *telo, telesnosť, vizuálne vzory, blondínka, makač*

Nie sú to už len sporadické záznamy terénnych etnografov o tom, že človek s obľubou pri svojom kultivovaní mení priority a že sa tieto stávajú kolektívnou normou. Aktuálne sa na piedestáli hodnoty „telo“ a „duch“ na nejakú dobu vymenili pozície v prospech telesnosti a fyzickosti. Fenomén kultúry tela, komunikovania prostredníctvom reči tela, tak ako ho dnes zažívame, prináša stereotypy vkusu, ktorými sa šíria obrazové (tvarové) vzorce tela. Ich dopady a podoby nachádzame prekvapivo aj v kultúrach, ktoré nemalú časť pestovanej kultúry odvodzujú od vrozených predispozícií tela. Telesný somatotyp, farba vlasov, pigmentácia, črty tváre a iné fyziologické znaky

človeka sú často zdrojom tvorivosti, inšpiráciou, no aj prekážkou alebo naopak prednosťou pri šírení estetických vzorov telesnej atraktivity. Neboli to len predsudky o rase, ktoré viedli záujem antropologických a etnologických disciplín o štúdium tela. História záujmu antropológov a etnológov bola vyjadrená vo viacerých odborných textoch (Soukup, Barcerová 2011; Soukup, Dvořáková 2016). Antropologicky sa telo človeka chápe ako univerzálny korpus vo svojej biologickej variabilite, na ktorý si človek „inštaluje“ znaky svojej kultúry. Niektoré kultúry uprednostňujú úspornejšie iné bohatšie spôsoby vystavenia svojej etnickej znakovosti. Globálne trendy kultúry tela smerujú predovšetkým do tých zmien, ktoré sa považovali za vrodené predispozície veľkosti, tvaru a proporčnosti jeho jednotlivých častí. Odev ako hlavný nástroj hromadenia kultúrnych znakov stráca na dôležitosti v porovnaní s významom samotného tela. Rozpoznávacie znaky prestíže sú čoraz častejšie nachádzané v samotných fyziologických proporciách tela. Tie sa dajú dosiahnuť omnoho zložitejšie a ako ukazujú príklady z terénu, náročnosť ich kultivácie vytvára tvarovú zmenu čo prináša univerzálnu prestíž. Autori sa v texte zaoberajú dvoma rozšírenými modelmi kultivovania a zdobenía tela ženy a muža. Zaznamenávali ich v kultúrach, ktoré globálnym trendom dlho odolávali vzhľadom na silnú tradíciu pestovania vlastného etnického vkusu. Dá sa povedať, že autori s vlastným prekvapením zaznamenávali pri práci terénnych etnografov, akú skutočnú silu a rýchlosť majú globálne šírené vzory a akú masovosť môžu dosiahnuť pôvodne celkom nevinne sa javiace individuálne príbehy s kultiváciou tela.

Obaja autori textu priebežne zaznamenávajú vizuálne znaky alebo fyzické prejavy (prehovory) človeka. Hlavne sú to tie, ktoré majú v sebe kolektívne zdieľanú a teda všeobecne ľahko dekodovateľnú informáciu. Takáto ľahkosť je príznačná pre špecifický kultúrny okruh percipientov, ktorým sú významy určené a teda zrejmé. Dva spôsoby zdobenía a pestovania tela – zmena farby vlasov u žien a zmeny v tvare korpusu tela u mužov sú spôsoby dnes takmer univerzálne. Môžu slúžiť ako príklady dopadu globálne šírených vzorov na telesnú identifikáciu jednotlivca v každej kultúre. Etnograficky za hodnotnejšie považujú priebežnú dokumentáciu, aké sú etnické prejavy spôsobov pestovania a zdobenía tela. Na podporu ich veľmi voľnej hypotézy, teda že zmena farby vlasov u žien a tvaru tela u mužov sú v súčasnosti najčastejším spôsobom tvorenia informácie, čo zaznamenávajú vizuálne dáta. Svet v jeho vizuálnych zmenách sa v posledných rokoch stáva pestrým javiskom, kde bytostná túžba individuálne vyniknúť „surfovaním“ po predných líniah globálneho trendu vytvára nové roly, ktoré sa nedajú prehliadnuť. Rýchlosť

s akou sú kultúrne vzory trebárs vo forme *memov* (Dawkins 1998) horizontálne (generačne) šírené, prostredníctvom dnes už všade dostupných „nových médií“ a sociálnych sietí je závratná. Znakovosť tela, vzory zdobenia tela, úpravy tela a pestovania tela sú informácie, ktoré sa šíria predovšetkým technickým komunikačným prenosom. Pomyselný súboj „slova“ a „obrazu“ pri prenose kultúry dostáva takto nový podnet. Konkrétny fyzický priestor, kde sa vytvárajú vizuálne vnemy, stráca na dôležitosť a zaostáva voči globálne vytváranému virtuálnemu priestoru (Wittel 2002).

Tvar tela a vizuálna informácia

Vizuálna komunikácia, ako najvýznamnejšia z foriem neverbálnej komunikácie, je špecifická tým, že môžeme dnes už takmer plošne rozpoznávať, zaznamenávať znaky, ktorých prenos trvá veľmi krátko. Z hľadiska pretrvania kultúrneho znaku môže ísť o veľmi krátke sekvencie v čase (Pink 2005). Frekvenčnosť a trvanie sú dôležité faktory prenosu kultúry, napríklad na prenos príbehu alebo piesne potrebujeme približne jednu hodinu bežného, nie veľmi presného zapamätávania. Na prenos vizuálnej informácie nám v skutočnosti stačí niekoľko milisekúnd a ďalších pár milisekúnd potrebných na jej zapamätanie. Základom rozpoznávania veľmi krátkych sekvencií je predispozícia vnemu tvaru ľudského tela a obrazu zmien, čo sa prejavuje napríklad v móde, založenej na rýchlej zmene, efektívnej kultúrnej transmisii a schopnosti veľmi rýchlej imitácie módných trendov. V tomto rámci sa vo vymedzení určitého časového úseku vytvorí „kolektívny vkus“ a „kolektívom zdieľané vizuálne vzory/modely“. Pod vplyvom týchto sa celé skupiny či subkultúry obliekajú „ako jedno telo“. Prečo sa ľudia v ohľade zdieľania kultúry nechajú ovplyvniť skôr všeobecnou, kolektívnou vôľou, ako viac individuálnym nasmerovaním, považujú antropológovia a mnohí etnológovia za najhlbšie a pravdepodobne najzvláštniešie tajomstvo celej ľudskej evolúcie. Sociálne učenie, ktoré je podľa niektorých bádateľov považované za najdôležitejší „akcelerator“ kultúrnej evolúcie a vývoja ľudského druhu, je špecifické tým, že jeho najtypickejšie formy – napodobňovanie (imitácia) alebo učenie sa prostredníctvom stotožnenia (identifikácie) sa nezaobídu bez referenčného modelu či vzoru. Dispozíciu pre obrazové chápanie a citlivosť k telesným formám a tvarom sme dostali do vena „od prírody“. Bez snahy prílišne naturalizovať etnografické poznanie je potrebné uviesť, že v rámci ontogenézy zásadne naše vnímanie tvaru človeka ovplyvňuje napríklad *imprinting* (rýchle a trvalé pamäťové vtlačenie podoby

/tvaru či tváre matky novorodencom a vytvorenie emočného puta), v rámci fylogénzy potom pre etnografov veľmi známe tzv. archetypy (odtlačky vnemov, razba obrysov), ktoré operujú v rámci kolektívneho nevedomia (Lorenz 1966).

Prosté pozorovanie, napodobňovanie v komunikačných interakciách sú najčastejšie spôsoby, ako sa vizuálne znaky kultúry prenášajú. *Módy* transmisie (horizontálny, vertikálny, nepriamy) (Cavalli-Sforza, Feldman 1981) sa neustále striedajú, jednotlivec – komunikant vstupuje do viacerých situácií, pozorovaním a následným napodobňovaním, synchronizáciou správania s ostatnými sa prenáša podstatná časť vizuálnej kultúry. Odpozorovaním a osvojením činností a zvyklostí získava uistenia, vzory správania sú prirodzeným spôsobom, ako sa odohráva skutočnosť. Pozorovaním a napodobňovaním sa vytvára základné vcítovanie sa do atmosféry spoločenstva. Tým, že sa denné udalosti rýchlo menia, vytvára sa potreba častejšie vstupovať do prostredia spoločenstva a testovať svoju schopnosť napodobňovať a obmieňať. Jednotlivec dôveruje ostatným, že precitujú rovnakú potrebu porovnávať sa. V lokálnych spoločenstvách je možné nájsť mnohé ekvivalenty, ako sa vizuálne vnemy perzonifikujú a s akou odozvou sa tieto diela stretávajú. Prostredníctvom pozorovania a napodobňovania tvarov a obrysov tela sa už malé deti a najmladšie generácie vzájomne socializujú a vymedzujú. Poznávaním druhých získavajú poznatky, že všetky eventuality ktoré môžu u nich nastať, majú v referenčnej kultúre vzory, spôsoby zobrazenia a očakávané dekodovania. Ide o koncept *embodimentu*, čo znamená „vtelenia kognície“ (Harris 2017), inými slovami získanie presvedčenia, ako je telo určujúce v našej existencii a v našich predstavách sveta.

Okrem toho, že telo vizuálne vytvárame podľa vzorov, prostredníctvom vnímania tela sa môžeme „vcítiť do posturologie človeka“ rozpoznávaním jeho postojov. Ak robíme etnografiu tela, zaznamenávame nielen jednotlivé tvary tela, somatotypy, spôsoby zdobenia a spôsoby zahalovania tela prostredníctvom odevu a „módy“, ale veľmi často aj precitovanie tela a jeho subjektívnu fenomenológiu (Merleau-Ponty 2005). Potrebu „vcítiť sa do ľudí“ často zaznamenávame v teréne vo frazémach typu: „Cítim, že sa mu niečo stane“, „Nejako mi to nevoní“, „Zdá sa mi nejaký iný“, „Ten ale vypadá“ a podobne. Vo svojej podstate sa ľudia vyjadrujú k osobe a telesnosti človeka prostriedkami empatického poznávania „nevyšloveného“ a prostredníctvom toho, „ako sa cíti“ vo vzťahu k duševnej alebo fyzickej pohode a to v zmysle, ako telo zobrazuje zdravie, spojitosť tela a duše. Až potom nasledujú (až vôbec

nasledujú) racionálne hodnotenia. Pri vnímaní tela je obzvlášť zaujímavé, že k detailom tela sa ľudia vyjadrujú len pri špecifických témach, akými sú dnes napríklad nákupy odevu. Odhliadnuc od špeciálnych udalostí pri prezentovaní detailov, väčšina pohľadov na telo smeruje k pozornosti vidieť celkový tvar. Etnograficky to evidujeme v základnom nastavení človeka „vidieť veci v celku“, respektíve vnímať telo v kontúrach, ktoré spolu náležia a ktorými sa spájajú kontexty. Základné vzory vnímania tela sú teda celostnej obrazovej povahy (Murin, 2009). Do tohto tvaru je možné „vhliaďnuť“ prostredníctvom nejakej komplikovanej „rozumovej intuície“, alebo ešte lepšie a omnoho pohodlnejšie, prostredníctvom nejakého najčastejšie vyskytujúceho sa vzoru, rozšíreného modelu tela. Takúto zrakovú epistemológiu môžeme v bežnej komunikácii zachytiť vo vyjadreniach typu: „Už ho spoznávam“, „Už do neho vidím“, „Už mi je to všetko jasné“, „Už sa vyfarbil“, „Už viem o koho ide“.

V tejto myšlienkovvej tradícii sa prostredníctvom tela vidí a nahliada do podstaty duše. Aby sa celá problematika vnímania telesnosti nezúžila len na subjektívne precitovanie biologickej telesnosti komunikantov, kamuflovaním tela máme možnosti takémuto neviazanému „surfovaníu po mysliach“ kultúrne zabrániť. Ako sa však dnes stáva častejšie, telo nám poskytuje vytvárať mnohé stratégie ako vyvolať mylný dojem. Z dôvodu, že početnosť každodenných komunikačných interakcií narastá, komunikácia telom nabera na význame. Vo všeobecnosti nie je pri kontaktnej komunikácii dostatok času, aby sme prenikali cez čoraz dôslednejšie stratégie dotvárania tela. Archetypálny ideál tela – tela mladého a vitálneho je ťažké udržať bez ujmy na tvare. Obyry a kontúry trvalo juvenilného vzhľadu sa snažia inovovať všetky kultúry vo svojich vizuálnych normatívoch. Nemôžeme opomenúť kultúru globálnu, ktorá prostredníctvom univerzálne predstavovaných modelov zamestnáva myseľ (a telo) všetkých percipientov globálnej kultúry. Vizuálna schéma, tlak spoločnosti, aby sa globálne preferované vzory mladosti, sviežosti a vitality uplatňovali takmer v každej oblasti života vyvoláva reakcie ako tomuto tlaku odolať. Niektoré kultúry znaky telesnosti jednoducho prekrývajú. Zakrývanie znakov pravej telesnosti je staré ako ľudstvo samo, rovnako to treba povedať o kamuflovaní telesného tvaru, ktoré nie je len záležitosťou rafinovanosti súčasníka. V podstate sú dve stratégie ako ohrozeniu z prezradenia pravej telesnosti odolať, obe majú úspešných protagonistov ako aj rad karikujúcich pokusov uspieť či neuspieť.

Dve najrozšírenejšie stratégie zahalovania tela

Telom a odievaním môžeme vyslať rad pravých alebo aj nepravých znakov. Prevezmeme pre pochopenie tejto stratégie terminológiu humánnej etológie a budeme teda hovoriť o kamuflovaní tela ako o *miméze*. Teória mimézy predpokladá (Komárek 2009), že v kultúre a v prírode existuje:

a) vzor alebo model, ktorého stvárnením, prevzatím znakov môžeme dosiahnuť vyššiu bezpečnosť, uznanie, statusovú pozíciu a podobne. Takýto vzor môže byť veľmi konkrétny, personifikovaný ako napríklad filmový, športový, politický alebo akýkoľvek iný idol. Rovnako to môže byť aj veľmi abstraktný tvar, štíhlosť, mužnosť, plodnosť, úspešnosť a podobne. Takýto model je veľmi premenlivý a tak v podstate každý jednotlivec v pokušení dosiahnuť ho je testovaný v nekompromisnom čase zmien.

b) bez toho, aby existoval rad percipientov, ktorí model vedia oceniť, ako aj spôsob a úsilie ako sa k modelu priblížiť, by bola každá stratégia kamufláže tela zbytočná. Exkluzívni percipienti sú najkritickejší posudzovatelia (a často najnebezpečnejší), voči ktorým svoje telo vystavujeme v presvedčení, že jeho správnym „vystavením“ získame svoj podiel na spoločenskej, ale ako ukazujú analýzy, aj na ekonomickej prestíži.

c) pokiaľ by platila priama úmera, každý biologicky mladý človek obdarený ideálnym telom, by bol na najvyššom spoločenskom rebríčku. To tak samozrejme nie je, telo nie je jediný faktor posudzovania vitality, tvoria ho ďalšie kódy. Navyše, v kultúre tela sa často hodnotí spôsob dosiahnutia ideálu viac ako ideál samotný. Z dosiahnutia juvenilného vzhľadu sa stáva životný štýl. Mladí ľudia alebo ľudia, ktorí majú telesné znaky modelu mladosti ich samozrejme vystavujú ako tzv. *pravé signály*. Pribúdaním veku pravých znakov modelu tela ubúda, strácajú sa. Pri etnografiách tela vtedy môžeme rozpoznať dve situácie a to, keď sa ľudia snažia uniknúť vysielaniu signálov napodobňujúcich aktuálny model alebo sa snažia priblížiť sa modelu prostredníctvom *nepravých signálov*. Je to zjavné hlavne v kultúre odievania. Tým, že je každá kultúra synkretická, vo vnímaní telesnosti sa spájajú ako pravé tak aj nepravé signály.

Kultúra zahalovania a odhaľovania je vlastne základom stratégie posturologie tela. Pri vytváraní modelov telesnosti sa často stáva, že nejaký typ sa stane fenoménom (D'Andrade, Strauss 1992), ktorý zasiahne všetky spoločenské. My sme si vybrali po jednom modeli mužského a ženského sveta, s percipientmi nositeľov týchto ideálnych znakov sa v súčasnom etnografickom teréne bežne stretávame.

Kauza blondína: alebo keď sa figúra stane pozadím

Blond vlasy sa podľa genetických zistení prvýkrát „objavili“ v oblastiach severnej Európy zhruba pred 11 000 rokmi koncom ľadovej doby. Spočiatku prevažovali v oblasti dnešnej Litvy, potom prenikli do Škandinávie, kde dodnes patria k najrozšírenejšej farbe vlasov a tvoria bohatú súčasť severskej mytológie. Zemepisné vysvetlenie výskytu tejto blond genetickej mutácie spočíva v nutnosti adaptácie na nízku intenzitu dopadajúceho slnečného žiarenia, ktoré bolo potrebné pri syntéze vitamínu D. Zatiaľ čo v rovníkovej či východnej oblasti Afriky, odkiaľ do Ázie a Európy migrujúci *Homo sapiens* prišiel, je koncentrácia pigmentu vo vlasoch a koži vysoká, smerom na sever je stále nižšia a človek sa tak voči lúčom slnka stáva citlivejší. Aj toto vysvetlenie má však svoje tienisté miesta a v kultúre nemusí byť vždy pravidlom. Na Šalamúnových ostrovoch, ležiacich v južnom Pacifiku, sa totiž výskyt blond vlasov blíži európskemu zastúpeniu 5-10% z populácie. Po dlhý čas táto zvláštnosť vytvárala podozrenia, že v populácii ide o vzdialených potomkov Jamesa Cooka a britských kolonizátorov. Na všeobecné prekvapenie však genetik Carlos Bustamante (2012) spolu so svojim tímom zistil, že blond vlasy miestnych „černošiek“ nemajú nič spoločné s európskymi prisťahovalcami. Za zlatistými účesmi v tejto kultúre v skutočnosti bola miestna mutácia génu (TYRP1), ktorý sa však nepodieľa na pigmentácii blond vlasov v európskej populácii (Raffensperger 2012). Evolučným vysvetlením rozšírenia blond vlasov je možnosť, že ženy vďaka nim na seba „strhávali mužskú pozornosť“. Matt Ridley (2011) je presvedčený, že muži si pri pohľade na „ľadové blondínky“ evokovali stálu mladosť, ktorú by v dobe bez farieb na vlasy spolu s postupujúcim vekom, tmavnutím či naopak strate pigmentu bolo ťažké udržať. Viedenský antropológ Karl Grammer s kolegami dodáva (Grammer, Keki, Striebel, Atzmüller, Bernhard 2003), že blondínky spravidla majú z dôvodu obvykle vyššieho pomeru estrogénov voči testosterónu viac rozvinuté znaky spojené s pôsobením ženských pohlavných hormónov. Z pohľadu tvaru tela sem zaraďuje detské schémy tváre, jemnejšiu kožu, užšie ramená, menej telesného ochlpenia, a v správaní viac hravosti a rozpustilosti. Pôvodná výlučnosť a vizuálna výraznosť blond mutácie nepochybne upútava viac pozornosti v kultúrnych prostrediach, kde nie je výrazne rozšírená. Vystupuje z pozadia na základe farebného kontrastu. Tento fenomén je koniec koncov známy aj u brunetiek pohybujúcich sa na severe Európy, ale všeobecne u akéhokoľvek aktuálne kultúrne preferovaného somatotypu

v ktorejkoľvek kultúre. Ten je kultúrne založený na výmene funkcie tvaru – figúry a pozadia. Inými slovami na potrebe vyčnievať – "byť videný".

Pravá blondínka s odfarbenými vlasmi – príklad Brazílie

Pokiaľ na začiatku 19. storočia bola v Brazílii medzi domorodou a afro-portugalskou populáciou blondína raritou, nepoživajúcou zvláštnu spoločenskú prestíž, spoločne s vlnou nemeckých prisťahovalcov, globálnym úspechom „teuto-brazílskych“ modeliek a postupujúcemu spoločenskému povedomiu o „nadradenosti bielej rasy“, sa blondíny dostali na spoločenské výslunie a oblastí mediálneho záujmu Gilberto Freyre (Freyre, 1986) upozorňoval na to, že voči národne prestížnemu a typickému somatotypu v podobe menšej, zmyselnej mulatky je nadradovaný vysoký, blond-modrooký a tvarovo „hranatý“ ideál so svetlou pleťou à la herečka Vera Fischer. Na kontrastnom pozadí mulatiek sa vynímali nové kultúrne modely a vzory, čomu sa v Brazílii hovorí *aparecer*. Kultúrna historička Tássia Fernanda de Oliveira Silva tento stav spoločnosti nijako nezľahčuje (Silva 2011), hovorí o kultúrnej hegemonii „blondínstva“ ktorá sa stáva štandardom úspechov v spoločnosti. Vytvára nové formy „rasovej selekcie“ a rodovo podmienené správanie sa mužov. Brazílski muži si pravdepodobne pre „vážne vzťahy“ a manželstvo vyberajú blondíny so svetlou pokožkou *branco* a na druhej strane dievčatá s tmavou pokožkou *preto* a miešanky *mulata*, *parda* majú len pre nezáväzné vzťahy a zábavu.

Blondínky sú vďaka pôvodnej výraznosti takmer v každej epoche nápadne oceňované alebo naopak „očierňované“. Slovesný folklór v súčasnosti zaplavili vtipy o „hlúpych blondínkach“ a spolu s „prihlúplymi bačami“ tvoria výrazný repertoár súčasných slovenských vtipov. Predstavujú skôr kultúrny stereotyp, ktorý je obľúbeným námetom spomenutých sexistických vtipov rozšírených na celom svete. Jednými z dôležitých globálnych vzorov pre vytváranie tohto stereotypu bola hollywoodska kinematografia¹, no za prvou príčinou ich rozšírenia stála pravdepodobne francúzska dvorná kurtizána Rosalie Duthé (1748–1830). Divadelná hra *Les Curiosités de la Foire*, napísaná na jej „počesť“, sa následne stala rezervoárom vtipov o blondínkach na dlhý čas. V priebehu tohoto obdobia sa blondínky snažili tejto mnohokrát pohrdavej „nálepky“

¹ Viac či menej dôstojným predobrazom „ne/pravej blondínky“ a mnohokrát nehranej naivity boli Marilyn Monroe alebo Jayne Mansfield. Všimnime si vytváranie stereotypu napríklad u *blondínky* Lorelei Lee a jej kontrastne chytrej kamarátky *brunetky* Dorothy Shaw vo filme *Gentlemen prefer blondes*, 1953.

všemožne zbaviť, prípadne ju umne využiť vo svoj prospech. Podľa antropologičky Lynn Chancerovej (Chancer 1998) sa v rámci euro-amerického kultúrneho okruhu stali blondínky neoddeliteľnou súčasťou mužskej fantázie, v ktorej predstavujú nežnosť, sexuálnu atraktivitu a erotické schopnosti.² Mediálny priemysel túto kultúrnu preferenciu reflektuje dlhodobo. Výskyt blondín na obálke časopisov Playboy dlhodobo niekoľkonásobne presahuje normatívnu vzorku dospelých svetlovlasých žien v ich percentuálnom zastúpení v bežnej populácii. Aby sme rodovo nezužovali význam tohoto šíreného vzoru, to isté platí pre „ženské časopisy“ Vogue či Ladies Home Journal. Podľa zistení ekonóma Davida W. Johnstona (Johnston 2010) sa preferencie špecifického tvaru tela odrážajú aj na výške príjmov, pretože sa blondínkam v niektorých pracovných pozíciách skrátka viac platí, navyše si berú za manželov úspešnejších mužov, čo z tejto telesnej predispozície vytvára model úspechu. O validite takýchto prieskumov sa vedú spory, no z terénnej dokumentácie autorov je však zaznamenaný podivuhodný nárast situovania telesnosti žien do štýlu blond. Zrejme toto tvarové spojenie je omnoho silnejšie než aktuálne estetické prepojenie vnímanie ich telesnosti a krásy alebo nepravdivý šírený vtipy. Vôbec to nevysvetľuje podstatu rozšírenia tohto fenoménu telesnosti, ktorá sa tvorila kedysi na úsvite neolitu a ovplyvňuje kultúry dneška.

Makač alebo keď sa telo stáva kapitálom

Kult mužského tela sa tiahol celou antikou a na rozdiel od ženského tela nepoznáme historické obdobie, v ktorom by sa postava mužnosti nespájala so silou vyjadrenou v tvare a hmote tela muža. Už inou témou, ktorá nemá takú tradíciu, je zámerné posilňovanie tela, ako striktná disciplinarizácia pretvárania svojho zovňajšku. Telesná námaha sa považovala za synonymum utrpenia, k čomu sa pripisovali aj deformácie tvaru spôsobené životnými útrapami. Za kultúrny ideál mužského tela sa vo všeobecnosti považuje jeho symetria. Vedomé a zámerné posilňovanie tela ako estetická kategória je teda vzorom oveľa mladšieho dátá. Dôraz na masívne osvalnenie, narastanie hmoty tela niektorí autori spájajú s obdobím prvých hospodárskych kríz a svetových

² Z pozorovaní autorov sa zdá, že sú to vlastnosti, ktoré v kombinácii s dobre markýrovanou naivitou môžu predstavovať vo svete ekonomicky úspešných mužov „smrteľnú kombináciu“. Ak pridáme do tejto zmesi konotácií ešte asociácie v podobe zlata a oslňujúcej svetelnej žiary, môže byť pre mnohé subkultúry založené na vystavovaní ekonomického úspechu takmer „femmefatálna“.

vojen. Nedostatok potravín a prenikajúce choroby, predovšetkým tuberkulóza, poznamenali vojnové populácie natoľko, že vitalitu človeka spájali s tvarom plnosti. Telá mužov, decimovaných vojnou sa v päťdesiatych rokoch stávali minulosťou. *Bodybuilding* a kulturizmus za svoje masové rozšírenie vo svete vďačí, ako nakoniec všetky masovo šírené vizuálne vzory, predovšetkým filmu. Stačí si predstaviť dva dobovo vizualizované ideály predstaviteľov Jánošíka v podobe Theodora Pištěka a Františka Kuchtu a pochopíme, ako sa posunul vzor mužského tela v poloviciach minulého storočia. Telo muža, jeho samotný korpus sa stal v druhej polovici minulého storočia fyzickým kapitálom. To kontrastovalo so vzorom tela muža na úsvite toho istého storočia predstavovaného ako biologického mechanizmu na vysoko produktívnu prácu. Bol to dôsledok industrialisticky chápaných zobrazení pracujúceho muža, u nás napríklad známy v dielach socialistického realizmu. V tom spočíval a možno aj dodnes spočíva stereotyp, cez ktorý sa pozeráme na mladých „namakaných“ mužov.

Autor snáď najznámejšej antropoligickej publikácie o kulte mužského tela Loic Wacquant (Wacquant 2006), vidí základný rozdiel medzi zámerne pestovanou krásou tela a telom ako nástrojom sily v tom, že telo zámerne kultivujúceho, posilňujúceho muža je zdrojom kapitálu. Tak ako kumulácia kapitálu nemá prirodzené hranice, tak sa prihliada aj na kumuláciu svalov. Prvé kulturistické komunity v Amerike vznikali v chudobných štvrtiach a kultivácia tela posilňovaním bola podrobená striktnnej disciplíne vo všetkých činnostiach. Sociálny vzostup posilňujúcich mužov spočíval na predaji ich tvaru tela, nie na predaji jeho sily. Až neskôr profesionalizáciou telesnosti začalo u muža predstavovať telo a jeho komponenty kapitál už na základe biologickej a genetickej estetickej danosti. Ich nedostatok mohol modifikovať, vytvoriť všetkými prostriedkami podpory, pestovania a drilu podobne ako je to vo výrobnom procese opracovávaní.

Veľmi rýchlo sa takto „vyrobený“ svetoví protagonisti kulturistiky začali objavovať vo filmoch.³ Normy kladené na tvar tela bežného muža začali ovplyvňovať dobrodružné a výpravné filmy, ktoré sa už bez svalnatých postáv mužov nezaobišli. Dehonestáciu posilňovania a „svalnáčov“, aká sa s nimi v súčasnosti spája, hľadá antropoligička Susan Bordo (Bordo 1993) v sedemdesiatych rokoch minulého storočia, keď sa nahé telá mužov

³ Za všetkých môžeme spomenúť len tých, ktorí mali globálny dopad na kultúru posilňovania tela - Steve Reevesa, Arnolda Schwarzeneggera.

z posilňovní začali vo verejnosti šíriť prostredníctvom erotických fotografií. Spolu s rozširovaním sa kulturistiky, ako kultivovania mužského tela posilňovaním, narastala túžba urýchliť tvarovanie telesnosti používaním anabolík. Posilňovne sa presunuli do verejných prostredí a posilňujúci muži sa stávali obľúbenými postavami, neskôr figúrami pláží, kúpalísk, verejných a výstavných priestorov. Posilňovanie a dôraz na všetko silné „namakané“ sa stalo začiatkom tohto storočia vyjadrením generačného úspechu. Posilňovanie tela v spojení s dravosťou nastupujúcich generácií, s vznikajúcimi subkultúrami veľkomiest, inovovanými ideológiami tvaru tela ako daností rasy, dokončilo vykreslenie preexponovaného mužského tela ako karikatúry obmedzenosti a hlúposti. Tieto vlastnosti spojené s priamočiarym konaním sa stávajú synonymom zvrátenosti doby. Filmový stereotyp „Ramba“ - chudobného, skromného, pracovitého a odvážneho mladíka z osemdesiatych rokov nahradili predstavitelia iných filmových svalovcov, zväčša s podobnosťami veľmi obmedzeného myslenia. Pri prezeraní si kultových časopisov Muscle & Fitness a Fitness, ktoré rozširujú vzory posilňovania tela medzi mladými mužmi (a ženami) prevažujú tie zobrazenia, ktoré slúžia ako marketingová platforma predaja podporných prostriedkov. Ich užívanie môže viesť k psychickým poruchám, čo sa často potom pripisuje ako základná vlastnosť všetkých posilňujúcich mužov. Mnohí posilňujúci muži športovci - kulturisti, zápasníci sa zamestnali v silových odvetviach vojska, bezpečnostných agentúr a polície, čo taktiež poznamenalo dehonestujúce pohľady časti „neposilňujúceho“ spoločenstva na nich cez typ práce, ktorú vykonávali.

Diskusia k záveru

Kulturistika a fenomén tela na Slovensku sa spájajú s úplne inými prostrediami, aké ich formovali v kolíske svojho vzniku - v Severnej Amerike.⁴ Kulturistika a silové športy sa z prostredia vysokoškolských internátov presťahovali do priestorov pivníc a sídlisk a až neskôr v 21. storočí sa rozšírili do fitness a stali sa súčasťou slovenských miest a dedín. Úspechy slovenských

⁴ Slovenským Eugenom Sandowom bol Juraj Višný, ktorý sa v roku 1957 ku kulturistike dostal ako študent architektúry prostredníctvom kulturistických časopisov. Ako uviedol na svojej stránke: „Mojím vzorom bol Steve Reeves od chvíle, ako som v roku 1957 uvidel v časopise jeho fotku, podľa môjho názoru ešte stále jeden z najlepších kulturistov všetkých čias. Okrem perfektne symetrickej a estetickkej postavy mal aj úžasnú charizmu, ktorú vyžaroval na každom kroku.“ Stačilo by si v nasledujúcich rokoch otvoriť skrine slovenských mladíkov a vzory mužov s nádherne „vymakanými“ postavami by sa hrnuli z výstrižkov novín.

športovcov v kulturistike vytvárali vzory, ktorých dopad autori textu mohli sledovať vo výskumnom teréne. V slovenskej lokalite sme pri bežnom terénnom výskume stretli neštandardne „vymakanú“ populáciu malých chlapcov Rómov vo veku 8 až 10 rokov. Považovali sme to za veľmi dobre odvedenú prácu miestnych učiteľov telocvikárov. V osade, ktorá mala len jednu vodovodnú prípojku v jej centre, bolo dobre rozpoznať, že mladí chlapci nachádzajú záľubu v nosení vedier vody, čo prirodzene formuje mladé telá. Na nich bolo skutočne dobre vidieť, že sú často a zámerne namáhané a posilňované. V skromných domoch boli na dvoroch rôzne po domácky vyrobené činky, ktoré slúžili na posilňovanie a ako sa ukázalo, aj na preskúšanie sily náhodných hostí. Do miestnej posilňovne nechceli chodiť, nemali na to ustrojenie, spoločne cvičili v osade. A vlastne im to tak aj vyhovovalo, lebo sa chceli priblížiť odporozorovanému vzoru. Tým bol miestny rodák – legenda, zároveň hlavný posudzovateľ zmeny tvaru tiel mladých chlapcov – Igor C. päťnásobný majster sveta v kulturistike.

Kultúra ducha a telesnosti bude vždy vytvárať binárnu opozíciu znakov analogicky, ako ju vytvára svet kultúry a prírody. V texte o telesnosti by sa dalo pokračovať mnohorako. Etnologickými témami by boli rozhodne témy, ako si konkrétne naše kultúry Čechov a Slovákov vytvárali masový kult telesnej zdatnosti národa. Od národno-romantizujúcich predstáv urasteného Slováka, legendárnych priekopníkov telesnej zdatnosti Tyrša a Frištenského, masových hnutí a kultúry para-vojenského rádu pestovania tiel a mužnosti Sokola či Junáka po spartakiádne hnutie „cvičencov“, ktorého distributívne šírené imitovanie štátneho modelu pestovania tela (Šimanová 2013) mohol jeden z autorov textu vizuálne dokumentovať pri pamätníku „sokolstva“ na Kapverdských ostrovoch. Keďže sme však na stránkach etnologického časopisu, s uvoľnením môžeme záverom konštatovať, že podnety z terénu k téme tela a jeho kultúry (tak ako sa vytvárajú v poslednom čase) ďaleko prevyšujú možnosti zaznamenávania a spracovania dvomi niekedy náhodnými svedkami týchto zmien. Fenomén záujmu o telo prepája poznatky fyzickej antropológie a etnografie kultúry tela do celostnejšieho poznania. Ďalšie príspevky môžu vznikať z následných zovšeobecňujúcich diskusií a môžu poslúžiť ako príklad vytvárania spoločného poznatkového základu. Ľudské telo sa svojou konkrétnosťou môže stať prostredím spájania sa biologických a etnologických teórií vysvetľovania funkcie kultúry.

Literatúra

- D'ANDRADE, R. G. - STRAUSS, C. (1992). *Human Motives and Cultural Models*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DAWKINS, R. (1998). *Sobecký gén*. Praha: Mladá fronta.
- FREYRE, G. (1986). *The Masters and the Slaves. The Study in the Developments of Brazilian Civilization*. London: University of California Press.
- HARRIS, A. (2017). *Embodiment*. [cit. 23. marec 2017]. Dostupné na Internet: <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199766567/obo-9780199766567-0151.xml>
- CHANCER, L. (1998). *Reconcilable Differences: Confronting Beauty, Pornography, and the Future of Feminism*. Berkeley: University of California Press.
- JOHNSTON, D. (2010). Physical appearance and wages: Do blondes have more fun? *Economic Letters* (108), 10-12.
- GRAMMER, K. - KEKI, V. - STRIEBEL, B. - ATZMULLER, M. – FINK, B. (2003). Bodies in Motion: A Window to the Soul. In: Eckart, V. – Grammer, K. (eds.), *Evolutionary Aesthetics* (s. 295-324). Berlin: Springer.
- KOMÁREK, S. (2009). *Nature and Culture. Word of Phenomena and Word of Interpretation*. München: LINCOM publishers.
- LORENZ, K. (1966). Evolution of ritualization in the biological and cultural spheres. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 251, 273-284, 477-478.
- MERLEAU-PONTY, M. (2005). *Phenomenology of Perception*. London: Routledge.
- MURIN, I. (2009). *Neverbálna komunikácia v ritualizovanom správaní*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta prírodných vied.
- PINK, S. (2005). Classifying and Interpreting Photographic and Video Materials. In: Pink, S. (ed.) *Doing Visual Ethnography*. London: SAGE Publications. (s. 94-114)
- RAFFENSPERGER, L. (2012). Blonde hair evolved independently in Pacific islands. *New Scientist*. [cit. 8. apríl 2016] Dostupné na Internet: <https://www.newscientist.com/article/dn21779-blonde-hair-evolved-independently-in-pacific-islands/>
- RIDLEY, M. (2011). *Červená kráľovna*. Praha: Mladá fronta.
- SILVA, T. (2011). Representações de mulheres negras na mídia televisiva. Diplomová práca. *ENILL: Encontro Interdisciplinar de Língua e Literatura*, 02, s. 1-13.

SOUKUP, M. - BARCEROVÁ, M. (2011). Antropologie těla. *Anthropologia integra*, 2(1), s. 31-41.

SOUKUP, M. - DVOŘÁKOVÁ, M. (2016). Anthropology of body. The concept illustrated on an example of eating disorders. *Slovenský národopis*, 64(4), s. 513-529.

ŠIMANOVÁ, H. (2013). Spartakiáda z aktérské perspektivy. Diplomová práca. Plzeň.

WACQUANT, L. (2006). *Body & Soul: Notebooks of an Apprentice Boxer*. New York: Oxford University Press.

WITTEL, A. (2002). *Ethnography on the move: From field to net to internet*. [cit. 8. apríl 2016]. Dostupné na Internete: Forum: Qualitative Social Research: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view>

Obrazová príloha

Obrázok 1: Modelka v „blond“ z Brazílie (foto M. Josephy)

Obrázok 2: Kult „vymakaného“ tela u chlapcov na Slovensku – Rómovia (foto M. Josephy)

Ženské telo a fenomén nahoty v islamskom rodovom diskurze

Female Body and the Phenomenon of Nudity in the Islamic Gender Discourse

Marwan Al-Absi

doc. PhDr. Marwan Al-Absi, CSc.

Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií FF UCM, Trnava
malabsi198@gmail.com

Abstract: *The paper deals with issues of the female body and the phenomenon of nudity in the Islamic gender discourse. It defines which parts of the body should be covered according to Islamic orthopraxy. Hundreds of years, Islamic polemic and debates have focused on the issue of veiling a woman's face in Muslim societies. Islamic feminists look into the basic texts of Islam in context of real life situations. They point out that no religious texts support the veiling of the face, on the other hand, they consider the wearing of the hijab as a symbol of personal freedom. The paper follows the issues from a male and female perspective, i. e. islamic scholars and jurists versus islamic feminists.*

Keywords: *female body, nudity, Islam, veiling of women, Muslim woman, Moslim feminism*

Kľúčové slová: *ženské telo, nahota, islam, zahaľovanie žien, moslimská žena, moslimský feminizmus*

Úvod

Fenomén nahoty a zahaľovanie či odhaľovanie ľudského tela sprevádza celú históriu ľudstva a nahé ľudské telá sa objavili už na nástenných maľbách pravekého človeka. Dobové vnímanie nahoty sa menilo pod vplyvom prírodných, kultúrnych, náboženských a ekonomických podmienok. Ľudské dejiny sú dejinami postupného zahaľovania a odhaľovania častí tela a rôzne

náboženské systémy zaujali k odhalenému ľudskému telu odlišné postoje. Kým pre niektoré učenia je nahota nedotknuteľným javom, pre iné je jej podstatou. Pre islam je nahota (mužská či ženská) tabu, no napríklad v džinizme je pre digambarov súčasťou ich životného štýlu.¹

V príspevku analyzujem islamské vnímanie ženského tela a nahoty na základe koránskych veršov a ich interpretácií, ktoré dokazujú, že v samotnom moslimskom svete nepanuje zhoda, čo sa považuje za nahotu a v akých súvislostiach. Rámcovo predstavím spektrum názorov islamských učencov a právnikov v konfrontácii s názormi sekulárnych, ale predovšetkým moslimských feministiek na fenomén zahaľovania ženského tela. V príspevku využívam aj vlastné empirické poznatky vzhľadom na to, že v moslimskom prostredí som bol socializovaný a niekoľko rokov som tam pracovne a vedecky pôsobil. Koránske verše sú analyzované z pôvodného arabského textu (Qur'án 1996) a jeho českého prekladu (Hrbek 2000).² Odkazy na verše sú uvedené v texte v okrúhlych zátvorkách, kde číslo súry je od čísla veršu oddelené dvojbodkou. Termíny „Západ“ a „Východ“ používam orientačne, pričom v prvom prípade mám na mysli euroatlantický priestor a v druhom islamský svet.

Historické pozadie

V moslimskom prostredí sa pojmy ženské telo a nahota dotýkajú mnohých kontextov, ktoré je nevyhnutné objasniť, aby sme mohli pochopiť túto problematiku z islamskej perspektívy. Postoje k ženskému telu, nahote a ženskej kráse treba chápať v konfrontácii s pomermi, v akých sa tieto postoje rodili a rozvíjali. Ich vznik bol reakciou na vtedajšiu sociálnu, kultúrnu a ekonomickú situáciu v oblasti Arabského polostrova – kolíske islamu.

Populácia predislamskej Arábie sa vyznačovala konfesijnou diverzitou. Okrem pohanov, ktorí tvorili väčšinu, obývali Arábiu aj židovské a kresťanské komunity. Medzi Arabmi v hidžázskej³ oblasti sa usadzovali židia, kresťania a zoroastristi, prenasledovaní vo svojej vlasti (v Byzantskej alebo Perzskej ríši), ktorí šíрили svoju vieru a zvyky medzi miestnymi obyvateľmi. Na území Arábie dochádzalo k impaktu rôznych kultúr a cudzie kultúrne prvky sem prenikali

¹ Digambarovia („vzduchom odetí“) – jedna z dvoch najvýznamnejších podskupín džinizmu, jej členovia nenosia žiadny odev, chodia nahí.

² Do slovenčiny preložila E. Al-Absiová.

³ Hidžáz – západné pobrežné územie dnešnej Saudskej Arábie, na ktorom ležia Mekka a Medina. Hidžáz bol centrom vznikajúcej arabsko-islamskej ríše.

vďaka prisťahovalcom a intenzívnemu obchodovaniu starých Arabov s okolitým svetom, ale aj počas neustálych vojenských stretov starých ríš.

Myšlienkový a kultúrny vývoj vznikajúcej islamskej obce (*umma*) bol výrazne ovplyvnený synkretickým splývaním rôznorodých lokálnych kultúrnych tradícií. Miestne zvykové právo bolo na dobytých územiach silne zakorenené vzhľadom na vysokú negramotnosť miestnej populácie. Napriek tomu, že nové náboženstvo pôsobilo ako zjednocujúca náboženská idea vznikajúceho arabsko-islamského kalifátu, lokálne tradície, hoci aj odporujúce islamským normám, naďalej prežívali v každodennej realite. Táto skutočnosť negatívne poznačila život arabskej ženy a jej spoločenský status. Islam síce priznal žene práva, ktoré pred islamom nemala – obmedzil počet manželiek, zakázal zabíjať novorodencov ženského pohlavia, dal žene právo dediť a ďalšie, a tým v určitej miere zlepšil jej postavenie, no v konečnom dôsledku moslimská spoločnosť nadviazala na patriarchálne usporiadanie spoločenských vzťahov, kde muži nastavovali pravidlá morálky a spôsobu každodenného života na základe výlučne androcentrických interpretácií náboženských textov. Diverzita kultúrneho, etnického a jazykového prostredia kalifátu viedla k dogmatickým špekuláciám, nejednotným interpretáciám koránskych veršov a *hadísov*, čo sa neskôr prejavilo pri kodifikovaní noriem islamského práva *šaría*, ktoré sa zaoberalo aj otázkou odievania, alebo skôr zahaľovania ženského tela. Nejednotné interpretácie vznikali aj v dôsledku nepresných prekladov či nepochopenia zložitých arabských termínov. Islamské feministky upozorňujú na skutočnosť, že výkladu Koránu sa venovali výlučne muži, a tak žena bola oboznámená predovšetkým o svojich povinnostiach. O svojich právach, vzhľadom na vysokú negramotnosť žien, sa sama nemala ako dozvedieť.

Islamské náboženstvo je sociálnym systémom a etické a legislatívne normy sú súčasťou viery. Korán okrem vieroučných veršov obsahuje aj morálne ponaučenia. Morálny kódex a hodnotový systém moslimskej spoločnosti absorboval aj prvky kultúr pôvodného obyvateľstva, ktorých územia si moslimovia postupne podmanili. Dokonca aj kritériá ženskej krásy sa menili podľa toho, aké nové etniká vstupovali do multikultúrneho priestoru moslimského sveta.⁴

⁴ Vzhľad stredoázijskej, mongolskej či tureckej aristokracie vyvolal erotickú preferenciu ázijských typov žien. To sa prejavilo napr. na figurálnych motívoch vizuálneho umenia alebo v milostnej poézii, kde turecký typ nahradil Arabky ako ideál ženskej krásy. Bližšie pozri Behrens-Abouseif 1999.

Islamské chápanie nahoty – pojem *awra*

Pokiaľ ide o každodenný život ženy v spoločnosti, rodine či manželstve, v zmysle súkromného (intímneho) života či správania sa na verejnosti, islam neponechal nič náhode a ponúkol prepracovaný systém noriem a pokynov, ktoré má moslimská žena dodržiavať. Islamskí učitelia – teológovia a právnici – detailne rozpracovali koncept vnímania nahoty ženského tela (ale aj mužského) spolu s kritériami pre správny/vhodný odev (ženský aj mužský) a pravidlami zahaľovania žien. Problematika ženského tela a nahoty v islamskom kontexte znamená skúmanie otázky zahaľovania, stanovenia kritérií pre cudné a slušné správanie a vymedzenie primeraného odevu. Islam ovplyvnil všetky aspekty každodenného života spoločnosti, nevynímajúc ani jeho intímnu a estetickú stránku.

Islamské chápanie nahoty súvisí s arabským pojmom *awra* označujúcim tie časti tela (muža a ženy), ktoré majú byť zahalené pri vykonávaní náboženských povinností (počas modlitby, púte apod.) a v prítomnosti iných ľudí (okrem manžela/manželky). Mužská *awra*, t. j. to, čo má byť skryté pred očami ostatných ľudí (okrem manželky), zahŕňa časť tela medzi pupkom a kolenami (Al-Qaradawi 1995: 154). Vymedzenie ženskej *awry* je zložitejšie, pretože neexistuje jednotný názor islamských právnych smerov a ich právníkov (*fuqahá'*), ktoré časti ženského tela musia byť zakryté, či celé telo aj s tvárou, alebo bez tváre, ruky (po zápästie) a chodidlá apod.⁵ Definovanie ženskej *awry* komplikuje aj skutočnosť, že pojem „nahota“ – v zmysle toho, čo nemá byť obnažené – sa mení v závislosti od rôznych situácií a osôb, v prítomnosti ktorých sa žena nachádza, tzn. či sú prítomní muž alebo žena, akého sú vyznania, či sú príbuzní alebo či patria do skupiny osôb označených ako „mahram“.

Pri vymedzení ženskej *awry* sa nevyhneme pojmu *mahram*. Vo vzťahu k žene označuje muža, ktorý si ju nemôže vziať za manželku v dôsledku ich pokrvného príbuzenstva alebo príbuzenstva vyplývajúceho z manželského zväzku, alebo

⁵ V islamskom svete oficiálne existujú štyri islamské právne školy, ktoré sa zaoberajú interpretáciou náboženských textov. V otázkach vymedzenia *awry* a povinnosti zahaľovania sa líšia. Len jedna škola – hanafovská (arab. *madhab hanafi*) – nepovažuje zahaľovanie ženskej tváre za povinnosť, na rozdiel od konzervatívnejšieho postoja ostatných troch právnych škôl (malikovskej, šafi'ovskej a hanbalovskej). K hanafovskej právnej škole sa hlási väčšina sunnitských moslimov, ktorí tvoria približne 85% všetkých moslimov. Jej interpretácie sú pomerne liberálne, využívajú rozum, logiku a voľbu vhodnejšej alternatívy (Drozdíková 2005: 82). Hanbalovská škola je označovaná za najkonzervatívnejšiu, je oficiálnou právnu školou v Saudskej Arábii a Qatare, kde je veľmi rozšírené nosenie niqábu, odevu zakrývajúceho celé ženské telo a tvár s úzkym otvorom pre oči.

príbuzenstva vzniknutého na základe dojčenia tou istou ženou.⁶ Menovite do kategórie *mahram* patria: otec, svokor, syn, nevlastný syn, brat, synovec, strýko z otcovej a matkinej strany a súkojenec.

Medzi manželmi nie je žiadna *awra*, t. j. žiadna časť tela, ktorá by mala zostať zakrytá. Pred mužmi z kategórie *mahram*, pred deťmi a inými ženami⁷ si moslimka môže odhaliť vlasy, tvár, ramená, ruky, nohy od kolien dolu a chodidlá. Pred inými mužmi („ne-*mahram*“) a staršími deťmi/chlapcami, ktorí si už uvedomujú nahotu a fyzickú odlišnosť medzi mužmi a ženami, si moslimky môžu odhaliť iba tvár a ruky po zápästia. Obnaženie *awry* je dovolené v naliehavých prípadoch, napríklad počas choroby, liečenia a pod.

Interpretácia *awry* prirodzene ovplyvnila nastavenie pravidiel pre primeraný ženský odev, ktorý má zabrániť vyvolaniu nevhodných telesných túžob či nepovolenému sexuálnemu vzťahu.⁸ Definícia *awry* a zahalovanie sú v kauzálnom vzťahu. Vymedzenie toho, čo má či nemá byť zakryté a v ktorých situáciách, patrí v moslimskej spoločnosti medzi základné normy medziľudských vzťahov. Čo nie je definované ako nahota (*awra*), to nie je zakázané ukazovať.

Zahalovať či nezahalovať tvár

Zakrývať nahotu a správať sa zdržanlivo je náboženskou povinnosťou mužov aj žien. Korán svoje odporúčania adresuje tak mužom, ako aj ženám. *Povedz veriacim mužom, aby cudne klopili zrak a strážili svoje pohlavia – a to je pre nich čistejšie, veď Boh dobre vie všetko, čo konajú* (24: 30). *A povedz veriacim ženám, aby cudne klopili zrak a strážili svoje pohlavia a nedávali na obdiv svoje ozdoby okrem tých, ktoré sú viditeľné.* (24: 31). Korán obsahuje viacero pokynov, ktoré majú regulovať sexuálnu morálku veriacich, a ktoré zdôrazňujú cudnosť a zdržanlivé správanie. Islamské polemiky konzervatívnych učencov a moslimských feministiek sa v súvislosti s veršom 31 sústreďujú na interpretáciu pojmov „ozdoby“ a „viditeľné ozdoby“.⁹ Podľa konzervatívnych

⁶ Dojka má v zásade postavenie matky a ak žena a muž sú v súkojeneckom vzťahu, t. j. dojčila ich tá istá žena, tak sú pokladaní za brata a sestru v dojčení a nemôžu vytvoriť manželskú dvojicu.

⁷ V prípade „iných žien“ niektorí moslimskí učitelia rozlišujú medzi inými ženami moslimkami a ženami nemoslimkami - pred týmito nastavujú prísnejšie pravidlá zahalenia pre moslimskú ženu.

⁸ Podľa náboženských učencov je manželský vzťah tým najvhodnejším spôsobom na udržanie vášne pod kontrolou.

⁹ Súčasné islamské feministické diskurzy zdôrazňujú, že exegézia koránskych veršov vznikala v prostredí androcentrickej kontroly, kde mužské myslenie a skúsenosť predstavovali normatívny štandard (Hassan 1996). Preto sa v súčasnosti realizujú v exegetickej praxi aj ženy – islamské teologičky a poukazujú na

exegétov tieto pojmy odkazujú na ženské vlasy, tvár, poprsie, intímne miesta, teda celé telo aj s tvárou. Moslimské teologičky a feministky poukazujú na tú časť verša, kde sa uvádza: ... *a nedávali na obdiv svoje ozdoby okrem tých, ktoré sú viditeľné*. Za „viditeľné“ jednoznačne považujú ženskú tvár, ruky (od zápästia dolu) a chodidlá, a preto tieto časti ženského tela by pojem *awra* nemal zahŕňať. Aj koránsky pokyn: ... *aby cudne klopili zrak*... dokazuje, že ženy si v ranom islame tvár nezahaľovali.

Islamský diskurz o zahaľovaní ženskej tváre sa zdá byť nekonečný.¹⁰ Názory novodobých učencov oscilujú medzi dvoma protichodnými postojmi – zahaľovať celé telo aj s tvárou alebo zahaľovať telo bez tváre. Tí druhí, spolu s moslimskými feministkami, svoj názor odôvodňujú tým, že v Koráne neexistuje jednoznačný pokyn, aby si ženy zakrývali tvár, naopak, ako bolo uvedené vyššie, niektoré verše naznačujú, že tvár nie je súčasťou *awry*, a preto sa nemusí zahaľovať. Ďalej argumentujú, že ľudská tvár je základom identifikácie každého jedinca. Tvár a ruky by mali byť odhalené aj kvôli potrebe potvrdenia totožnosti pri úkonoch, ako sú napr. pracovné a obchodné záležitosti, podanie svedectva, či pri iných aktivitách uskutočňovaných hlavne vo verejnom priestore. Moslimské feministky upozorňujú, že zahaľovanie tváre je v islamskom prostredí cudzím/prevzatým prvkom. Toto očividne potvrdzuje aj skutočnosť, že pri náboženských rituáloch vykonávaných počas púte v Mekke, najsvätejšom mieste islamu, si ženy tvár nezahaľujú (Al-Absi 2008).

Ženy a muži majú v moslimskej spoločnosti stanovené rámcové štandardy, ktoré by mali v obliekaní dodržiavať. Odev má zakrývať *awru*, nesmie presvitať a zvýrazňovať tvary tela, má byť cudný, nevyzývavý, primeraný situácii a čistý.¹¹ Ženské oblečenie sa nesmie podobáť na mužské a naopak. Muži nesmú nosiť hodváb a zlato, to je výsadou žien. Jamal Badawi poukazuje na to, že islam venuje výraznú pozornosť požiadavkám na ženské a mužské

ďalšie významy slov použitých v Koráne, ktoré niekedy môžu pozmeniť celý výklad. Na lexikografické problémy upozorňuje aj Hrbek v doslove k jeho prekladu Koránu (2000: 787): ...*jedno arabské slovo vyjadruje viac pojmov a nie je ľahké vysledovať, ktorý z nich mal Mohamed práve na mysli, ... často vtlačal určitým slovám nový význam, ktorý sa nekryl úplne s bežným významom*.

¹⁰ Či si majú ženy zahaľovať tvár alebo nie, nie je obsahom len súčasných polemík, ale aj stredovekí učitelia – komentátori Koránu, nemali zhodné názory na túto otázku.

¹¹ V moslimskom svete sa vyskytujú aj extrémne druhy zahaľovania, kde je zahalené celé telo a tvár, a to napriek tomu, že nemajú žiadnu oporu v náboženských textoch. Ide o niqáb - odev zahaľujúci celé telo aj tvár s úzkym otvorom pre oči (nosia ho ženy najmä v Saudskej Arábii, Qatare, Jemene), alebo burku - najkonzervatívnejší ženský odev, ktorý zakrýva celé telo a celú tvár spravidla s mriežkovým otvorom pre oči (obliekajú si ho ženy hlavne v Afganistane). Tieto odevy patria medzi miestne tradičné odevy, islam ich neprikazuje nosiť. Nepredstavujú náboženský, ale kultúrny fenomén.

oblečenie, pretože odev neplní iba jeden účel. Islam v pojme odev rozpoznáva tri neoddeliteľné dimenzie: ochranu pred odlišnými poveternostnými podmienkami, skrášľovanie a nakoniec morálne hľadisko, čo vychádza z koránskeho verša: *deti Adamove, zoslali sme vám už odevy, aby vašu nahotu prikryli, i ozdoby, avšak odev bohobojnosti je lepší...* (7: 25).

Moslimské ženy nemajú zakázané pekne a vkusne (primerane) sa obliekať a používať ozdoby (skrášľovacie prvky). Žena má právo pekne sa obliecť a dobre vyzerieť v súkromí aj na verejnosti.¹² Pred manželom si môže obliecť čokoľvek – i priesvitný, priliehavý či vyzývavý odev. Islam zaujíma racionálny postoj k otázkam sexu, k telesnej vášni a sexuálnym potrebám. Na rozdiel od iných náboženských systémov sexuálny život a milostný akt nepovažuje iba za nevyhnutnú reprodukčnú aktivitu, ale pokladá ich za intímnu záležitosť manželov,¹³ ktorá je súčasťou bežného ľudského života, pretože vychádza z prirodzených potrieb človeka.¹⁴ Sexualita ako ľudská prirodzenosť nemá byť potlačovaná, ale zároveň ani bezhranične využívaná či zneužívaná. Korán zdôrazňuje jednotu muža a ženy (ako manželov): *Ženy sú pre vás odevom a vy ste odevom pre ne* (2: 187). Tak ako odev skrýva nahotu, tak manželstvo chráni súkromie muža a ženy, ktorí jeden druhému patria, aby sa cítili pohodlne. Preto medzi manželmi nie je žiadna *awra*, žiadne obmedzenia v odhaľovaní tela.

Zahaľovanie ženského tela je v súčasnosti najdiskutovanejšou otázkou nielen v západných, ale aj v moslimských spoločnostiach. Už od nástupu islamu sa názory teológov a právnikov rozchádzajú najmä v otázke zahaľovania ženskej tváre. Riešiť tento „rébus“ je irelevantné pre súčasný moderný svet, kde nie je možné sa vyhnúť priamej identifikácii človeka (odhalenej tvári) v podmienkach každodennej reality. V záujme odbúravania pretrvávajúcich predsudkov a stereotypov je potrebné orientovať aktuálne rodové diskurzy tak, aby zahaľovanie moslimiek (zahaľovanie vlasovej časti hlavy šatkou, arab. *hidžáb*) začal Západ vnímať a posudzovať v kontexte kultúrneho a náboženského prostredia, kde je táto tradícia uplatňovaná. Západné diskurzy stereotypizujú fenomén zahaľovania a svoje postoje opierajú o názory moslimských žien

¹² Dôkazom toho je aj rýchlo sa rozvíjajúci módnym priemysel určený pre moslimské ženy. Módné oblečenie a príslušné doplnky sú navrhované západnými aj východnými módnymi špecialistami (mužmi i ženami), reflektuje aktuálne módné trendy a zároveň rešpektuje pravidlá zahaľovania (odev je dlhý až po chodidlá a dopĺňa ho hidžáb).

¹³ Predmanželský intímny život je zakázaný.

¹⁴ Manželka dokonca môže požiadať o rozvod, ak si manžel neplní svoje manželské povinnosti (intímneho charakteru). Porov.: Al-Sbenaty 1998: 97-98.

integrovaných do západných spoločností spravidla potom, ako tam získali akademické vzdelanie alebo tam pôsobia pracovne. Samozrejme, aj ich interpretácie predstavujú nezanedbatelný vklad do rodovej polemiky. Oveľa dôležitejšie však je zamerať sa na názory a postoje moslimiek žijúcich v prirodzenom, autentickom moslimskom prostredí, pretože práve ich sa táto problematika najviac dotýka.

Ortopraxia verzus každodenná realita

Moslimské feministky sa čoraz aktívnejšie zapájajú do diskusií o zahaľovaní a poukazujú na potrebu reinterpretácie koránskych pokynov z pohľadu žien. Upozorňujú, že nosenie šatky je pre moslimku možnosť a voľba, nie príkaz. *Hidžáb* je nielen súčasťou ich odevu, ale aj ich osobnej identity, dáva im pocit bezpečia, má vizuálny a etický význam.¹⁵ Nie je náboženskou dogmou a ani nediskriminuje ženy – to zdôrazňujú s výkričníkom. V tejto súvislosti sa výstižne vyjadril český arabista a islamológ Bronislav Ostřanský (2016): *...ústredný imperatív, ktorý je v Koráne na rozdiel od šatky cez vlasy naplno vyslovený, je cudnosť. Šatka bez cudnosti nemá zmysel, pokiaľ sa žena cudne nechová.*

Súčasnú islamskú spoločnosť charakterizuje diverzita reálnych situácií žien, pokiaľ ide o zahaľovanie/nezahaľovanie celého tela, tváre alebo vlasov. V každodennom živote sa stretávajú zahalené ženy od hlavy, tváre až k päte, či ženy s *hidžábom* a elegantným oblečením, alebo ženy bez *hidžábu*. *Druh konfesionalnej príslušnosti a mieru ich religiozity možno len odhadnúť. Spôsob obliekania vždy neodráža mieru ich slobody. Každá žena, ktorá nosí hidžáb, nie je utláčaná a pasívna. A každá, ktorá si ho neoblieka, nie je „nositeľkou pokroku“. Paušálna klasifikácia podľa vonkajších znakov je veľmi povrchná a zavádzajúca* (Al-Absiová, Al-Absi 2014).

Súčasnú ženskú populáciu islamského sveta zastupujú v otázke zahaľovania sekulárne a moslimské feministky, ktoré v akademickej či mediálnej sfére vstupujú do priamych diskusií s mužskými odborníkmi. Sekulárne feministky sú zásadne proti akémukoľvek zahaľovaniu. Spolu so západnými kolegynami tento fenomén považujú za symbol útlaku, ponižovania a izolácie ženy od spoločnosti. Predstavitelky moslimského feminizmu tento postoj kritizujú.¹⁶ *Hidžáb* považujú za symbol osobnej slobody a kultúrnej a náboženskej

¹⁵ K symbolike *hidžábu* pozri Al-Absiová 2015.

¹⁶ K problematike posunu v symbolike zahaľovania pozri napr. Amer 2014; Bullock 2002.

identity. Pokusy o zákaz nosenia šatky, ktoré prebiehali napr. v Turecku a Iráne v 20.-30. rokoch minulého storočia, pokladajú za obmedzovanie slobody. Nie všetky ženy túžia chodiť odhalené (Göle 1997, Zahedi 2008).

Samotné moslimky mimo priestoru verejného angažovania sa vnímajú zahaľovanie diferencovane. Medzi nimi sú nepochybné aj také, ktoré sa zahaľujú z donútenia, či zo strany mužských a ženských príbuzných (svokry či švagrinej), alebo v dôsledku spoločenských tlakov, t. j. miery religiozity v krajine, pracovnom prostredí apod. Zahaľujú sa, hoci vnútorne s tým nie sú stotožnené. Ďalšiu skupinu tvoria ženy, ktoré sa identifikujú ako moslimky, dodržiavajú náboženské povinnosti (piliere), ale z vlastnej vôle sa rozhodli nezahaľovať sa. Vieru chápu ako osobnú/súkromnú záležitosť, ktorú nie je potrebné vizuálne navonok prezentovať.¹⁷ Za prvoradé považujú skutky. Na druhej strane, neodsudzujú tie veriace, ktoré nosia *hidžáb*, ak je to ich slobodné rozhodnutie. Dôležitá je vnútorná vyrovnanosť. Často sa stáva pred uzavretím manželstva, že žena, ak sa predtým nezahaľovala, prediskutuje túto otázku so svojím budúcim manželom. Sú prípady, že dôjde k zrušeniu zásnub, ak snúbenci nemajú na zahaľovanie rovnaký názor. Taktiež sa stáva, že žena sa začne po sobáší zahaľovať dobrovoľne.

Záver

Historický exkurz vnímania ženského tela odкрýva negatívne postoje nasmerované voči ženám z hľadiska ich mentálnej aj fyzickej dispozície – počnúc od starovekých civilizácií (Babylon, Asýria, starovekí Gréci ...) cez monoteistické učenia až po súčasnosť, keď ženy na rôznej úrovni uvedomenia, či na Západe, alebo Východe, stále zvädzajú boj o vlastnú identitu a zrovnoprávnenie s mužmi v každodennej realite. Súčasné feministky bojujú proti myšlienke, že žena – jej myseľ a telo – sú nebezpečné pre mužov, a tiež si vyhradzujú právo o svojom tele rozhodovať.¹⁸ V súvislosti s otázkou vlastníctva ženského tela americká profesorka filozofie a rodových štúdií Sandra Bartky (2003) poukazuje na to, že telo predstavuje súkromný priestor, ktorý patrí jeho nositeľke, no západné ženy žijú stále pod bremenom iných vier či názorov, čo si majú obliecť, ich telo je verejnou doménou, keďže je pod neustálou kontrolou iných. Ženy z východného sveta riešia otázku, zahaľiť či nezahaľiť, čo

¹⁷ Tu čerpám zo skúseností získaných v Sýrii zo širšieho rodinného a pracovného prostredia.

¹⁸ Bližšie k téme pozri Weitz 2003.

a kedy. Žena „západná“ alebo „východná“ – obe zvädzajú neustály boj o vlastníctvo svojho súkromného priestoru – tela a krásy.

Literatúra

- AL-ABSI, M. (2008). Mekka - mesto duchovnej jednoty moslimského sveta. In: *Geografia*, 2008, roč. 16, č. 4, s. 15-20.
- AL-ABSIOVÁ, E. – AL-ABSI, M. (2014). Verejné sféry arabskej ženy (tradicionalizmus verzus moderné arabské myslenie). In: *Studia Historica Nitriensia*, 2014, roč. 18, č. 1 s. 111-119.
- AL-ABSIOVÁ, E. (2015). Zahaľovanie žien – ideál a prax v dejinnom úseku 20. storočia. In: *Studia Historica Nitriensia*, 2015, roč. 19, č. 2, s. 311-316.
- AL-QARADAWI, Y. (1995). *The Lawful and the Prohibited in Islam (Al-Halal Wal-Haram Fil Islam)*. Kuwait: Al Faisal Press.
- AL-SBENATY, A. (1998). *Manželstvo v islame*. Bratislava: ALJA
- AMER, S. (2014). *What is Veiling?* University of North Carolina Press.
- BADAWI, J. (ed.) *Women and Men Dress in Islam*. Series No. 6, Tme Islamic Education and Services Institute [online]. [cit. 20.01.2017] Dostupné na: http://www.icmtn.org/forms/women_dress.pdf
- BARTKY, S. (2003). Foucault, Femininity, and the Modernization of Patriarchal Power. In: Rose Weitz (ed.) *The Politics of Women's Bodies: Sexuality, Appearance, and Behavior*. Oxford University Press 2003, pp. 25-45.
- BEHRENS-ABOUSEIF, D. (1999). *Beauty in Arabic Culture*. Princeton, Markus Wiener Publishers.
- BULLOCK, K. (2002). Rethinking Muslim Women and the Veil. Challenging Historical & Modern Stereotypes. International Institute of Islamic Thought.
- DROZDÍKOVÁ, J. (2005). *Lexikón islámu*. Bratislava: Kalligram.
- GÖLE, N. (1997). *The Forbidden Modern: Civilization and Veiling*. University of Michigan Press.
- KORÁN. (2000). Z arabského originálu preložil Ivan Hrbek. Praha: Academia.
- PROČ se muslimky zahaľují, zdaleka nejde jen o korán [online]. [cit. 28.12.2016] Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/1888349-proc-se-muslimky-zahaluji-zdaleka-nejde-jen-o-koran>
- QUR'ÁN (Korán). (1996). *Originál v arabskom jazyku*. Damask, vydav. neuved.

WEITZ, R. (ed.) (2003). *The Politics of Women's Bodies: Sexuality, Appearance, and Behavior*. Oxford University Press [online]. [cit. 09.03.2017] Dostupné na: <https://www.questia.com/read/117412225/the-politics-of-women-s-bodies-sexuality-appearance>

ZAHEDI, A. (2008). Concealing and Revealing Female Hair. In: *The Veil: Women Writers on Its History, Lore, and Politics*, ed. Jennifer Heath. London: University of California Press.

Je Medzinárodný filmový festival Etnofilm Čadca odborné podujatie?

Zuzana Beňušková

Vizuálna antropológia, ktorej produktom je aj etnografický film, je vo svete vnímaná ako subdisciplína kultúrnej a sociálnej antropológie/etnológie. Filmový dokument je považovaný za regulárny výstup z vedecko-výskumnej činnosti, navyše má silný vedecko-popularizačný potenciál. V zahraničí, a to aj blízkom českom,¹ prepájajú etnológovia terénne výskumy s filmovou dokumentáciou, či už vlastnými silami, alebo v spolupráci s profesionálnym či neprofesionálnym filmárom/filmármi. Na Slovensku je situácia odlišná - etnológov, ktorí sa pokúsili vyjadriť aj audiovizuálnou formou sa dá zrátať na prstoch dvoch rúk, neexistuje odborná komunita, ktorá by tento žáner systémovo odborne kultivovala, a nie je ani motivácia, keďže v akademických kruhoch je odborný filmový dokument nehodnotiteľná a teda z hľadiska evaluácie inštitúcií a pracovníkov nehodnotná forma odborného výstupu.

MFF Etnofilm Čadca prešiel od svojho vzniku v roku 1980 obdobím štedrého záujmu etnológov (80. roky), vyprázdňovania priestoru festivalu etnológmi a uchopenia festivalu filmármi (90. roky), pomalým návratom festivalu opätovne čiastočne do rúk etnológov aj napriek organizačnej kríze (2000 –

¹ Príkladom sú filmové dokumenty etnologičky D. Stavělovej prepájajúce tanečnú kultúru a obyčaje, dokumenty filmára T. Petráňa a etnológa L. Kafku: Betlemáři. Kapitoly z historie a současnosti tvorby betlému (publikácia s priloženým dvojdielnym DVD, projekt bol podporený Ministerstvom kultúry ČR), dokumenty, ktoré vznikli v rámci európskeho projektu ETNOFOLK (Proměny tradiční zbožnosti, Poutě a Proměny tradiční stravy - Štrúdl/štrudel/rétes/strudel /štrúdlä/apple strudel), portréty osobností folklorizmu a výstupy z výskumov oral history realizované J. Kosíkovou a amatérskeho filmára P. Berana alebo filmové dokumenty M.Pavláska (všetko Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.), ale aj individuálne filmové projekty poslucháčov a mladých absolventov sociálnej a kultúrnej antropológie a etnológie, ktoré nadväzujú na kvalifikačné práce (Pastevci láhvi, Globální lacrosseová vesnice, Girl, are you married).

2010), obdobím ukotvenia festivalu u nového organizátora (Kysucké kultúrne stredisko v Čadci) a hľadaním jeho inovatívnych podôb s návratom k antropologickému filmu (po roku 2010). Tomuto trendu praje aj systém dotácií z Audiovizuálneho fondu, kde pri obhajobe projektov pred komisiou je plusom práve odborná špecifickosť festivalu, čím je Etnofilm Čadca v rámci Slovenska unikátny.²

Cieľom tohto príspevku je upozorniť na niektoré problémy, nielen odborné, ale aj procesuálne, ktoré sa vyskytli na 19. ročníku MFF Etnofilmu Čadca a sú produktom vývinu tohto festivalu. Zároveň objasnia aj vznik príspevku Tatiany Bužekovej, ktorý nasleduje za týmto textom. Keďže iná správa o Etnofilme Čadca 2016 sa v odborných etnologických periodikách neobjavila, v závere je aj informácia o výsledkoch 19. ročníka tohto filmového festivalu.

Východiskom pre napísanie príspevku bola skúsenosť z pôsobenia na Etnofilme Čadca v roku 2014 v role členky medzinárodnej poroty a v roku 2016 v role členky výberovej komisie. Môj presun z poroty do tzv. výberovky spôsobila nespokojnosť niektorých porotcov s výberom filmov do súťaže v roku 2014, teda akási misia s úlohou zlepšiť výber. Tzv. výberovka ukázala rozdielnosť v náhľadoch a prístupoch jej členov, pričom kritériá výberu sú určujúce pre kvalitu celého festivalu. Treba poznamenať, že MFF Etnofilm Čadca nie je členom žiadnej medzinárodnej organizácie združujúcej festivaly antropologických filmov. Azda najznámejšia je CAFFE – Coordinating Anthropological Film Festivals in Europe. Nie je členom preto, že by sa nenašiel nikto, kto by ho do členstva v niektorej asociácii zapojil, ale najmä preto, že na rozdiel od mladších festivalov si nesie dedičstvo z čias svojho vzniku. To znamená, že prevažujú na ňom filmy profesionálnych agentúr a verejnoprávných televízií a projekty antropológov/etnológov sú na ňom v menšine a skôr v znevýhodnenej pozícii, keď nespĺňajú profesionálne filmárske kritériá. Zároveň sa medzi súťažné projekcie pravidelne dostávajú filmy, ktoré s definíciou etnografického filmu nekorešpondujú.³ Do činnosti vo

2 Druhým filmovým festivalom venovanom ľudovej tradičnej kultúre je od roku 2014 filmový festival v Hriňovej Folklor a tradície, ten je však určený amatérskym filmárom a neráta sa na ňom so sociálnym dokumentom zameraným na súčasné problémy.

3 Čo je to etnografický film je permanentne riešená otázka, všeobecnejšie akceptovateľnú charakteristiku priniesol Marcus Banks. Pri výbere filmov na Etnofilme Čadca 2016 bola inšpiráciou diskusia zverejnená na internete, podľa ktorej T. Petrůň a T. Hirt považujú za základ etnografického filmu tri prvky: 1. Poznanie prostredia, spätosť s terénnym výskumom, zúčastnené pozorovanie, čo je v anglosaskom prostredí vyjadrené pojmom etnografický film, 2. prítomnosť teoretickej perspektívy, 3.

výberovej komisie som teda vstupovala so snahou eliminovať tieto nekompatibilné dokumenty a akcentovať vizuálnoantropologický prístup. Výberová komisia sa však stala bojovým poľom, z ktorého vychádzali rôzni víťazi. O čo išlo?

Výberová komisia v roku 2016 pracovala v zložení: predsedníčka PhDr. Antónia Jasemová (prekladateľka, bývalá pracovníčka STV, teraz Univerzitnej knižnice v Bratislave), členovia Mgr. Art. Martin Peterich (filmár, dramaturg RTVS), Ing. Edita Uhríková (SFÚ v Bratislave), PhDr. Katarína Nádaská, PhD. (etnologička, Divadelný ústav v Bratislave), prof. Zuzana Beňušková (etnologička UKF v Nitre/ÚEt SAV v Bratislave). V porovnaní s rokom 2014, keď výberová komisia pracovala v zložení A. Jasemová, K. Nádaská a medzičasom zosnulý Štefan Vraštiak, rozšírila sa z troch na päť členov, ako to bývalo aj vo väčšine predchádzajúcich ročníkov. Na Etnofilm Čadca bolo v roku 2016 prihlásených rekordných 145 filmových dokumentov, takže bolo z čoho vyberať a o to náročnejšia bola aj práca komisie. Produkčná asistentka Etnofilmu Čadca 2016 Miriama Bošeľová (etnologička z UKF v Nitre) zhrala všetky prihlásené filmy na disk, z ktorého si ich každý člen komisie mohol skopírovať a vopred sa s nimi mohol oboznámiť. Z členov komisie to však všetci nespravili, takže každý film sa „na preskáčku“ pozeral počas zasadnutia komisie. V niektorých prípadoch členovia komisie uprednostnili klasické pozeranie z DVD diskov. Súčasťou podkladov boli zoznamy filmov v programe Excel, kde boli súpisy podľa rôznych kritérií, prihlasovacie heslá k filmom zverejnených na Youtube alebo Vimeo. Každý film mal digitálnu záložku s dialógovým listom, charakteristikou autora a prihlasovacím listom. Takto kvalitne dosiaľ neboli filmy pre výberovú komisiu na Etnofilme Čadca ešte nikdy pripravené. Na samotnom festivale sa v predchádzajúcich ročníkoch premietalo z DVD diskov (a pamätáme si aj situáciu, že sa nepremietalo, pretože sa disk nedal otvoriť).

Treba poznamenať, že výberová komisia zohľadňovala väčšinový názor jej členov, nikto sa v nej neprimerane nepresadzoval, prirodzenou autoritou a mienkotvornou osobou bola K. Nádaská, keďže je známa a úspešná popularizátorka etnológie. Nebola na celom zasadnutí prítomná (ani na

reprezentovanie sociálneho javu (aj prostredníctvom priblíženia jednej osoby sa ilustruje širší sociálny jav). Zdroj: https://www.google.sk/search?q=Banks+film&ie=utf-8&oe=utf-8&client=firefox-b&gfe_rd=cr&ei=39o_Wfz8E6aE8Qe6_53lDg S týmito kritériami boli členovia výberovej komisie pred jej zasadnutiami oboznámení.

festivale), avšak svoje návrhy priniesla na zasadnutie vopred a niektorí členovia ich automaticky akceptovali aj preto, že filmy nemali vopred napozierané. V niekoľkých prípadoch však nastala názorová nezhoda medzi dvoma prítomnými etnológikami, vtedy nastala kolektívna diskusia.

V diskusiách sa objavovali tiež nasledovné tendencie:

Snaha zaradiť filmy z čo najväčšieho počtu krajín – v štatistikách Etnofilmu Čadca sa nárast krajín chápe ako kritérium úspešnosti festivalu.

Snaha zaradiť filmy z krajín, odkiaľ ešte nikdy filmy na Etnofilme Čadca neboli. (Tak sa dostal do súťaže napríklad brazílsky film *Abraimov príbeh*, ktorého vizuálna stránka bola natoľko chudobná, že by ho mohli vysielat aj v rozhlase).

Snaha naplniť cca 24 hodín premietania na festivale súťažnými filmami. Tým sa výrazne znižuje časový priestor pre nesúťažné aktivity na festivale.

Snaha zastúpiť čo najviac podžánrov – do súťaže sa tak dostali aj filmy, ktoré by skôr patrili na festival Jeden svet.

Obava, že keď niekomu nevyberieme film, na budúci ročník festivalu už žiadny nepoše a Etnofilm Čadca to ochudobní.

Snaha neuraziť niektorých profesionálnych renomovaných tvorcov tým, že ich film nebude v súťaži.

Zastúpiť filmom inštitúcie, ktoré už tradične dodávajú filmy na Etnofilm Čadca (RTVS, AU Banská Bystrica) aj za cenu, že nebudú vybrané filmy zodpovedajúce kritériám etnografického filmu (toto sa týkalo napr. filmového dokumentu Aloisa Ditricha *Pocta majstrovi* (RTVS) a dokumentu *Poľana* Ľ. Viludu a I. Kršiaka – tento bol pôvodne navrhnutý na premietnutie v nesúťažnej projekcii).

Uprednostniť kratšie filmy, t.j. do 1 hodiny. Až po výbere kratších filmov boli do súťaže vybrané aj dlhšie filmy, ale len v rámci času, ktorý tvoril rozdiel medzi 24 hodín súťažného premietacieho času a súčtom trvania kratších filmov. Týmto sa zamedzilo, aby dlhé filmy, ktorých je čoraz viac, vytlačili kratšie, a tiež sa zdynamizoval celý festival. Na tomto systéme výberu sa komisia bez problémov zhodla.

Diskutabilná bola snaha ponúknuť divákovi to, čo „diváci chcú vidieť“, teda nezohľadňovať odbornú kvalitu filmu, ale jeho divácku atraktivnosť. Tu zaujali obe etnologicky protichodné stanovisko a predmetom diskusie bola aj otázka, či je Etnofilm Čadca odborné podujatie.

Z tohto aspektu sa azda najviac diskutovalo o troch filmoch, o ktorých pojednáva príspevok T. Bužekovej. Išlo o dokumenty V. Poltikoviča *Duchovia prichádzajú*, dvojice Ľ. Viludu a I. Kršiaka *Po tajomných stopách Slovanov*

a E. Čarnogurskej *Slovanské ohne, príbeh Martina Slivku*. Prvé dva boli pripravené pre verejnoprávne televízie v ČR a SR a boli aj odvysielané, tretia vznikla ako súčasť kvalifikačnej práce na Paneurópskej vysokej škole v Bratislave. Dva z nich sú verejne dostupné aj na internete.⁴ Keďže ich problém objasňuje T. Bužeková, vynechám ho, avšak potrebné je vysvetliť, prečo sa Poltikovičov film dostal medzi súťažné filmy a druhé dva nie. Dôvodom bol v podstate hodnotový chaos a nedôslednosť výbercov. Oceniť treba, že členky a člen výberovej komisie z mimoetnologického prostredia sa snažili rešpektovať výbery dvoch etnologičiek, ale keď u nich vznikli úplne protichodné názory („toto ľudia chcú“ versus „v žiadnom prípade“), chvíľu súhlasili s jedným, chvíľu s druhým riešením. Ako kompromisné riešenie sa ponúkalo problémové filmy premietnuť nesúťažne s odbornou diskusiou, čo sa aj stalo. Zhodou okolností v dvoch prihlásených filmoch na Etnofilm Čadca sme obe etnologičky účinkovali. K. Nádaská vo filme *Slovanské ohne, príbeh Martina Slivku*, ja vo filme *Etnografický zápisník - Fašiangy* P. Pekarčíka vyrobenom spolu s ÚEt SAV a jediná možnosť, ako dostať film E. Čarnogurskej mimo súťaž bolo vyhlásiť zásadu, že filmy, na ktorých sme spolupracovali zo súťaže diskvalifikujeme, aj keď toto pravidlo zvykne platiť pre členov festivalovej poroty, a nie výberovej komisie. Zásada však zabrála, aj keď za cenu, že Pekarčíkov *Etnografický zápisník - Fašiangy* sa dostali len do mimosúťažnej projekcie (na prekvapenie niektorých porotcov, keďže film svojou kvalitou do súťaže patril). V. Poltikovič a Ľ. Viluda sa zjavne pre niektorých členov výberovej komisie javili natoľko renomovaní autori, že sa nepatrilo ich účasť v súťaži spochybňovať – navyše, keď jedna z etnologičiek bola za. Napokon po skončení zasadnutia do jednania vstúpila informácia, že film *Polana* od Ľ. Viludu a I. Kršiaka získal v Hollywoode ocenenie a predsedníčka komisie písomne poslala návrh na jeho výmenu v súťaži za film *Po tajomných stopách Slovanov*, ktorý predsa len vyvolával problémové otázky. Zo štyroch oslovených členov výberovej komisie traja s touto výmenou súhlasili. Tak sa stalo, že z troch podobne problémových filmov sa jeden – *Duchovia prichádzajú* – dostal do súťažnej projekcie a dva (*Po tajomných stopách Slovanov* a *Slovanské ohne, príbeh Martina Slivku*) do mimosúťažnej projekcie s odbornou diskusiou. Vstupné slovo do diskusie

4 Dostupné na http://www.mojevideo.sk/video/23b3a/brana_smrti_10_duchovia_prichadzaju.html, a tiež na <https://www.youtube.com/watch?v=gK3O7RJDfAE>.

prijali pripraviť doc. T. Búžeková, PhD. a PhDr. M. Bocánová, PhD. Diskusné podujatie sa skončilo skôr, než bolo v pláne, čo súviselo s vlastnou festivalovou politikou prevádzky Domu kultúry v Čadci, takže ústny vstup mala len M. Bocánová a T. Búžeková svoj nezrealizovaný príspevok pripravila písomne. Plne obsiahla aj myšlienky, ktoré prezentovala jej kolegyňa. Na diskusii sa zúčastnili aj autori filmov okrem V. Poltikoviča, neprítomného na festivale. V hľadisku boli prevažne poslucháči etnológie z UKF, ktorí sú na stotožňovanie folklóru so slovanskou fikciou, reprezentovanou M. Švickým značne citliví a primerane kriticky diskutovali. Treba oceniť, že pedagógovia z Akadémie umení v Banskej Bystrici – Mgr. art. Ľ. Viluda, ArtD. a Mgr. art. I. Kršiak diskusiu statočne ustáli a navyše ponúkli aj pomoc a spoluprácu medzi etnologickými a filmárskymi vzdelávacími inštitúciami (aj sa tak už stalo), za čo im patrí vďaka. Napokon AU už niekoľko ročníkov Etnofilmu Čadca zásobilo zaujímavými dokumentmi z tvorby študentov.

V rámci práce výberovej komisie sa stali aj dve veci, ktoré sa z môjho pohľadu stať nemali. Väčšinovým hlasovaním bolo zamietnuté zaradiť do súťažných filmov dokument brnenského etnológa z EÚ AVČR, v.v.i. Michala Pavláška *Hľadanie východu* (odvysielala ho aj ČT). Odôvodnené to bolo tým, že problematika utečencov na balkánskej ceste vraj už nie je aktuálna a film bol označený ako povrchný pohľad na realitu. (Podobná konzervatívna nevôľa akceptácie sa objavila aj v prípade filmu z prostredia LGBTI, ktorý bol premietaný na európskych festivaloch antropologických filmov.) Druhým filmom z moravskej etnologickej produkcie, ktorý sa do súťaže nedostal, bol filmový dokument *Girl, are you married?* Slovenky Kristíny Jamrichovej, doktorandky na odbore etnológia Masarykovej univerzity v Brne. Oba filmy boli premietané na festivale antropologických filmov Antropofest v Prahe. V tomto prípade bol problém nedodania požadovaných dokumentov do termínu uzávierky prihlasovania filmov, samotný film sme však mali. Aj tu však odznela pripomienka, že to bude povrchný pohľad, profesionálny filmár si zjavne nevie predstaviť, že by etnologička (v tomto prípade v spolupráci s mexickým profesionálnym filmárom a strihačkou) mohla v Mexiku urobiť kvalitný dokument. Pri presviedčaní nepomohla ani diplomová práca k téme filmu, ani skutočnosť, že film začal obchádzať stredoeurópske festivaly antropologických filmov. Takto bol z festivalu vylúčený aj jediný skutočný antropologický film od slovenskej autorky! Tak rozhodla väčšina členov výberovej komisie. Čo však bolo najneprijemnejšie, film Kristíny Jamrichovej, ktorý mal byť buď z dôvodu omeškania úplne vynechaný, alebo prijatý

všetkými desiatimi do súťaže, sa v katalógu festivalu predsa objavil – medzi filmami, ktoré zostali mimo súťaže, teda medzi prijatými nesúťažnými filmami. Autorka by ho teoreticky mohla prihlásiť aj na MFF Etnofilm Čadca 2018, keďže film vznikol v roku 2016, ale zo štatútu by sa musela vypustiť podmienka v bode 3d, že film, ktorý už raz bol na Etnofilm Čadca prihlásený, nemôže byť prihlásený znova.

Výstava otázka, ako sa to mohlo stať? Katalóg bol pripravovaný v časovej tiesni a nebol daný na korektúru. Vyskytujú sa v ňom aj iné nepresnosti. Napríklad sprievodná festivalová výstava *Zo študenta výskumník* bola namiesto študentom etnológie UKF v Nitre pripísaná etnológom z UK v Bratislave. Aj tieto chyby viedli k tomu, že budúci ročník Etnofilmu Čadca sa uskutoční až v novembri, aby bolo viac času na precíznejšiu prípravu.

Otáznik vyvolalo aj uvedenie jedného dielu z cyklu *Prvá* do súťaže. Prihlásených bolo niekoľko dielov seriálu a vybraný bol diel venovaný Izabele Textorisovej. Tiež nešlo o etnografický film, preto logicky by sa dalo očakávať, že do súťaže sa dostane diel venovaný etnologicke Soni Kovačevičovej. V odôvodneniach prečo sa tak nestalo, zaznelo v priebehu výberu, že je v ňom venované málo jej etnologickej práci, ale naopak zobrazená je ako nie celkom štandardná matka a „žienka domáca“.

Tieto poznámky z kuchyne výberovej komisie by možno podľa názoru niektorých zainteresovaných nemali byť zverejňované, avšak ak chceme Etnofilm Čadca posunúť k odbornosti, nedá sa uvedené problémy zamiesť pod koberec. Ak sa do organizácie festivalu nezainteresuje viac etnológov, ťažko prekonáme zaužívané stereotypy z mimoetnologického prostredia. Vzhľadom na hodnotový chaos Etnofilmu Čadca sa na festival prihlasujú veľmi rôznorodo zamerané filmy, preto výberová komisia je dôležitá súčasť festivalu, ktorá ho môže kreovať. Vyberanie filmov však nie je práve rýchla práca, preto sa treba poďakovať všetkým, ktorí svoj čas tomuto festivalu venovali (najmä v prípade A. Jasemovej, ktorá už roky obetavo pracuje na príprave katalógu, je na festivale vždy prítomná aj ako multilingválna tlmočnica).

Napokon však 19. ročník festivalu Etnofilm Čadca prebehol úspešne, dôstojne, mal aj dobrú návštevnosť a so súťažnými i nesúťažnými filmami bola u divákov aj u poroty spokojnosť (veď netušili, čo nevideli). Ocenené boli filmy, ktorých autormi sú tak profesionálni ako aj amatérski filmári, renomovaní etnológovia aj poslucháči antropológie, či múzejníci. Prvú cenu – Zlatého Turoňa si už po druhýkrát odniesol z Čadce taliansky etnomuzikológ Renato Morelli, ktorý svoje filmy realizuje s pomocou rodinných príslušníkov a sú

súčasťou výskumov, z ktorých existujú aj textové publikácie. A tak by asi mala optimálna práca vizuálnych antropológov vyzerieť.

Ocenené filmy na MFF Etnofilme Čadca 2016:

Zlatý Turoň – Grand Prix

Sväté hlasy / Sacred Voices

Taliansko/Italy

Renato Morelli

za pôsobivé zobrazenie Veľkonočného piesňového rituálu Sardínie

Strieborný Turoň

Dotýkajúce sa neba, ryžové polia na Filipínach /Close to Heaven, The Rice Terraces of the Phillppines

Nemecko/ Germany

Antje Christ

za komplexný dokument tradície pestovania ryže v súčasných premenách vidieka na Filipnách

Bronzový Turoň

Zem, ktorá hľadá svoje nebo / The Land Looking for its Heaven

Slovensko/ Slovakia

Erik Praus

za presvedčivé zobrazenie a inšpiratívne spracovanie života súčasnej dediny a jej problémov

Cena VIA EUROPA

Dračí chvost / The Fighters of the Holy Hair

Belgicko/ Belgium

Florian Vallée

za pravdivý autorský nadhľad na rozporuplnosť tradičného zvyku

Cena Martina Slivku

Prvá: Izabela Textorisová / The First: Izabela Textorisová

Slovensko/ Slovakia

Jana Bučka

za netradičné vizuálne spracovanie portrétu osobnosti

Cena predsedu Žilinského samosprávneho kraja

Rybári od Dunaja / Swamp Dialogues

Holandsko/ Holland

Ildikó Plájás

za citlivú sondu do problémov života ľudí v chránenej krajinskej oblasti v delte Dunaja

Cena riaditeľky festivalu

Kečuančina žije / Living Quechua

USA/ The USA

Christine Mladic Janney

za zobrazenie zápasu o zachovanie etnickej identity v subkultúrnom prostredí

Cena primátora mesta Čadca

Deti na predaj / Children on Sale

Chorvátsko/ Croatia

Ivo Kuzmanić

za zaznamenanie spomienok na ťažké detstvo v chudobnom regióne Chorvátska

Cena Matice slovenskej

Tremolo

Maďarsko/ Hungary

Gabriella Czapáry a Ján Bencsik

za inšpiratívne predstavenie mandolínového orchestra v Slovenskom Komlóši

Cena Národopisnej spoločnosti Slovenska „Etnológ za kamerou“

Posvätná mlatba / The Sacred Thresh

Taliansko / Italy

Michele Trentini

za etnograficky verné zaznamenanie tradičnej zimnej obchôdzky

Cena Kysuckej kultúrnej nadácie

Čalamacha/ Čalamacha

Slovensko/ Slovakia

Ján Kuska

za realistický portrét výnimočného nositeľa živej folklórnej tradície

Cena za najlepšie český film

Nevesta z Březovej/ Bride from Březová

Česká republika/ The Czech Republic

Marie Římovská

za vizuálne detailne spracovanú rekonštrukciu prípravy ženského svadobného kroja z 19. storočia

Cena Slovenského filmového ústavu

Reveka / Reveka

Belgicko / Belgium

Benjamin Colaux a Christopher Yates

za poetickú prácu s kamerou pri priblížení ťažkého života baníkov

Cena Klubu filmových novinárov

Slová z rodinnej klenotnice / Words from the Family Treasure

Maďarsko / Hungary

Zuzana Antalová

za objavenie málo známej stránky duchovného života Slovákov v Maďarsku

Cena študentskej poroty

Zem, ktorá hľadá svoje nebo / The Land Looking for its Heaven

Slovensko / Slovakia

Erik Praus

za pútavé spracovanie témy

Čestné uznanie

EOHA / EOHA

Montenegro

Vladimir Perović

za osobité filmové zobrazenie tradičnej pastierskej práce

Čestné uznanie

Láska v Haight Ashbury / Haight Love

USA / The USA

Grant Hayes

za ukázanie paradoxov súčasnej marginálnej kultúry v San Franciscu

IN MEMORIAM- Štefan Vraštiak

Pamätný list za mimoriadny prínos k vzniku a dlhoročnú odbornú spoluprácu pri realizácii MFF ETNOFILM Čadca

Alternatívna realita a alternatívna veda

Tatiana Bužeková

Pochybnosť je začiatok, nie koniec múdrosti.

George Iles

Úvod

Seriál režiséra Viliama Poltikoviča *Brána smrti*, zaradený do vysielania Českej televízie, je venovaný tomu, ako ľudia v rôznych kultúrach koncipujú smrť a posmrtnú existenciu človeka. Jeden z jeho dielov, *Duchové příchazej*,⁵ má dve pomyselné kapitoly; prvá je venovaná špiritizmu v Čechách, druhá haitskému kultu vúdú. Keď som bola oslovená, aby som tento diel seriálu na festivale Etnofilm 2016 okomentovala, domnievala som sa, že mám poskytnúť odborný názor na laickú interpretáciu etnografických dát. Po pozretí snímky som si uvedomila, že nejde o laickú interpretáciu. Film je totiž oveľa „silnejšou kávou“ ako som predpokladala: jeho hlavnou správou pre verejnosť je, že existencia duchov a posmrtný život je *vedecky overenou realitou*.

Po prvé, s tvrdením o vedeckom overení existencie duchov a posmrtného života nesúhlasím. Po druhé, myslím si, že neoprávnená legitimizácia autoritou vedy je marketingový ťah, ktorý na jednej strane prináša masmediálnym produktom aureolu dôveryhodnosti, avšak na druhej strane postupne autoritu vedy podryva. Domnievam sa, že vedci majú právo vysloviť sa k masmediálnym reprezentáciám, ktoré zneužívajú meno ich disciplín, a to nielen kvôli samotnému menu. Tieto reprezentácie sú totiž potenciálne nebezpečné, pretože pod rúškom dôveryhodnej informácie poskytujú divákovi informáciu falošnú a tým otvárajú cestu pre manipuláciu ľudí, ktorých vedomosti nepostačujú na kritické zhodnotenie predkladaných správ. Môj príspevok má teda dva hlavné ciele:

Pouvažovať nad prezentáciou výsledkov vedeckého bádania v masmédiách; pouvažovať nad tým, čo sa môže pokladať za vedecky dokázané.

5 <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10396652416-brana-smrti/212562262500010-duchove-prichazeji/video/>.

Vedecká pravda a absolútna pravda

Dva ciele môjho príspevku na seba očividne nadväzujú: keď masmédiá prezentujú výsledky vedeckého bádania, predpokladá sa, že sú produktom štandardnej procedúry, súčasťou ktorej je vedecké overenie faktov. A kto môže potvrdiť, že takáto procedúra prebehla?... No predsa experti, ktorí sú autoritou v danom odbore. Preto bežnou súčasťou dokumentov a vedecko-populárnych filmov sú výpovede vedcov. Tento postup legitimizuje posolstvo filmu autoritou vedy.

Väčšina z nás však vie, že vedci medzi sebou nemusia súhlasiť, pretože vedecké vysvetlenia reality sa môžu zakladať na rôznych argumentoch. Existujú aj protichodné vedecké teórie, či už sú to teórie prírodných vied alebo vied spoločenských. Preto kvalitné vedecko-populárne filmy konfrontujú názory vedcov a skôr nastoľujú otázky, ako poskytujú odpovede. Tento postup je v súlade s nazeraním na vedu ako na nástroj postupného poznania sveta. Zodpovedá základným princípom vedeckého bádania – verifikácii, replikácii a falzifikácii. Inými slovami, každé tvrdenie, ktoré sa prezentuje ako výsledok vedeckého bádania (1) musí byť overené; (2) v princípe môže byť vyvrátené (existujú podmienky, za ktorých tvrdenie neplatí); (3) musí byť verejne replikovateľné, aby ktokoľvek mohol overiť jeho platnosť. Líši sa teda od náboženských výrokov, ktoré sa nemusia overovať, len sa im musí veriť.

Znamená to, že nijaké vedecké tvrdenie (ani overené) na rozdiel od náboženských doktrín sa nemôže považovať za absolútnu pravdu. Absolútna pravda podľa Jamesa Letta „je cudzia epistemológii vedy. Pravda vo vede má provizórnu kvalitu. Vedecké tvrdenie sa považuje za pravdivé, ak je falzifikovateľné a nie je spochybnené; vedecká teória sa považuje za pravdivú, ak produkuje vysvetlenia, podporené empiriou, a neprodukuje nepravdivé predpovede. Vedecké tvrdenia a teórie však nikdy nie sú pravdivé v absolútnom zmysle. Sú vždy vystavené možnosti odmietnutia na základe buď logického uvažovania, alebo empirickej evidencie“ (Lett 1997: 96).

Žiaľ, mnohé vedecko-populárne filmy a dokumenty, vrátane snímky *Duchové príchádzajú*, operujú výrokmi účinkujúcich vedcov ako s absolútnou pravdou. V prípade spoločenských vied je tento postup o to horší, že ide o dôležité oblasti ľudského života, o to, čo sa ľudí dotýka po emocionálnej stránke – práve takéto témy sa totiž „dobre predávajú“. Napríklad ďalšie snímky, ktoré

sa na festivale premietali v jednej sekcii s filmom Poltikoviča – *Slovanské ohne, príbeh Martina Slivku a Po tajomných stopách Slovanov*⁶ – sú o tradícii, o národných koreňoch, o duchovnosti predkov a tiež o tajomstvách minulosti. Tieto aspekty sú príťažlivé pre každého, kto sa identifikuje so slovenským národom alebo sa zaujíma o slovanskú kultúru. Vďaka emocionálnemu náboju domnelé „vedecké pravdy“, predložené v týchto filmoch, poskytujú potenciálny nástroj pre manipuláciu s laickými divákmi, ktorí nemusia vidieť alarmujúce nesúlady – na rozdiel od študentov etnológie, ktorí na festivale reagovali ostrou kritikou voči faktickým a logickým prešľapom filmárov.

V spomenutých snímkach sa výpovede expertov prezentujú ako opis toho, čo *skutočne bolo*. Verte tomu, veď vedci to povedali!... Pritom väčšina vedcov, ktorých autori zvolili ako účinkujúcich, si s princípmi vedeckého bádania ťažkú hlavu nerobia. Zo všetkých expertov, ktorí v týchto filmoch dostali slovo, len jeden (Maroš Demko) uvádza informácie o starých Slovanoch ako hypotézy, ako možnú verziu minulosti. Všetci ostatní niečo tvrdia bez toho, aby to spochybnili; pritom viaceré tvrdenia (aj toho istého odborníka/odborničky) si protirečia, ďalšie sú príliš všeobecné alebo nekorektné. Nemenej dôležitý problém koncepcie týchto masmediálnych produktov vidím v tom, že ako expert spolu s etnológmi a historikom v nich vystupuje Miroslav Švický (Žiarislav), ktorý vedcom ani zďaleka nie je. Ním založená novopohanská skupina Rodný kruh bola filmármi neoprávnene a neobratne využitá na ilustráciu spôsobu života starých Slovanov. Filmy by boli pôsobili oveľa presvedčivejšie a korektnejšie, keby túto skupinu prezentovali ako súčasný fenomén, ako potenciálny objekt skúmania etnológov a antropológov. Vráťme sa však k filmu Poltikoviča. Rovnaký postup nachádzame aj tu:

Téma filmu je príťažlivá, pretože sa dotýka ľudí po emocionálnej stránke;

Scenár sa odvoláva na autoritu vedy;

Je legitimizovaný výrokmi expertov;

Experti niečo tvrdia a tieto tvrdenia vyhlasujú za vedecky dokázané fakty;

Spolu s vedcami v úlohe expertov vystupujú ľudia, ktorí sú potenciálnym objektom skúmania vedcov (kňazi vúdú, médium, ezoterická umelkyňa);

Výroky vedcov i ne-vedcov medzi sebou súhlasia a nie sú spochybňované.

6 Pozri <https://www.youtube.com/watch?v=gK3O7RJDfAE>
a <https://www.rtvs.sk/televizia/program/9641/80404>.

Stratégia, pri ktorej aj vedci, aj ne-vedci sa filmármi dávajú do pozície odborníkov, je nekonzistentným postupom, ktorý si môže všimnúť aj bežný divák. Vo filme Poltikoviča je zmiernený tým, že autor, na rozdiel od tvorcov vyššie spomenutých filmov o Slovanoch, poskytuje k deju komentár a uvádza identifikáciu účinkujúcich, kde sú jasne rozlíšené ich roly – vedec, kňaz, médium, atď. Avšak jeho film má aspekt, ktorý je pre človeka bez odborného vzdelania neviditeľný: selekciu expertov, ktorí patria k alternatívnym prúdom a majú problematickú reputáciu v akademickom prostredí. Inými slovami, vo filme ako vedci vystupujú aj ľudia, s tvrdeniami ktorých by sa väčšina vedeckej komunity nestotožnila – ale autor na to diváka neupozorňuje.

Na tomto mieste urobím krátky prehľad odborníkov, ktorí vystupujú v úlohe vedeckých expertov, a uvediem aj znenie toho, ako sú vo filme prezentovaní:

Milan Calábek, zakladateľ Univerzity Nová doba

Miloslav Bařina, Múzeum Nová Paka

MUDr. Stanislav Grof, M. D., psychiater, spisovateľ

Prof. RNDr. Anna Strunecká, DrSc., prírodovedkyňa

JUDr. PhDr. Miloslav Stingl, etnológ, spisovateľ, cestovateľ.

Všimnime si, že traja z týchto odborníkov okrem zaradenia do vedeckých disciplín majú uvedené vedecké tituly, zatiaľ čo dvaja bez titulov sú priradení k akademickým inštitúciám – divák ich teda ihneď môže zaradiť do kategórie „veda“. V tomto zozname Miloslav Bařina a Miloslav Stingl sú takpovediac bezproblémoví „mainstreamoví“ akademici: prvý bol dlhoročným riaditeľom múzea, kde vytvoril expozíciu o špiritizme, druhý je uznávaným doma a v zahraničí etnografom, ktorý robil výskum aj na Haiti.

Iné je to však s Milanom Calábkom, ktorý bol pôvodne divadelníkom a neskôr sa začal intenzívne venovať ezoterike.⁷ V r. 1997 založil Univerzitu Nová doba, ktorá napriek akademickému názvu nemá veľa spoločného s vedeckým bádáním a zameriava sa na duchovné učenia.⁸ Na druhej strane, „najtitulovanejšia“ osoba v našom zozname, Anna Strunecká, mala vedeckú kariéru ako sa patrí, a to na Univerzite Karlovej v Prahe, kým sa nepreorientovala na ezoteriku. V súčasnosti sa pokladá za kontroverznú

7 Podrobnejšie pozri <http://www.mandala-praha.cz/milan-calabek2/>.

8 <http://www.mandala-praha.cz/univerzita/>.

publicistku v oblasti imunológie, autizmu a zdravého životného štýlu, pričom od jej publikačnej činnosti sa Univerzita Karlova dištancuje.⁹

Stanislav Grof je v tomto zozname špecifickou postavou, ktorá si zasluhuje zvláštnu pozornosť: je to svetoznámy psychiater, ktorý sa pokladá za jedného zo zakladateľov transpersonálnej psychológie. Tento smer je prinajmenšom problematický v zmysle vedeckej metodológie, pretože operuje výrokmi pacientov o duchovných zážitkoch ako s odkazmi na ontologickú realitu, teda na to, čo skutočne existuje. Práve preto transpersonálna psychológia ovplyvnila hnutie New Age, ale aj určité odvetvie antropológie. Aby sme pochopili, prečo aj napriek spochybneniu metodológie je považovaná za vedeckú subdisciplínu, najmä na americkej pôde, a aký vzťah má k etnografií, musíme sa podrobnejšie pozrieť na obdobie jej zrodu, teda na 60. roky 20. storočia – špecifický moment amerických i svetových dejín.

Alternatívne formy reality a alternatívne formy vedy

Transpersonálna psychológia je špecifickým odvetvím psychológie, ktorá integruje duchovné a transcendentné aspekty ľudskej skúsenosti do teoretického rámca psychológie. „Transpersonálne“ sa tu definuje ako „skúsenosť, v ktorej pocit identity alebo ‚ja‘ prekračuje jednotlivca alebo osobu a zahrňuje širšie aspekty ľudstva, života, psyché a kozmu“ (Walsh a Vaughan 1993: 125-182). K psychológom, ktorí boli predchodcami tohto smeru, sa často zaraďujú „otec“ experimentálnej psychológie William James a slávne postavy psychológie Carl Jung a Abraham Maslow. Dôležitým impulzom pre vznik transpersonálnej psychológie sa stalo psychodelické hnutie, vznik parapsychológie a všeobecný záujem Západu o ne-západné spirituálne praktiky, ktorý v spoločenských a humanitných vedách viedol k zásadnému obratu (Elmer, MacDonald a Friedman 2003: 2-3). Tento záujem sa dá pochopiť len v kontexte politických zmien v povojnovom období. Tie priamo vplývali na antropológické bádanie „iných“, ne-západných spoločností.

V 60. rokoch 20. storočia nastal úpadok veľkých koloniálnych impérií a vzostup národných hnutí v krajinách tretieho sveta. Na politickú scénu sa dostali národy „bez dejín“, ktoré boli považované ľuďmi zo Západu za

9 Pozri napríklad http://www.khsbrno.cz/aktuality/e-kniha_vyjadreni_rektora_uk.pdf, <http://www.zdravotnickydenik.cz/2015/06/jak-hluboko-klesla-ceska-televize-az-ke-konspiracnim-teoriim-o-zdravi/>.

podradné, a ich „primitívne“ kultúry, ktoré po dlhý čas boli objektom skúmania západných antropológov. Súčasne v očiach mnohých vzdelaných ľudí západné hodnoty pokroku, vedy a racionality sa začali spájať s kolonializmom a útlakom. Ako poukazuje historik Arthur Herman (1997: 364-365), samotný výraz „západná civilizácia“ stratil význam a Západ sa začal vnímať ako prekážka vo vývoji ľudstva. V sociálnych a humanitných vedách táto nedôvera voči hodnotám doby osvietenstva viedla k zavrhnutiu akademických abstrakcií, v ktorých ľudia vystupovali ako beztvárá masa. Do popredia vystúpili individuálne zážitky a duchovné tradície, ktoré sa predtým pokladali za iracionálne či obskúrne. Sociálni vedci začali venovať čoraz viac pozornosti psychologickým fenoménom súvisiacim s nadprirodzenými predstavami, ktoré sa v pozitivistickej vede vnímali ako niečo nepodložené alebo ako prejav šarlatánstva.

V transpersonálnej psychológii, ktorá vznikla v tejto atmosfére hľadania duchovna, náboženská a spirituálna skúsenosť sa pokladala za alternatívnu formu reality. Tento smer bol v istom zmysle dedičstvom hlbinej psychológie Junga a jeho koncepcie archetypov kolektívneho nevedomia; na druhej strane bol ovplyvnený humanistickou psychológiou Abrahama Maslowa, pre ktorého hľadanie spirituálnych hodnôt bolo najdôležitejšie v takzvanej seba-aktualizácii jednotlivca. V roku 1962 úsilie psychológov, literárnych autorov a spirituálnych osobností hlásiacich sa k tomuto smeru viedlo k vzniku inštitútu Esalen v Kalifornii, ktorý sa stal centrom Hnutia ľudského potenciálu a vôbec ústredím alternatívnej americkej kultúry. Také spirituálne metódy ako joga, mytologická dráma či šamanizmus mali pomôcť príslušníkom západnej civilizácie pri hľadaní stratených duchovných hodnôt. V tejto inštitúcii neskôr krátko pôsobil aj Carlos Castaneda, kľúčová postava pri vytváraní globálneho chápania šamanizmu. Kontroverzné práce Castaneda, prezentované ako etnografie domorodých indiánskych predstáv, sa stali predmetom intenzívnych akademických debát, ktoré na jednej strane spochybňovali vedeckosť a autenticnosť jeho výskumu a na druhej strane zdôrazňovali oprávnenosť bádania spirituality a paranormálnych javov (podrobnejšie pozri Znamenski 2007: 194-196, 201-209; Bužeková 2011). Diskusie viedli k vzniku špecifickej subdisciplíny – antropológie vedomia.¹⁰

¹⁰ Pozri <http://www.sacaaa.org/>,
[http://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/hub/journal/10.1111/\(ISSN\)1556-3537/aims-and-scope/read-full-aims-and-scope.html](http://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/hub/journal/10.1111/(ISSN)1556-3537/aims-and-scope/read-full-aims-and-scope.html).

V tejto súvislosti je dôležité, že v 60.-80. rokoch 20. storočia v antropológii prebiehali aj debaty o racionalite, ktoré súviseli s nástupom postmodernej perspektívy (pozri napríklad Clifford 1988; Fabian 1995). Základnou ideou postmoderného myslenia je, že objektívna realita neexistuje a že svet, ktorý vnímame, je kultúrny a sociálny konštrukt. Viacerí bádatelia sa zaoberali otázkami: existujú univerzálne formy myslenia/racionality, alebo je všetko relatívne? Môžu byť rôzne kultúry chápané rovnakým spôsobom, alebo jednotlivé kultúry sa musia chápať v ich vlastných termínoch? A čo s nadprirodzenými predstavami – sú alternatívnou realitou, kultúrne špecifickým poznaním sveta, alebo sú iracionálne/nepodložené, ako tvrdí väčšina bádateľov z oblastí prírodných vied?...

V týchto diskusiách sa spochybňovala samotná identifikácia antropológie ako vedy. Táto téma nebola nová a antropológovia už dávno riešili otázku zaradenia svojej disciplíny: patrí do humanitných disciplín, ktoré sa sústreďujú skôr na význam, alebo je to veda, ktorá hľadá univerzálne zákony, podobne ako prírodovedecké disciplíny? (pozri napríklad Benedict 1948; Marcus a Fisher 1986; Service 1985, Carrithers 1990; D'Andrade 1995). V druhej polovici 20. storočia „kríza identity“ v antropológii získala dôležitosť, pretože postmoderná perspektíva zdôrazňovala pluralitu názorov, príznačnú pre atmosféru postkoloniálnej doby. Dôležitým heslom sa stal humanistický prístup, kde slovo „humanistický“ podľa Jamesa Letta môže byť chápané dvojako. Zatiaľ čo humanizmus v morálno-estetickom zmysle odkazuje na estetické a etické hodnoty vedeckej produkcie, humanizmus v zmysle epistemológie explicitne odmieta ciele a princípy vedeckého bádania a preferuje flexibilný epistemologický relativizmus (Lett 1997: 3-4; 96).

Debata o epistemologických princípoch antropológického bádania a o ich morálnych dôsledkoch nie je ukončená a otázka teoretickej interpretácie etnografických dát, najmä pokiaľ ide o nadprirodzené predstavy, zostáva otvorená (Shweder 1991; Lett 1997; Herzfeld, 2000; Taliaferro 2010). Pokiaľ ide o niektoré humanistické smery, spolu s transpersonálnou psychológiou tvrdia, že bohovia a mýtické bytosti, mágia a astrálne cestovanie, duchovia mŕtvych a vízie budúcnosti sú istou formou reality. Pre postmoderných antropológov je to sociálny konštrukt, podľa transpersonálnych psychológov odkazujú na transpersonálne vedomie, nezávislé od našich zmyslov, nekonečné, siahajúce za hranice času a priestoru.

Transpersonálna psychológia sa však tvári ako experimentálna veda – Stanislav Grof napríklad robí experimenty s umierajúcimi pacientmi a podáva

im LSD, aby ich pripravil na smrť. O oprávnenosti zaradenia tohto smeru do kategórie „veda“ však mnohí vedci pochybujú. Dôvodom je predovšetkým to, že výsledky „experimentov“ vďaka ich jedinečnosti nemôžu byť korektne verifikované, falzifikované a replikované (Hilgard 1980). Mojim cieľom v tomto príspevku však nie je kritika postmodernej perspektívy alebo transpersonálnej psychológie, i keď sa osobne s nimi nestotožňujem. Skôr chcem poukázať na dôležitý fakt: akýkoľvek máte názor na postmoderný prístup či transpersonálnu psychológiu, musíte uznať, že sú *alternatívou* k inej forme bádania, ktorú zvyčajne nazývame veda a ktorá je založená na verifikácii, replikácii a falzifikácii. Film Poltikoviča nám prostredníctvom Stanislava Grofa poskytuje pohľad len jednej strany, tej alternatívnej, pričom ho prezentuje ako pohľad vedy ako takej. Inými slovami, autorita vedy je vo filme nielen využívaná, ale aj zneužívaná. Platí to nielen vo vzťahu k účinkovaniu Grofa, ale aj vo vzťahu k argumentácii ďalších expertov, zvolených Poltikovičom.

Absolútna pravda a legitimizácia autoritou vedy

Tomu, že film ústami odborníkov pod rúškom vedy hlása ne-vedeckú perspektívu, nasvedčuje argumentácia vybraných expertov. S výnimkou Miroslava Bařinu, ktorý len opisuje predstavy a správanie špiritistov a nevyslovuje sa k ich pravdivostnej hodnote, všetci ostatní odborníci argumentujú nasledujúcim spôsobom:

Ich výroky sú konštatovaniami, teda nie sú prezentované ako vedecké hypotézy, ktoré potrebujú overenie;

Označujú individuálne zážitky (javy, neoverené vedeckou komunitou) za dôkaz existencie duchov;

Odvolávajú sa na mienku vedeckých autorít ako na dôkaz existencie duchov.

Posledný aspekt je zvlášť významný, pretože tu veda vystupuje ako niečo, čomu prosto musíte veriť. Nepýtajte sa na podrobnosti, verte – veď vedecké kapacity, *ktoré to vedia*, niečo tvrdia a odvolávajú sa na ďalšie vedecké kapacity, *ktoré to vedia*.

Pre Stanislava Grofa napríklad dôkazom existencie duchov je účasť vedeckých autorít na špiritistických seansách: „Keď sa človek podíva na tú históriu tých špiritistických seans, niekedy sa ich zúčastnili ľudia, ktorí boli vysoko vzdelaní a profesionálni, dokonca nositelia Nobelovej ceny. Je veľmi ťažké si predstaviť, že ľudia takéhoto kalibru by sa zúčastnili situácií, kde by neboli presvedčení, že išlo o skutočné fenomény.“ Milan Calábek sa zasa odvoláva na Einsteina

a kvantovú fyziku a hovorí: „V tomto priestore, v tejto dimenzii existujeme aj po smrti v podobe takzvaných duchov, čo je predstava, ktorá sa tiahne už vlastne od šamanizmu [...] Tá predstava hyperpriestoru, ktorá sa dnes stala súčasťou teórie strún, dá sa povedať, po kvantovej fyzike je najmodernejšie poatie, kde nehovoríme len o tom štvrtom priestore, kde hovoríme o desiatich priestoroch, je čím ďalej aktuálnejšia a zamestnáva jaksi všetky súčasné mozgy vedecké, ktoré intenzívne študujú túto vec a intenzívne na tom pracujú. Je to stará šamanská predstava, ktorá dostala novú modernú podobu, práve v tomto špiritizme ožila a dodnes je tu stále ako veľká výzva pre nás.“

Priznám sa, že silno pochybujem o odbornosti Calábka v oblasti fyziky, keďže mám základné informácie o jeho pôsobení; ale divák, ktorý tieto informácie nemá, by pravdepodobne tvrdenia človeka, prezentovaného ako univerzitný profesor, nespochybňoval.

Anna Strunecká hovorí: „Ja ako fyziológ hovorím, vykladám, že ako taký modern, ktorý v našom mozgu funguje, ktorý prijíma tie informácie z tej databanky vesmírnej, tak to je že šišinka, epifýza. Rada poznatkov z fyziológie, biochémie, neurofyziológie šišinky to potvrdzuje čím ďalej tým viac. Že to je naše tretie oko, šišinka. Že človek je vybavený na to. Ale zároveň že musíme prijať, že existuje nejaké vesmírne vedomie, že existuje proste nejaká databanka informácií. Že existuje niečo, že to ľudské vedomie nie je obmedzené len na tú našu lebku.“

Vy síce nič o hypofýze neviete alebo viete len málo, ale tvrdí vám to titulovaná fyziologička – jednoducho tomu veriť musíte!

Miloslav Stingl zasa argumentuje v prospech reality zombifikácie nasledovne: „Je k tomu niekoľko svedkov, profesor Leman, je to profesor velice renomovanej kanadskej univerzity v Montreale, profesor Wade Davis, profesor Kolumbijskej univerzity [...] Je to nesporne veľká záhada, nesporne zombifikácia existuje, nesporne existovala, sú pre to dôkazy veľkých vedeckých veličín, ale je v tom tiež 90% falošnej romantiky. Ja viem, že to bolo, ale také to vysvetlenie nikto nepozná.“

Opäť tu máme odvolávanie sa na vedecké autority a hlásanie „nespochybniteľných“ právd. Zaujímavý je Stinglov ďalší argument: podľa neho nepriamym dôkazom skutočnosti zombifikácie je haitský trestný zákonník, ktorý odsudzuje na smrť ľudí, vytvárajúcich zombie. Stingl prirovnáva zombifikáciu k vraždám a tvrdí, že keby vraždy neexistovali, tak ani nebudú v našom trestnom zákonníku. Pri všetkej úcte k renomovanému etnografovi musím povedať, že táto jeho argumentácia ma zvlášť sklamalala. Ak

by sme v nej pokračovali, pridáme k potvrdeniu existencie nielen čarodejníč (veď právne normy na ich potrestanie nielenže existovali v Európe 16.-17 st., ale stále existujú v súčasnom Kamerune a Saudskej Arábii), ale aj árijskej a semitskej rasy (keďže v nacistickom Nemecku legislatíva operovala touto klasifikáciou).

Argumenty, ktoré odzneli v filme Poltikoviča, nie sú argumentmi logickými a nie sú o vedeckých dôkazoch. Máme jednoducho veriť tomu, čo vybraní odborníci tvrdia. Pripustíme však na chvíľu, že ich tvrdenia sú opodstatnené a nejaké dôkazy existencie duchov sa istým vedcom podarilo získať. Vzniká otázka – kde sú?... Prečo vo filme nevystupujú napríklad odborníci z oblasti kvantovej fyziky, tie „vedecké mozgy“, na ktoré sa odvoláva Milan Calábek?... Prečo nie sú prezentované výsledky z biochémie a neurofyziológie epifýzy, ktoré spomína Anna Strunecká?...

Hlavná otázka však je, prečo film, ktorý je zaradený do kategórie „dokument“ a ktorý prezentuje názory vedcov na istú tému, neuvádza aj diskusiu medzi vedcami. Ako som povedala vyššie, existuje množstvo protichodných vedeckých teórií; konfrontácia myšlienok je základným postupom vo vedeckom bádaní. Len tak môže veda napredovať; práve pochybnosti a vyvrátenie „právd“ sú hybným mechanizmom vedeckého poznania. Film Poltikoviča nám však prezentuje pohľad, ktorý je veľmi vzdialený od vedeckej perspektívy: selekcia expertov, z ktorých viacerí nie sú uznávaní vedeckou komunitou, podsúva divákovi jedinú „pravdu“, ktorá má od vedeckých výsledkov veľmi ďaleko.

Záver

Hlavná myšlienka môjho príspevku je nasledujúca: aby film bol označený ako vedecko-populárny alebo ako dokument, musí zodpovedať istým štandardom. Ak filmári prezentujú niečo, čo vedou nie je, nemali by sa prikrývať jej autoritou: je to jej zneužívanie. Ak chcú urobiť „duchársky“, náboženský, alternatívny či provokačný film, je to úplne v poriadku – ale sú to kategórie filmovej tvorby, ktoré nemajú nič spoločné s vedou.

Nie je to však len otázka žánru. Veda sa v súčasnej spoločnosti považuje za autoritatívny zdroj informácií o svete a informácie sprostredkované podobnými „dokumentmi“ sa vnímajú ako pravdivé. Pozrime sa na to, ako je film Poltikoviča opísaný divákmi na webovej stránke *youtube*: „Další dokument, který svou nenásilnou pravdou nejlépe jak může, dokazuje, že vše

je jinak, že reinkarnace a minulé životy jsou naprosto skutečné a je nejvyšší čas to přijmout a přestat si nalhávat něco, čemu v hloubi duše stejně nevěříme.“¹¹ Cesta pre šarlatánov je otvorená, hor sa do toho!...

Rada by som na záver zdôraznila, že tvorcovia vedecko-populárnych filmov majú veľkú zodpovednosť: masmédiá sú nesmierne účinným nástrojom, ktorý môže byť využitý aj na prospech jednotlivcov a spoločnosti, ale aj na ich škodu.

Literatúra

BENEDICT, R. (1948). Anthropology and Humanities. In *American Anthropologist* 50 (4), 585-593.

BUŽEKOVÁ, T. (2011). Tradícia a experti. Legitimizácia neošamanských praktík. In Bužeková, T. - Jerotijević, D. - Kanovský, M.: *Kognitívne vysvetlenie magických predstáv a praktík*. Bratislava: Eterna Press, p. 75-130.

CARRITHERS, M. (1990). Is Anthropology Art or Science? In *Current Anthropology* 31 (3), 263-282.

CLIFFORD, J. (1988). *The Predicament of Culture: twentieth-century Ethnography, Literature and Art*. Cambridge: Harvard University Press.

D'ANDRADE, R. (1995). Moral Models in Anthropology. In *Current Anthropology*, 36 (3), 399-408.

ELMER, Lori D. (2003). MACDONALD, Douglas A. & FRIEDMAN, Harris L. Transpersonal psychology, physical health, and mental health: Theory, research, and practice. In *The Humanistic Psychologist*, 31, 159-181.

FABIAN, J. (1995). Ethnographic misunderstanding and the perils of context. In *American Anthropologist* 97/1: 41-50.

HERMAN, A. (1997). *The Idea of Decline in Western History*. New York: Free Press.

HERZFELD, M. (2000). *Anthropology: Theoretical Practice in Culture and Society*. London: John Wiley & Sons.

HILGARD, E. (1980) Consciousness in contemporary psychology. In *Annu. Rev. Psychol.* (31), s.1-28.

LETT, J. (1997). *Science, Reason, and Anthropology: The Principles of Rational Inquiry*. Oxford: Rowman&Littlefield Publishers.

MARCUS, G. F. (ed.) (1986). *Writing Culture: the Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley a Los Angeles: University of California Press.

11 <https://www.youtube.com/watch?v=ZwMunB5riD4>

- SERVICE, E. R. (1985). *A Century of Controversy: Ethnological Issues from 1860 to 1960*. Orlando, Fla.: Academic Press.
- SHWEDER, R. (1991) *Thinking through Cultures: Expeditions in Cultural Psychology*. Cambridge: Harvard University Press.
- TALIAFERRO, Ch. (2010). Science and Religious Anthropology: A Spiritually Evocative Naturalist Interpretation of Human Life. In *Ars Disputandi*, 10 (1), 117-119.
- WALSH, R. & VAUGHAN, F. (1993) On transpersonal definitions. In *Journal of Transpersonal Psychology*, 25 (2).
- ZNAMENSKI, A. (2007). *The Beauty of the Primitive: Shamanism and the Western Imagination*. New York: Oxford University Press.

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0627-12 a Vedeckou grantovou agentúrou MŠVVaŠ SR a SAV (VEGA) a bola súčasťou riešenia projektu č. 1/0035/14.

„Odpoveď“ na reakciu Mgr. Martiny Takáčovej v Etnologických rozpravách 2016/1

Matúš Ivan

Hovorí sa, že akcia vyvoláva reakciu. Očakával som, že zverejnením svojho príspevku v Etnologických rozpravách 2015/2 môžem vyvolať rôzne reakcie. A čas ukázal, že som sa nemýlil. Odpoveď prišla okamžite. Chcem sa veľmi pekne poďakovať Martine Takáčovej za jej záujem o môj príspevok. Vzhľadom na krátky čas, ktorý mi je poskytnutý, sa vyjadrím aspoň k najzávažnejším výhradám, s ktorými nesúhlasím, ostatné sú z môjho pohľadu diskutabilné. Priznávam, že štúdia lavíruje na hranici vedeckosti. Ide o moju prvú štúdiu publikovanú vo vedeckom periodiku, takže priestor pre nedostatky je pochopiteľný. Pripúšťam, že štúdia má obsahové aj formálne nedostatky. Ale kto nič nerobí, nič nepokazí. Napriek enormnému úsiliu autorky o negovanie textu si dovoľm nesúhlasiť s jej niektorými tvrdeniami. Napríklad rok 1948, ktorý považujem za neoficiálny začiatok

folklórneho hnutia, je popieraný a argumentovaný existenciou folklórnych skupín pred spomínaným rokom. M. Takácsová sa odvoláva na citácie C. Zálešáka a M. Slivku. Podľa C. Zálešáka však začali prvé folklórne skupiny (nazývané ako národopisné skupiny) vznikať už na prelome 19. a 20. storočia. Pôsobili však neorganizovane a len príležitostne, najmä s cieľom jednorazových vystúpení najmä vo Vysokých Tatrách, kúpeľných mestách a v rámci iných podujatí (s. 102). M. Slivka považuje za prvé oficiálne predstavenie folklórnych skupín rok 1895, kedy sa pri príležitosti Národopisnej výstavy československej predstavili kolektívy z Čičmian, Detvy, Vyrnej a Maríkovej (s. 102). Pri spomenutých informáciách však nemôžeme hovoriť o organizovanom systéme, takže podľa môjho názoru ani o folklórnom hnutí. Organizovanosť považujem za jednu z hlavných charakteristík folklórneho hnutia. Kvantita novovznikajúcich folklórnych kolektívov a ich organizovanosť zohrali rozhodujúcu úlohu pre určenie konkrétného roku. Okrem toho rok 1948 uvádza Zálešák v publikácii *Folklórne hnutie na Slovensku*. „Niektoré dedinské folklórne kolektívy vznikali ešte pred rokom 1948, ktorý neoficiálne pokladáme za prvý rok hnutia“ (Zálešák 1982: 22). Z toho vyplýva, že rok 1948 môže byť hodnoverný, aj keď diskutabilný.

Dôvod, prečo som sa rozhodol zmapovať folklórne hnutie od roku 2000 je veľmi pragmatický. Vychádzam z osobnej zainteresovanosti vo folklórnom hnutí. V príspevku som sa chcel vyhnúť rokom, ktoré som nezažil a nebol tak priamym pozorovateľom existencie hnutia. Práve tento fakt považujem za hlavný dôvod, prečo som sa rozhodol tému zasadiť do spomínaného časového obdobia. Samozrejme netvrdím, že sa môže písať len o tom, čo človek zažil, ale z môjho pohľadu to bola najpriateľnejšia cesta.

Súhlasím s tvrdením M. Takácsovej, že „teoretickým konceptom folklór a folklorizmus“ venujem v príspevku zbytočne veľa priestoru, ktorý mohol byť využitý napríklad pre profesionálne telesá a detské folklórne súbory. Ak hovoríme o folklóre a folklorizme na Slovensku, mená najvýznamnejších odborníkov by mali byť spomenuté, aj keď vo väčšej miere ide o predstaviteľov slovesného folklorizmu.

Nachádzam rozdiely medzi autentickým a tradičným folklórom a to sú čas a priestor. Tradičný folklór vnímam ako časom overený, osvedčený i zaužívaný súbor kultúrnych javov, realizovaných v minulosti v príslušnom priestore. Pre porovnanie autentický folklór je originálny, dôveryhodný a je realizovaný v prítomnosti, pričom priestor stráca na dôležitosť. „Dynamický kultúrny systém, spôsob existencie komplexu istých kultúrnych javov prostredníctvom

súboru kolektívnych noriem vytvárajúcich ich záväznú osnovu, ktorú každý jej používateľ, ako príslušník určitej spoločenskej skupiny, oživuje a rozvíja v okamihu narábania s javom" (Leščák – Švehlák 1976: 14). Tradícia musí byť oživená a rozvíjaná vždy, keď sa narába s javom. Autentický folklór konzervuje tradičný folklór v čase a priestore. Osobne som sa zúčastnil na viacerých konferenciách z oblasti tanečnej folkloristiky napr. Nitra (AN 2012), Levice (2015), Liptovský Mikuláš (2015). Na každej zo spomínaných konferencií bola otvorená otázka tvorby choreografie vo folklórnych kolektívoch a miera štylizácie. Ak si dobre spomínam, v Leviciach a v Liptovskom Mikuláši bola prítomná aj M. Takáčsová. Martina Takáčsová už niekoľko rokov aktívne pôsobí vo folklórnom hnutí a v rámci svojho PhD. štúdia sa zaoberá tanečným folklorizmom. Prekvapuje ma aj jej reakcia na množstvo problémov, ktoré priniesli choreografické alebo interpretačné súťaže v ľudovom tanci za posledné roky (s. 105). Ľudový tanec nie je šport. Hodnotenie poroty je subjektívnym názorom každého jedného porotcu. Mrzí ma, že M. Takáčsová nenašla, parafrázujem: „osobu z odbornej verejnosti, s ktorou by mohla konfrontovať svoje poznatky z danej problematiky" (s. 101).

Na margo obvinenia z plagiátorstva. Martina Takáčsová správne poukázala na moje pochybenia. Neuvedomil som si, že aj parafrázovanie je potrebné priznať. S materiálmi od docenta Jána Blaha súhlasím. Z tohto dôvodu som ich použil v texte. V čase písania príspevku spomínaný dokument nebol publikovaný. Nevedomosť neospravedlňuje, priznávam svoju chybu. Nemal som v úmysle niekoho poškodiť. Chcem sa na tomto mieste verejne ospravedlniť za svoje osobné zlyhanie.

Literatúra

- LEŠČÁK, M. – ŠVEHLÁK, S.: *Folklor ako umenie socialistickej spoločnosti*. In. *Folklor a scéna*. Bratislava: Osvetový ústav, 1976, s. 7–19.
- ZÁLEŠÁK, C.: *Folklorne hnutie na Slovensku*. Bratislava: Obzor, 1982.

**Aldana, I. – Lišiaková, L. – Pizano, V.: Ešte netlačte.
Všetko, čo potrebujete vedieť o rodení na Slovensku.**
Vydavateľstvo W PRESS a.s., Bratislava 2016, ISBN 978-80-89879-00-7

Marta Botiková

Pôrod a narodenie dieťaťa je udalosť, ktorá predstavuje nielen osobnú či rodinnú emotívne prežívanú situáciu, ale aj celospoločensky (politicky, ekonomicky, štatisticky) sledovaný a vyhodnocovaný jav, ktorý dáva obraz o fungovaní nášho sveta.

Téma je na spracovanie veľmi široká – zrkadlí záujmy, očakávania a potreby rodičiek a novorodencov, rodín, zdravotníckych zariadení a v nich pracujúcich špecialistov, až po odborníkov z ľudsko-právnej oblasti. Neuviedli sme iste všetky skupiny zúčastnených i sprostredkované zainteresovaných odborníkov aj laikov, len nezabúdame pripomenúť, že celá situácia spojená s tehotenstvom, pôrodom a narodením dieťaťa je nepochybne významne sledovaná, opísaná aj analyzovaná v publikáciách a prameňoch etnologickej, resp. kultúrno-antropologickej proveniencie. Záujem uvedeným otázkam bol venovaný už od formovania etnológie ako vednej disciplíny. Zo slovenského prostredia nemáme k dispozícii samostatný kultúrnohistorický výskum o pôdoch a rodení, môžeme sa opierať len o niektoré relevantné údaje z historických prác, týkajúcich sa dejín organizácie zdravotníctva a zdravotníckej služby, ako aj publikovaných textov z okolitých európskych krajín, resp. o etnografické doklady v regionálnych či lokálnych monografiách zo Slovenska. Tu sa ukazuje, že vznikom inštitútu školených babíc sa vlastne začína proces širokej profesionalizácie a medikalizácie pôrodov, a to v zmysle samotnej prítomnosti školenej špecialistky, pôrodnej babice alebo neskôr lekára. V istom zmysle vyvrcholením tohto procesu intervencie špecialistov boli zákonné opatrenia rodiť v nemocnici, ktoré sa u nás uplatňovali od polovice 20. storočia. Staršia etnologická práca Jána Mjartana (Mjartan 1974) zameraná na územie Slovenska, zhrnula historické správy od 19. storočia i vlastné výskumy autora, datované od polovice 20. storočia. Ďalšie práce

iných autorov sú rozdrobené v rôznych kratších textoch, obyčajne v rámci etnologických monografií. Tieto prinášajú terénny materiál o narodení dieťaťa a s ním spojenými, zvlášť poverovými, praktikami. Medzi texty tohto zamerania môžeme zaradiť v širšom zábere aj tie, ktoré boli sústredené na demografické aspekty (otázky jednodetnosti), aspekty rodinného života (dieťa v rodine, žena v rodine) a obradovosti spojenej s matkou a dieťaťom. Chýba nám však súborné, syntetizujúce vydanie doterajších poznatkov o tehotenstve, pôrode, narodení a ranom detstve, ako sa to podarilo zväčša už pred desaťročím v blízkom zahraničí, či už tematicky špecifikované (Navrátilová, 2004; Rožman, 2004; Deáky a Krász, 2005; Deáky 2011) alebo vo všeobecnejšej perspektíve (Fontanel a d'Harcourt, 1998; Childhood, 2001).

Aj preto pri správe o recenzovanej publikácii nechceme a ani nemôžeme poukázať na nedostatočnú znalosť kultúrno-historického kontextu skúmanej problematiky zo strany autoriek, pretože ich cieľom nebolo sprostredkovať tento druh informácií a vskutku dostať sa k týmto by bolo predstavovalo zložité cesty cieleného vyhľadávania. Chýbajúca publikácia je podľžnosťou etnológie voči spoločenským očakávaniam, ktoré bude potrebné čo najskôr naplniť. Predsa, niektoré súvisiace témy sú pokryté novšími etnologickými a historickými prácami. Mám na mysli problematiku pôrodných babíc (Falisová a Morovicsová, 2011; Pekařová, 2013; Praženka 2013) či pôrodníc (Tinková 2010; Hrešanová 2008) zborník k múzejnej výstave venovanej narodeniu a detstvu (Feglová (zost.), 2010), štúdiu venovanú dojčeniu a starostlivosti o novorodenca – z porovnávacej perspektívy a kultúrnej zmeny (Jágerová, 2011), ako aj texty venované pôrodom v spomienkach žien, či v širších, aj špecifických spoločenských súvislostiach (Botiková 2015, Botiková 2016, Pešťanská 2016).

Za inšpiratívny považujeme prístup etnologicko-antropologického kompédia na tému pôrodov v súčasnosti, ktorú nám sprostredkúva recenzia (Deáky 2017). Ide o tematickú monografiu (Kisdi (zost.), 2015), ku ktorej autorka a zostavovateľka prizvala jednotlivých autorov z oblasti sociálnych vied – práca, ktorá má apelatívny názov, v preklade by to boli Životne dôležité otázky okolo narodenia. K téme sa tu vyjadrovali v niekoľkodielnej publikácii vedci z oblasti sociológie, filozofie, religionistiky, etnológie aj histórie, demografie, ako aj z praxe, napríklad prenatálna poradkyňa dula, či ľudsko-právna odborníčka, skupina psychológov aj odborníkov, zaoberajúcich sa otázkami umelého oplodnenia. Je príznačné, že zostavovateľka síce naznačuje, že je čas vystúpiť každý zo svojej paradigmy a začať spolupracovať od teoretickej až po

aplikačnú sféru, avšak nevieme, či boli oslovení (a odmietli?) prispieť do širokého a komplexného zväzku ženský lekári, pôrodníci a detskí lekári. Bez nich, zdá sa, zvlášť v aplikačnej sfére, akékoľvek úsilie o zmeny nebude úspešné.

Recenzovanej publikácii nemožno v podstate vytýkať, že je málo „odborná“ aj preto, že má úplne iné zacielenie. Na Slovensku prebehne ročne 54 000 pôrodov, ale na knižnom trhu aj v iných informačných fórach podľa autoriek vraj chýba akákoľvek publikácia, ktorá informuje budúce rodičky o tom, ako prebiehajú pôrody v slovenských podmienkach, čo môžu očakávať od tejto doslova „životnej“ situácie a aké majú pritom možnosti chrániť svoju integritu v záujme svojho zdravia i zdravia novorodenca.

Uvedené konštatovanie nezodpovedá skutočnosti – veď niekoľko mesiacov skôr, ako sa objavila recenzovaná kniha, vyšla príručka Sprievodca tehotenstvom autorskej dvojice uznávaných slovenských pôrodníc, MUDr. Vladimíra Cupaníka a MUDr. Jozefa Záhumenského (Fortuna Libri 2015). Kým však lekársky sprievodca zostáva v rovine základnej medicínskej a organizačnej informácie, kniha „Ešte netlačte“ (Všetko, čo potrebujete vedieť o rodení na Slovensku), opisuje na základe zažitých aj sprostredkovaných skúseností správanie a prax zdravotníckeho personálu, komunikáciu s rodičkami v pôrodniciach, a tiež upozorňuje na práva a nároky, ktoré rodička má. Možno pripomenúť, že asi prvé upozornenia tohto druhu sme čítali v 90. rokoch v jednom z tematických čísel časopisu *Aspekt* (Arbatovová, 1998). Myslím si, že tematizovaním pôrodu v čísle venovanom násiliu už redaktorky a zostavovateľky *Aspektu* otvorili rozmyšľanie a diskusiu o veciach rodiaceho sa života, vo vtedy ešte úzkom okruhu čitateľiek časopisu. Podobne ako pred dvadsiatimi rokmi, aj teraz v recenzovanej publikácii sa informácie sprostredkujú pomocou citátov a príbehov, ktoré opisujú reálne skúsenosti žien. Táto súčasť publikácie je takpovediac „najzraniteľnejšia“, podobne ako samotné rozprávačky, matky, ktoré nie dávno rodili. Je to aj najemotívnejšia časť textu, postavená na výpovediach biografického charakteru, ktorých analýza je súčasťou (nielen) etnologickej metodológie.

Mám za sebou tri pôrody a kniha mi pomohla porozumieť tomu, čo sa so mnou dialo, čo sa deje iným a že to nebola moja vina či anomália. A že treba niečo robiť, aby sa to už neudialo. A to mám z pôrodov a z popôrodnej starostlivosti aj dobré aj zlé zážitky. Kniha *Ešte netlačte* mi pomohla veľa vecí v sebe spätne vyriešiť“ vyznáva aj o psychologickom účinku textov Marína Gálisová, redaktorka publikácie.

Kniha Ešte netlačte... obsahuje 10 kapitol zameraných na informácie o postupoch a najnovších vedeckých poznatkoch v oblasti zásahov do pôrodov, cisárskych rezoch, bondingu a podpore dojčenia. Kniha sa odborne, ale zároveň čitateľsky príťažlivo (tónom aj citovanými výpoveďami respondentiek a respondentov) zaoberá úlohou aj postavením pôrodných asistentiek na Slovensku a občianskymi iniciatívami v oblasti pôrodov a popôrodnej starostlivosti. Rozoberá tiež problematiku pôrodov v blízkom zahraničí a rodenia doma. Oceniť možno snahu o vyrovnanosť informačných zdrojov, keďže tu nájdeme zaradené aj rozhovory s pôrodníkom Jozefom Záhumenským, psychiatrom Jozefom Haštom a právničkou v oblasti ľudských práv Jankou Debrecéniovou.

Články autoriek o pôrodníctve vychádzali ešte pred knižným vydaním v časopise .týždeň. Aj na ich základe sa rozvírila informačná aj odborná diskusia. Knižné vydanie predstavuje istý súhrn a podľa slov odporúčajúcich knihkupcov je "určené ženám, ktoré plánujú dieťa, či už majú nejaký pôrod za sebou, alebo ešte nie. Je určená aj ženám, ktoré už rodiť neplánujú, ale vďaka knihe môžu pochopiť niektoré aspekty svojich pôrodov. Kniha nedáva rady, kde a ako rodiť, ale poskytuje informácie, na ktoré má každá rodiaca žena právo."

Myslím si, že z prečítaného aj napísaného jasne vystupuje do popredia potreba diskusie, nedostatok spolupráce spoločenskej a zdravotníckej sféry, ale v neposlednom rade aj podľžnosti etnológie, resp. socio-kultúrnej antropológie, ktoré volajú po príspevni do významnej spoločenskej diskusie – veď ide – doslova – o život...

Literatúra

- ARBATOVOVÁ, M. (1998). Volám sa ženská. In: *Aspekt*, 3/1998 Násilie I., s. 126-133.
- BOTIKOVÁ, M. (2015). Medzi tradíciou a medikalizáciou. Tehotenstvo a pôrod v biografických rozprávaniach. In: PLAŠIENKOVÁ, Z. (ed.) *Bioetické výzvy a súčasnosť*. Bratislava: Stimul, 2015, s. 201-217.
- BOTIKOVÁ, M. (2016). Reproductive behaviour in the first half of the 20th century in "one-child" regions. In: *Slovenský národopis* 64 (4) s. 486-500.
- CUPANÍK, V. – ZÁHUMENSKÝ, J. (2015). *Sprievodca tehotenstvom*. Fortuna Libri, 2015
- DEÁKY, Z. – KRÁSZ, L. (2005). *Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI–XX. század)*. Budapest: Századvég Kiadó, 2005.

- DEÁKY, Z. (2011). „Jó kisfiúk és leánykák”. *A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon*. Budapest: Századvég Kiadó, 2011.
- DEÁKY, Z. (2017) Lét-közelítések. Recenzió Kisdi Barbara „Létkérdések a születés körül” című könyvéről. In: *Szociológiai Szemle* 27(1): 148–156;
- FALISOVÁ, A. – MOROVICSOVÁ, E. (2011). Učebnica pre pôrodné asistentky od Jána Ambra a jej miesto v dejinách zdravotnej výchovy na Slovensku. In: *Kniha 2011*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2011, s. 256–271.
- FEGLOVÁ, V. (ed.) (2010). *Narodenie, detstvo, mladosť v tradičnej kultúre Slovenska*. Edícia Múzeá a etniká. Martin: Slovenské národné múzeum, 2010.
- FONTANEL, B. – D’HARCOURT, C. (1998). *Baby, Säugling, Wickelkind: Eine Kulturgeschichte*. Hildesheim: Gerstenberg Verlag, 1988.
- HREŠANOVÁ, E. (2008). *Kultury dvou porodnic: etnografická studie*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2008.
- RISTOVIĆ, M. – STOJANIVIĆ, D. (eds.) (2001). *Childhood in the Past. 19th and 20th century*. Belgrade: Association for Social History, 2001.
- JÁGEROVÁ, M. (2011). Dojčenie a starostlivosť o novorodenca – štúdium zmien na príklade dvoch generácií matiek. In: *Slovenský národopis*, 59(2) 2011, s. 155–177.
- KISDI, B. (ed.) (2015). *Létkérdések a születés körül*. L’Harmattan K. – Könyvpont K. Budapest, 2015.
- MJARTAN, J. (1974). Hornonitrianske zvyky pri narodení. In: *Horná Nitra* 6. Martin: Osveta, 1974, s. 53–88.
- NAVRÁTILOVÁ, A. (2004). *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.
- PEKAŘOVÁ, K. (2013). Niekoľko poznámok k dejinám vzdelávania babíc do roku 1918. In: *Dimenzie jazykového vzdelávania v nefilologických odboroch*. Bratislava: LF UK, 2013, s. 151–161.
- PEŠŤANSKÁ, Z. (2016). Moral Foundations and Symbolic Pollution: What Do Midwives Say About Hospitalized Women? In: *Slovenský národopis*, 64(4) 2016, s. 463–486.
- PIZANO, V. – ALDANA, I. – LIŠIAKOVÁ, L. (2015). Takto rodiť nechceme. In: *.týždeň*, 12. týždeň, 16. marca 2015, s. 32–33.
- PRAŽENKA, N. (2013). Pôrodné babice v Bratislavskej stolici v období osvietenstva. In: *Od špitála k nemocnici. Zdravotníctvo, sociálna starostlivosť a osveta v dejinách Slovenska*. (Zost. I. Fialová – D. Tvrdoňová). Bratislava: Slovenský národný archív, 2013, s. 205–254.

ROŽMAN, I. (2004). *Peč se je podrla!: Kultura rojstva na Slovenskem podeželj v 20. stoletju*. Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 36. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2004.

TINKOVÁ, D. (2010). *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha: Argo, 2010.

SEDEM DESAŤROČÍ ETNOLÓGIE NA MASARYKOVEJ UNIVERZITE V BRNE

Ján Botík

Po Národopisnom seminári na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (1921) a Katedre národopisu na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe (1931) sa stal Seminár pro etnografiu a etnologii na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity v Brne (1945) tretím univerzitným pracoviskom zameraným na odbor národopisu v Československej republike. Uplynulo teda sedem desaťročí pedagogicko-vedeckej ustanovizne, ktorá pri tejto príležitosti sprístupnila jubilejnú a bilancujúcu publikáciu Miroslava Válku s kolektívom s titulom *Od národopisu k evropské etnologii: 70 let Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2016*.

Osnovateľom inštitucionálneho ukotvenia brnenského seminára sa stal, v tom čase už renomovaný bádateľ a čerstvo vymenovaný univerzitný profesor, Antonín Václavík. Jeho zásluhou nielen odštartovalo, ale zakrátko sa aj vyprofilovalo životaschopné a ambiciózne pracovisko, na ktorom pôsobila síce počtom skromná, avšak výsledkami neprehliadnuteľná skupinka uznávaných osobností česko-slovenskej a českej etnografie a folkloristiky. Nielen Antonín Václavík, ale aj jeho žiaci Richard Jeřábek, Václav Frolec, Dušan Holý, Bohuslav Beneš, ako aj ich odchovanci Miroslav Válka, Alena Křížová, Martina Pavlicová, Daniel Drápala a ďalší – nielenže sa zaradili medzi úspešných pedagógov a bádateľov, ale sa zaslúžili aj o zrod fenoménu moravskej či brnenskej národopisnej školy. Okruh jej príslušníkov sa neohraničoval iba na tých, ktorí sa zoskupili na univerzitnom pracovisku. Prináležali do nej aj najúspešnejší

žiaci či stúpenci A. Václavíka, ktorí sa uplatnili na pôde mimo univerzitných inštitúcií s etnografickým a folkloristickým zameraním, ako K. Fojtík, L. Kunz, O. Sirovátka, J. Štika, J. Tomeš, J. Jančář, V. Volavý J. Gelnar, V. Kovářů, A. Navrátilová, H. Beránková, J. Pospíšilová a mnohí ďalší.

Ako to už M. Válka konštatoval, pod pojmom moravská národopisná škola netreba chápať nejakú oficiálne deklarovanú či konceptuálne vymedzenú metodológiu vedeckej práce. Je to však vyhranené a viacerými generáciami akceptované smerovanie, ktorého poznávacím znamením a didaktickým vyústením sa stala tradičná ľudová kultúra s dôrazom na Moravu ako krajinu na rozhraní karpatsko-panónsko-západoeurópskych kultúrnych prúdov. Regionálne rámcované výskumy, ako aj publikačné a pedagogické výstupy, nemali byť iba vlastivednými obrazmi o kultúrnej svojbytnosti Moravy. Antonín Václavík ako zakladajúca osobnosť nielen moravskej národopisnej školy, ale aj česko-slovenskej národopisnej vedy, prisudzoval tejto vednej disciplíne priebojnejšie poznávacie poslanie, ktoré sformuloval vo svojom fundamentálnom spise *Výroční obyčeje a lidové umění* (1959): Etnografie je věda o lidu, jeho životě, jeho kultuře, kterou nejen věrně a kriticky zachycuje, ale i vykládá, jak ve všech zevních vztazích, tak ve vývoji i rozvoji, aby závěrem stanovila obecné tendence vývoje.

Richard Jeřábek v týchto súvislostiach napísal, že vedecký odkaz A. Václavíka, ako aj jeho význam ako zakladajúcej a profilujúcej vedeckej osobnosti by sa nemal posudzovať podľa deklarovaných paradigiem vedeckej práce, ale ako inšpiratívne posolstvo: „Význam Václavíkova díla nelze spatřovat jen v tom, k jakým závěrům došel, vždyť mnohé z nich vědecký vývoj zcela jistě překoná. Spočívá spíše v bezpočtu podnětů, jež z jeho díla vycházejí a již dnes řada jeho vědecky činných žáků řeší“ (Slovácko 8-9, 1966-1967, s. 7).

Nakoľko už pri predchádzajúcom jubileu vyšiel Almanach k 60. výročiu Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity (2006), obsahovým ťažiskom publikácie k 70. výročiu sú predovšetkým jeho aktivity za obdobie uplynulého decénia. Predchádza im však prehľad o folkloristike a etnografii na Masarykovej univerzite od prvých impulzov do polovice 20. storočia (M. Pavlicová a M. Válka). Taktiež aj retrospektíva o turbulentnom štatutárnom vývoji etnologického pracoviska od založenia Seminára pre etnografiu a etnológiu (1945-1964) ku vzniku samostatnej Katedry etnografie a folkloristiky (1964-1970), jej degradovania na Oddelenie etnografie a folkloristiky pri Katedre historických vied (1970-1990) až po ustanovenie Ústavu európskej etnológie (od 1991). Tento prehľad s dôrazom na profiláciu

študijného programu etnografie a folkloristiky, ako aj na ideologické postihy či už jednotlivých členov alebo aj samotnej katedry, spracoval terajší vedúci pracoviska M.Válka.

Bilancovanie výsledkov Ústavu európskej etnológie FF MU v období 2006-2016 je rozvrhnuté do troch kapitol podľa toho, na čo bola vedecko-pedagogická činnosť pracoviska zameraná. Vedecko-výskumnú a publikačnú činnosť zhodnotila A. Křížová, prehľad o terénnych výskumoch študentov spracoval R. Doušek, o študijných a poznávacích cestách ako integrálnej súčasti výučby etnológie pojednal D. Drápala. Dôležitou súčasťou súhrnnej bilancie desaťročnej činnosti ústavu sú Prílohy, ktoré sprostredkovávajú prehľad obhájených prác od bakalárskych až po habilitačné. Odbornú profiláciu pracoviska možno dešifrovať zo súpisu vedecko-výskumných projektov za obdobie 1993-2016, v ktorom pracovisko výrazne inovovalo svoje vedecko-pedagogické zameranie, čo zvýraznilo aj vo svojom názve – Ústav európskej etnológie. Ďalšie prehľady poukazujú na to, že s inovovanou profiláciou pracoviska korešpondujú aj študentské exkurzie a študijné cesty na Balkán a do juhovýchodnej Európy, ktoré sa uskutočnili v rokoch 2006-2016.

Už aj zo zbežného prezretia bilancujúcich statí publikácie je zrejmé, že po reprofilácii Katedry či Oddelenia etnografie a folkloristiky na Ústav európskej etnológie FF MU, nabralo toto pracovisko nový kurz. Z relatívne úzko rámcovaného predmetu a objektu národopisného či etnografického štúdia došlo ku transformácii na širší záber etnológie s produktívnejším vedeckým zameraním zohľadňujúcim etnickú problematiku, migračné a genderové štúdiá, oral history, problematiku kolektívnych a individuálnych identít a ďalšie. Na brnenskom pracovisku prikrečili tiež k začleneniu folkloristiky do rámca etnológie, pričom ju aj naďalej posudzujú ako autonómnu disciplínu. Avšak na rozdiel od starších literárnovedných prístupov, dôraz sa začal kláŕať na sociálne kontexty, na psychologické zretele nositeľov folklóru, ako aj na úlohu folkloristických poznatkov pri skúmaní archetypálnych prejavov v súčasnej hudobnej, tanečnej alebo slovesnej tvorbe.

Z obsahu jubilejnej publikácie *Od národopisu k evropské etnologii* je zrejmé, že jubilujúce brnenské pracovisko má nielen náročnú koncepciu svojho vedecko-pedagogického zamerania, ale že je to aj pracovisko síce s málopočetným, avšak s dobre stmeleným a výkonným kádrovým obsadením. O výnimočne plodnom pedagogickom procese, ako aj o systematickom zabezpečovaní zodpovedajúcej vedecko-pedagogickej kvalifikácie v rámci pracoviska a príslušného vedného odboru, azda

najvýrečnejším svedectvom je, že v rokoch 2006-2016 bolo obhájených 208 bakalárskych, 132 magisterských, 8 rigorózných, 18 dizertačných a 4 habilitačné práce. Osobitne treba oceniť, že Ústav európskej etnológie FF MU pri svojej rozvetvenej vedecko-výskumnej činnosti pre publikačné výstupy z nej vytvoril dve špeciálne zamerané edície. Jednou z nich sú Etnologické studie, v rámci ktorej od roku 2006 vyšlo 20 publikačných jednotiek. Táto edícia sa stala platformou na vydávanie publikačných výsledkov interných pracovníkov ústavu, na sprístupňovanie kvalitných doktorských dizertačných prác, ako aj na reedície prác bývalých pedagógov. Druhou edíciou sú Etnologické materiály v rámci ktorých od roku 2009 vyšlo 5 zväzkov s bibliograficky, lexikograficky, historiograficky či inak deskriptívne koncipovanými prácami. Okrem týchto dvoch edícií Ústav európskej etnológie FF MU vydal v uplynulom desaťročí 5 zväzkov rôzne zameraných etnologických príručiek, 4 zväzky študijných materiálov, 4 zväzky mimo edičných publikácií a 3 zväzky príležitostných publikácií.

Je to nepochybne výnimočná bilancia premyslenej edičnej činnosti. Treba však povedať, že pracovníci Ústavu európskej etnológie FF MU výsledky svojej vedeckej a publikačnej činnosti uverejňovali aj v rôznych externých, či už periodických alebo knižných edíciách. O vysokom hodnotení vedeckého potenciálu Ústavu európskej etnológie FF MU svedčí aj to, že práve toto pracovisko bolo vedno s Etnologickým ústavom AV ČR v Prahe poverené koprodukciou pri spracovávaní kapitálneho diela Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska (2007). Pri jeho realizácii Richard Jeřábek zaujal pozíciu jedného z dvoch hlavných redaktorov a Miroslav Válka funkciu jedného zo šiestich spoluredaktorov.

Čo povedať na záver? Publikácia Miroslava Válku s kolektívom Od národopisu k evropské etnologii je bohato nasýteným a prehľadne usporiadaným kompendiom o siedmich desaťročiach národopisu/etnológie na Masarykovej univerzite v Brne. Pre nás, kolegov z východnej strany od rieky Moravy, je nepochybým zadostučinením, že príslušníci moravskej národopisnej školy pri svojom uberaní sa od domácich moravských obzorov k európskym bádateľským súradniciam, azda najčastejšie a s dôvernou znalosťou zakomponovávali do svojich rozhľadov aj slovenské národopisné reálie. Jednak v podobe socio-kultúrnych paralel, ako aj v rovine vedeckej a pedagogickej súčinnosti.

IMPOZANTNÉ SVEDECTVO O REMESLÁCH V DOLNOZEMSKOM NADLAKU

Ján Botík

Nestáva sa často, že by sa publikačné sprístupňovanie výsledkov výskumu nie príliš širokej témy, dodajme – iba z jednej lokality, rozložilo do priam rekordných troch desaťročí. Práve takýto zádrhel sa pritrafil monografii Pavla Rohárika, v ktorej sprostredkováva výsledky viacročných výskumov v Nadlaku, známom slovenskom mestečku v rumunskom Banáte. Bez ohľadu na to, čo spôsobilo takýto vydavateľský maratón, napokon sa predsa len završilo vydanie trojzväzkovej publikácie, v ktorej dlhoročný člen, dnes už emeritný docent Katedry slovenského jazyka a literatúry na Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, sprístupnil výnimočné svedectvo o svojom rodisku. Hoci v ňom prežil iba roky mladosti, neprerušil s ním rodácke väzby. Práve naopak, povýšil ho na objekt svojich bádateľských záujmov. Ich výsledky sú obsiahnuté v nasledovných publikačných výstupoch:

Terminológia remeselníckej výroby v Nadlaku I. časť. Matica slovenská 1988, 477 s.

Terminológia remeselníckej výroby a jazyk štúrovského obdobia Slovákov v Nadlaku II. a III. časť. Editor Vladimír Patráš. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. Banská Bystrica 2010, 419 s.

Terminológia remeselníckej výroby a život Slovákov v Nadlaku IV. a V. časť. Editori Vladimír Patráš – Marika Arvensisová. Belianum Banská Bystrica 2016, 457 s.

Zámerom tohto projektu bolo monograficky spracovať problematiku remesiel, ktoré dotvárali a profilovali hospodársky a spoločenský život slovenskej komunity v poľnohospodárskom mestečku Nadlak v aradsko-banátskej oblasti Rumunska. Pavel Rohárik zahrnul do svojej výskumnej vzorky 30 v Nadlaku etablovaných remesiel, ktoré pri ich rozpracovávaní rozdelil do piatich skupín podľa toho, na čo boli zamerané:

1. Remeslá zamerané na potreby poľnohospodárskej výroby (kováčstvo, kolárstvo, remenárstvo, povrazníctvo, strojničstvo)

2. Remeslá zamerané na výstavbu obydlia a jeho údržbu (murárstvo, tesárstvo, elektrikárske remeslo, vodoinštalatérvstvo, maliarstvo, kominárstvo)
3. Remeslá zamerané na výrobu domácich spotrebných predmetov (stolárstvo, košíkárstvo, hrnčiarstvo, kamenárstvo, čalúnnictvo, klampiárstvo)
4. Remeslá zamerané na výrobu odevov a obuvi (krajčírstvo, dámske krajčírstvo, čižmárstvo a obuvníctvo, papučiarstvo, klobučníctvo, kožušníctvo, garbiarstvo, farbiarstvo, holičstvo)
5. Remeslá zamerané na výrobu potravín (mäsiarstvo, pekárstvo, cukrárstvo)

Je teda zrejmé, že hlavným poznávacím cieľom P. Rohárika sa stali remeselníci a remeselnícka výroba v Nadlaku. Keďže na spracovanie tejto problematiky sa podujal graduovaný jazykovedec, bolo prirodzené, že jeho bádateľský záujem sa upriamoval na výskum jazykovej stránky remesiel. A to sa dalo docieľiť dokumentáciou špeciálneho názvoslovía, čiže nárečovej terminológie, ktorá sa spájala s tým-ktorým remeslom. Ukázalo sa, že takto zameraný jazykovedný výskum, aby mohol priniesť zodpovedajúci fond špeciálnych výrazov, ktoré sa zrodili so vznikom a rozvojom rôzne zameraných remesiel, bádateľ nevystačí s nejakým vopred vypracovaným dotazníkom. K uspokojivým výsledkom sa mohol dopracovať metódou tzv. kvalitatívneho výskumu, čiže zúčastneným pozorovaním priamo v remeselníckej dielni formou cielených rozhovorov s dotýčným majstrom/majstrami, aj za prítomnosti ďalších osôb, ktoré poznali realitu, o ktorých sa rozprávalo. Aby mu z jestvujúceho názvoslovía nič podstatné neuniklo, postupoval podľa jednotnej metodologickej osnovy, v ktorej boli obsiahnuté otázky zacielené na históriu remesla v skúmanej lokalite, na charakteristiku osôb, dielní a pracovného odevu v danom remesle, na získavanie surovín a ďalších materiálov k špeciálnej výrobe, na pracovné nástroje a ich názvy, na sortiment a názvy výrobkov v danom remesle, na opis technologických postupov a názvoslovía s nimi spojeného, na praktiky odbytu zhotovených výrobkov, na združovanie remeselníkov do profesijných a spoločenských ustanovizní atď. Takto zameraný výskum umožnil P. Rohárikovi nielen kompletizovať lexikálne doklady k terminologickému slovníku remeselníckej výroby. Metodicky usmernenými rozhovormi/interview o organizácii práce, remeselných technológiách, ako aj biograficky, historicky, či komunitne ladenými rozprávami/naratívmi remeselníkov, P. Rohárik zhromaždil a publikačne aj sprístupnil v nadlackom nárečí vyrozprávané svedectvá o najrozličnejších stránkach spôsobu života Nadlačanov. Takto koncipovaná a faktograficky

bohato nasýtená monografia P. Rohárika je cenným prínosom nielen pre dialektológov, ale aj pre etnológov.

Hoci monografia P. Rohárika spadá do žánru vedeckých publikácií, nedá sa prehliadnuť, že autor ju adresoval najmä svojim „statočným predkom – dolnozemským Slovákom v Nadlaku“, k čomu ho viedlo presvedčenie, že bez poznania minulosti niet cesty do budúcnosti. Tomuto podriadil aj celkovú koncepciu monografie, v ktorej ťažiskovú problematiku terminológie remeselníckej výroby, rámcovo nielen jazykovedným, ale aj historickým a národopisným kontextom. V prvom a čiastočne aj v druhom zväzku sumarizoval najpodstatnejšie dáta historických udalostí viac ako dvestoročného vystahovaleckého života Nadlačanov na Dolnej zemi. Syntetizujúcim prístupom načrtol v nich pôvod slovenských kolonistov, ich hospodársky život ukotvený v sedliackom stave, ale aj v rôzne zameraných remeslách, čo zastrešil charakteristikou ustanovizní cirkevného, národnokultúrneho a socioprofesionálneho života v podmienkach viacetnického a viackonfesionálneho Nadlaku.

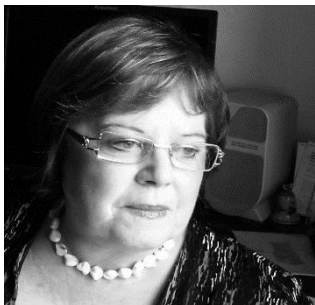
Širší jazykovedný kontext uplatnil P. Rohárik preto, aby v monografii o terminológii remeselníckej výroby mohol pojednať jednak o jazyku ako etnosignifikantnom fenoméne. No hlavne preto, aby do publikácie mohol začleniť dialektologickú charakteristiku slovenského nárečia Nadlačanov, z ktorého sa terminológia remeselníckej výroby odvíjala a bola jeho organickou súčasťou.

Pre národopisný kontext sa P. Rohárik rozhodol zrejme preto, lebo problematika nárečovej terminológie by nemohla byť dostatočne zrozumiteľná a ani výpovedná, keby sme nepoznali sociokultúrne milieum, v ktorom sa skúmaná lexika formovala a dlhodobo aj žila. Takže preto do tretieho zväzku začlenil obsiahlu, takmer stostranovú stať o staviteľstve a bývaní, o zamestnaniach, o stravovaní a odievaní, o rodinnom a pospolitom živote, ako aj o kalendárnych a rodinných obyčajoch Nadlačanov. Touto staťou sprostredkoval P. Rohárik obsažné svedectvo o historickej a kultúrnej pamäti Nadlačanov, ktorá je tou najrelevantnejšou materiálou pre ich sebaopoznanie a ich skupinový sebaobraz.

Tým, že P. Rohárik upriamil svoj bádateľský projekt na Nadlačanov, čiže na jednu z najpočetnejších a národnostne najvítateľnejších komunit dolnozemských Slovákov, jeho monografia je cenným prínosom aj pri rozpracovávaní migračných štúdií a pri vytváraní súhrnného obrazu Slovákov na Dolnej zemi. Nezastupiteľný je predovšetkým samotný korpus terminológie remeselníckej

výroby, ktorý pozostáva z celkového počtu približne 10 tisíc lexikálnych jednotiek. Pri jeho analytickom rozpracovávaní, ako aj pri charakteristike nárečového novotvaru Nadlačanov, P. Rohárik dospel k záveru, že „jazyk Slovákov v Nadlaku si zachováva vlastnú systémovú štruktúru v základných plánoch – v hláskosloví, tvarosloví, v lexikálnej rovine aj vo vetnej stavbe, a tak so doteraz udržiava svoju svojbytnosť.“ Osobitne sa žiada oceniť, že P. Rohárik názvoslovie remeselníckej výroby ani systém nadlackého nárečia neposudzoval ako statický, ale ako kontinuitno-diskontinuitný, čiže dynamický jav. V lexikálnej rovine sa vývinová stratigrafia najvýraznejšie prejavovala na slovách, ktoré si kolonisti priniesli z pôvodnej domoviny, naďalej pretrvávali a zväčša sa zakonzervovali v archaickej podobe z predkolonizačného obdobia. Do druhej skupiny prináležia slová, ktoré si slovenskí kolonisti vytvorili v novoosídlenom prostredí, takže mnohé z nich sú ozvláštnené dolnozemskou nárečovou špecifickosťou. Aj do remeselníckeho názvoslovia, ako aj do slovenského nárečia Nadlačanov, preniklo veľa slov z inojazyčného, hlavne nemeckého a maďarského, čiastočne aj rumunského jazykového prostredia. Je teda zrejmé, že jazyk Nadlačanov, podobne ako aj ich tradičná kultúra, v dôsledku dlhodobého pobytu v multietnickom a viacjazyčnom prostredí Dolnej zeme, nadobudli synkretický obsah, v ktorom sú zastúpené slová a kultúrne reálie rozličnej proveniencie. Boli to medzietnické a interkultúrne spojitosti, ktoré spôsobili, že v jazyku a kultúre Nadlačanov sú obsiahnuté výrazné znaky ich enklávnej jedinečnosti.

Takže, čo povedať na záver? Napriek dlhému času čakania zrodila sa výnimočná a prínosná publikácia. Nielen o jazyku, ale aj o etnokultúrnom habite Nadlačanov. Práve takémuto širšiemu záberu vďačíme, že bádateľským svedectvom P. Rohárika sa Nadlačania zaraďujú medzi ťažiskové oporné body pri vytváraní súhrnného obrazu o dolnozemských Slovákoch.

Jubileum Magdalény Paríkovej

V septembri tohto roku oslávila významné životné jubileum etnologička doc. PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., rodená Barančoková. Jej pracovný život je spätý s Filozofickou fakultou UK, na ktorej v roku 1971 absolvovala štúdium národopisu. Po ňom

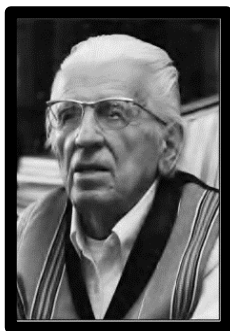
pracovala viac ako štyri decéna na Katedre etnografie a folkloristiky (dnes Katedra etnológie a muzeológie) FiF UK v pozícii vedeckej pracovníčky Kabinetu etnológie a od roku 1991 tiež ako vysokoškolská učiteľka. Prednášala aj na FF UCM v Trnave a v posledných rokoch pôsobila na Katedre etnológie a folkloristiky FF UKF v Nitre.

Vedecká práca jubilatky je spojená s niekoľkými ťažiskovými témami. Prvou oblasťou jej zamerania je tradičná materiálna kultúra, v ktorej sa venovala najmä ľudovému transportu (diplomová i rigorózna práca) a agrárnej kultúre (dizertačná práca). Druhou výraznou témou jej bádania je problematika reemigrácie (monografia a habilitačná práca z roku 1999) a repatriácie, interetnických vzťahov na južnom Slovensku a kultúry Slovákov v Maďarsku. V rámci svojich urbánnych výskumov sa zaoberala predovšetkým fenoménom služobníctva a v poslednom období tiež dobrovoľníckymi aktivitami v mestskom prostredí. Najmä z týchto oblastí publikovala vyše stovky vedeckých štúdií, kapitol monografií, vedeckých a popularizačných článkov. Spoluautorsky sa podieľala tiež na *Etnografickom atlase Slovenska* (1990), *Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska* (1995) i *Atlase ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* (1996). Bola aj výkonnou redaktorkou a zostavovateľkou viacerých čísiel katedrovej ročenky *Ethnologia Slovaca et Slavica*. M. Paríková bola i je členkou niekoľkých redakčných rád a vedeckých organizácií doma i v zahraničí; v rokoch 1993 až 2002 pôsobila ako predsedníčka stavovského združenia etnológov – Národopisnej spoločnosti Slovenska. Za osobitnú zmienku stojí tiež jej dlhoročná výskumná a koncepčná spolupráca s Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku. Uznanie si zasluhuje aj jej aktívne pôsobenie vo funkcii

podpredsedníčky Akademického senátu FiF UK v rokoch 1992-1996 a vo výbore fakultnej organizácie odborov.

Ako pedagogička sa Magdaléna Paríková vyznačovala láskavým až materským vzťahom ku študentom, ochotou pomôcť, ktorá neraz presahovala rámec jej učiteľských povinností. S rovnakým osobným záujmom pristupovala aj ku svojim kolegom. Spontánnu a energickú povahu jubilantky dopĺňa, o. i., aj jej pohostinnosť a skvelé kuchárske umenie, ktoré sme mali možnosť viacerí neraz okúsiť. Milá Magda, v mene Tvojich kolegyň a kolegov Ti žičlivo želám: *Ad multos annos!*

Juraj Janto

Duchovné bohatstvo ľudovej kultúry a jej odkaz pre súčasnosť

Pri príležitosti osláv životného jubilea – 95. narodenín – významného slovenského etnografa, PhDr. Jána Olejníka, CSc. sa 21. 9. 2016 v literárnej kaviarni Viola v Prešove stretlo viacero popredných osobností reflektujúcich filozoficko-estetický rámec jeho celoživotného úsilia. Zámerom odborného seminára

Duchovné bohatstvo ľudovej kultúry a jej odkaz pre súčasnosť bolo poukázať na duchovné znaky ľudovej kultúry a možnosti jej prenikania do súčasnosti. Hlavným organizátorom odborného seminára bolo OZ Šušľavá mušľa, ako spoluorganizátor sa na príprave podujatia podieľalo Ľubovnianske múzeum a hrad v Starej Ľubovni. Projekt bol z verejných zdrojov podporený Fondom na podporu umenia.

V prvom bloku seminára, ktorý moderátorskými vstupmi viedla Mgr. Michaela Kačurová, boli diváci v krátkosti oboznámení so stručným životopisom Jána Olejníka, významného slovenského etnografa, dlhoročného múzejného pracovníka a publicistu, ktorý je považovaný za jedného z najväčších odborníkov na tradičnú kultúru podtatranských oblastí Spiša a Liptova. Prvou

časťou programu bolo filozofické zamyslenie doc. PaedDr. Zuzany Slávikovej, PhD. na tému Porozumenie duchovnosti. Za OZ Šušľavá mušľa nahliadli do osobnej korešpondencie a súčasne vedeckej a publicistickej tvorby etnografa Mgr. Alžbety Verešpejovej, PhD. a Mgr. Soňa Pariláková, PhD. Formou prezentácie úryvkov z listov a vytvorenia profilov jednotlivých osobností, s ktorými udržiaval Ján Olejník osobný kontakt, objasnili mnohé z jeho širokospektrálnych aktivít.

Ďalšia časť programu niesla názov S úctou k životu, ľuďom, krajine... Jej súčasťou bola séria krátkych zamyslení Jána Olejníka, ktoré prezentoval v priebehu posledných piatich rokov jednak na podujatiach vzdelávacieho zamerania a zároveň v súkromí svojho bytu. Účastníci seminára ich mohli sledovať vo videovstupe, ktorý pripravil Mgr. Martin Michelčík. Využil v ňom zároveň nahrávky z terénnych výskumov Jána Olejníka. Na spoluprácu s etnografom v 90. rokoch minulého storočia zaspomínal aj dokumentarista Mgr. art. Jaroslav Kerner, s ktorým pripravil a zabezpečil vybrané ukážky zo spolupráce Mgr. Štefan Haško, PhD.

Aj napriek tomu, že sa Ján Olejník na odbornom seminári nemohol zo zdravotných dôvodov zúčastniť, neustále bol prítomný v spomienkach žiakov, kolegov a priateľov. Ako prvá si zaspomínala na Jána Olejníka akademická maliarka Ľudmila Lakomá-Krausová. Po nej vystúpil PhDr. Dalibor Mikulík, riaditeľ Ľubovnianskeho múzea – hradu v Starej Ľubovni – inštitúcie, ktorá bola spoluorganizátorom odborného seminára. Prioritným dôvodom partnerstva OZ Šušľavá mušľa a múzea bola skutočnosť, že v máji uplynulého roku bola zriadená a slávnostne otvorená v Ľubovnianskom skanzene pamätná izba Jána Olejníka. Priamy iniciátor a realizátor tejto aktivity, Dalibor Mikulík, informoval účastníkov seminára o genéze tejto aktivity a zároveň bol premietnutý záznam z otváracieho aktu, na ktorom sa Ján Olejník osobne zúčastnil. Spoluprácu a zároveň priateľské spomienky zhrnul v krátkosti aj predstaviteľ akademickej pôdy, prof. Mikuláš Mušinka, DrSc. O tom, že kontakty Jána Olejníka s „folkloristami“ spod Tatier neustále pretrvávajú, predniesol krátky vstup riaditeľ ZUŠ v Kežmarku Ján Levocký. Ako posledný v bloku vystúpil jeden z prvých žiakov Jána Olejníka, Ing. Milan Uhrina, ktorý opísal prajnú atmosféru pravidelných stretnutí žiakov so svojím pedagógom.

Súčasťou programu odborného seminára bolo vystúpenie ženskej speváckej skupiny Poľana z Jarabiny, obce, ktorá udržiava tradície v ich živej podobe a ktorá predstavovala pre tohto významného etnografa jeden z autentických zdrojov jeho výskumov. Ženská spevácka skupina sa predstavila pod vedením

PaedDr. Anny Derevjaníkovej, PhD. výberom rusínskych piesní podtatranskej oblasti. Po vystúpení folklórnej skupiny nasledovalo uvedenie monografie jubilanta Ľudový odev na južnom úpätí Tatier. Editorsnú úpravu a korektúru textu realizovala Mgr. Alžbeta Verešpejová, PhD. a doc. Mgr. art. Tatiana Pirníková, PhD., ktorá bola zároveň odborným garantom podujatia. Publikáciu vydala Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. Na vydaní sa podieľalo aj OZ Šušľavá mušľa, ktoré uskutočnilo prepis textu do elektronickej podoby a jeho jazykovú korektúru.

Po seminárnej časti nasledoval druhý blok programu, koncert Ľudovej hudby Stana Baláža, ktorý bol venovaný špecifikám hry primášov šarišského regiónu. Priblížili ich vedúci umeleckého zoskupenia Mgr. Stanislav Baláž, PhD. a Mgr. art. Jana Truščínská-Sivá prostredníctvom moderovaného rozhovoru. Súčasťou druhej časti odborného podujatia bolo predstavenie monografie Mgr. Stanislava Baláža, PhD. Husľová interpretácia folklórnej hudby.

Odborný seminár určený širokej odbornej i laickej verejnosti tak v plnej miere naplnil svoj zámer. Jednotlivé vstupy, ktoré sa priamo či sprostredkované viazali k vedeckému i ľudskému krédu popredného slovenského etnografa, PhDr. Jána Olejníka, CSc., vyzdvihli význam jeho práce, ktorú po celý život vykonával s láskou, pokorou a nadšením.

Michaela Kačurová

INTERDISCIPLINÁRNE KOLO ŠVOK V BRATISLAVE

Tohtoročná súťažná prezentácia študentských prác študijného odboru etnológia bola spojená s prezentáciami prác študentov Studia Academica Slovaca – centra pre slovenčinu ako cudzí jazyk. Interdisciplinárne kolo sa konalo 26. apríla 2017 v reprezentačných priestoroch zasadačky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Spolupráca dvoch pedagogických pracovísk bola prínosným spestrením tohto ročníka. Podujatie otvorila a účastníkov privítala doc. RNDr. Tatiana Bužeková, PhD., vedúca etnosekcie Katedry etnológie a muzeológie FiF UK. Program súťaže bol rozdelený do dvoch blokov a práce predstavilo sedem študentov, ktorých hodnotila porota v zložení: doc. PhDr. Ľubica Droppová, CSc., Mgr. Michaela Mošaťová, PhD., Mgr. Tomáš Hrustič, PhD., Mgr. Juraj Janto, PhD. a Mgr. Tomáš Winkler. Na

prezentáciu súťažných prác mali študenti pätnásť minút, preto sa snažili čo najvýstižnejšie predstaviť ich cieľ, použité metódy výskumu a zistené poznatky. Podujatie moderovala RNDr. Katarína Martináková, doktorandka KEM FiF UK.

Ako prvá sa predstavila Bc. Andrea Bučičová prácou: „Vinohradníctvo na príklade malokarpatskej obce v prvej polovici 20. storočia. Prípadová štúdia.“ Andrea je študentkou Katedry etnológie a muzeológie FiF UK – druhého ročníka magisterského stupňa. Vo svojej práci získavala všetky potrebné informácie od najstarších informátorov v obci. Jej cieľom bolo zachytiť obraz jedného z poľnohospodárskych odvetví – vinohradníctva na základe spomienok najstarších obyvateľov obce. Inšpiráciou pre túto prácu bola tiež jej rodina, ktorá pôsobí vo „vinohradníckych kruhoch“.

Katedru etnológie a muzeológie FiF UK zastupovala aj Bc. Andrea Hanusková so zaujímavou témou: „Reprezentácie študentov o moslimských mužoch a ženách.“ Zadefinovala, čo rozumie pod sociálnymi reprezentáciami a v práci sa inšpirovala dielom britskej antropologičky Mary Douglas. Práca sa sústredila na konkrétne predstavy študentov o moslimskej žene a moslimskom mužovi. Výskum robila technikou pološtruktúrovaného interview s 20 študentmi (12 žien a 8 mužov) vo veku 21 – 24 rokov, žijúcimi na vysokoškolských internátoch v Mlynskej doline a Družba, pričom zúčastnení respondenti mali aj nemali priame skúsenosti s moslimami. Výskum sa konal v období marcových volieb a „európskej migračnej krízy“.

Súčasný fenomén drevených hračiek z obce Kyjatice sa rozhodla predstaviť a priblížiť študentka prvého ročníka bakalárskeho štúdia Kristína Hedvigiová prácou s názvom: „Kyjatické hračky.“ V práci využila odborné poznatky z literatúry, no vyskúšala si aj techniku rozhovoru, keď vykonala interview s jedným zo súčasných výrobcov tzv. kyjatickej hračky. Venovala sa technológii výroby a výzdoby hračiek, ktorých špecifickosť spočíva v nadväznosti na tradičné technologické postupy výroby súsekov. Prezentáciu osviežili aj názorné ukážky hračiek.

Na záver prvej sekcie vystúpila študentka magisterského stupňa etnológie Bc. Júlia Holáňová s prácou: „Vplyv pracovného prostredia open – space na efektivitu a komunikáciu vo vnútri pracovnej skupiny.“ Vymedzila koncepty pracovného prostredia a pracovného priestoru, pracovnej skupiny a pracovného tímu, pričom charakterizovala ich vnímania v prostredí konkrétnej firmy, kde robila terénny výskum.

Druhú sekciu otvoril posledný zástupca Katedry etnológie a muzeológie Bc. Richard Lettrich s prácou: „Model koaličných ukazovateľov na príklade záujmovej skupiny.“ Teoreticky vychádzal z evolučnej psychológie a sledujúci fenomény kooperácie priblížil aktivity skupiny filatelistov.

Prvou reprezentantkou Studia Academica Slovaca – centra pre slovenčinu ako cudzí jazyk bola talianska študentka Roberta Rocchi. Roberta študuje v odborne prekladateľstvo a tlmočníctvo v jazykoch taliančina – slovenčina. Prácou „Preklady rozprávok Pavla Dobšinského do taliančiny“ zaujala publikum. Komparovala viaceré preklady týchto rozprávok do taliančiny – jeden z nich bol jej vlastný a podrobnejšie sa venovala problematike lingvoreálií.

Poslednou súťažiacou bola čínska študentka Ruigi Zhang, tiež zastupujúca Studia Academica Slovaca – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk. Tému: „Politickí lídri Slovenska a Číny. Komparácia“ predstavila obdivuhodne, vzhľadom na jej krátke štúdium slovenského jazyka. Na komparáciu si zvolila dvoch politických reformátorov – Alexandra Dubčeka a Teng Siao-pchinga. Snažila sa priblížiť ich životné osudy, politické pôsobenie a sociálno – politické reformy, ktoré v rámci dobových politicko-spoločenských systémov presadzovali.

Porota sa rozhodla oceniť práce v poradí: tretie miesto získala Kristína Hedvigiová, druhé miesto Roberta Rocchi a víťazom sa stal Richard Lettrich. Všetci postúpili na celoslovenské kolo, ktoré bude tohto roku na jeseň hostiť Katedra etnológie a muzeológie FiF UK v Bratislave. Študenti ocenili študentskou cenou prácu a vystúpenie Kristíny Hedvigiovej. Na Cenu Daniela Tupého bola nominovaná práca Andrey Hanuskovej, ktorá následne získala v celofakultnom kole získala cenné druhé miesto.

Na záver sa chceme poďakovať všetkým účastníkom súťaže, ktorí sa odhodlali ukázať, aké vedomosti a zručnosti získali štúdiom, tiež však všetkým, ktorí sa akýmkoľvek spôsobom zaslúžili o úspešný a dôstojný priebeh ŠVOK katedrového kola a tešíme sa na celoštátnu prehliadku.

Natália Pokrývková, Michaela Tkáčiková

Exkurzia bratislavskej katedry do Brna

Odborné exkurzie patria na bratislavskej katedre k pravidelným zaujímavým a prínosným aktivitám v rámci štúdia etnológie. Na sklonku uplynulého roka sme – študentky, pedagogičky, knihovníčka N. Holubová a bývalá sekretárka katedry M. Vykukelová absolvovali jednodňovú exkurziu do Brna. Odborný program koncepcne a organizačne pripravili pedagogičky M. Botiková a H. Hlôšková. Na brnenskej stanici nás čakali kolegyne a priateľky našich učiteľiek – PhDr. Jana Pospíšilová, PhD. z brnenského pracoviska Etnologického ústavu AVČR, v.v.i. a PhDr. Helena Beránková z Etnologického ústavu Moravského zemského múzea a podali nám informácie k histórii a etnografickým reáliám Brna.

Odborný program exkurzie spočíval v návšteve troch významných brnenských umelecko-historických pamiatok a múzeí. Ako prvú sme navštívili funkcionalistickú Vilu Stiassni, známu ako „vládna vila“, ktorú po rozsiahlej rekonštrukcii sprístupnili pre verejnosť v roku 2014. Vila Stiassni bola postavená v rokoch 1927 – 1929. Návrh na stavbu pre rodinu brnenského textilného továrnika Alfreda Stiassneho spracoval významný brnenský architekt Ernst Wiesner. Rodina, pre ktorú bola vila postavená, však v roku 1938 pred nemeckou okupáciou uprchla do Londýna, potom cez Brazíliu do Kalifornie. Po roku 1945 bola vila zoštátnená a v období socializmu slúžila na ubytovanie významných oficiálnych hostí, ktorí navštívili Brno. Tak tu boli ubytovaní napríklad Edvard Beneš, či neskôr Fidel Castro. Od roku 2009 vilu spravuje Národný pamiatkový ústav, pod ktorého odborným dohľadom bola zrenovovaná.

Vila je rozdelená na dve časti. Prvá je časť, kde sa rodina zdržiavala a kde trávili všetok svoj čas. Druhá časť bola určená pre služobníctvo. Nachádzali sa tam izby, kuchyňa, jedáleň. Dnes slúžia tieto priestory tiež ako pracovné priestory pre pracovníkov múzea. Obytná časť mala dve poschodia. Na prízemí bola jedáleň, spoločenské priestory, pracovňa Alfréda Stiassniho, ale aj pracovňa jeho manželky, ktorá sa venovala umeniu a častému fotografovaniu ich dcéry Hermine. Nechýbali ani hosťovské izby s krásnymi mramorovými kúpeľňami. Vila bola riešená tak, aby mala každá izba prístup do veľkej haly a aby bola zároveň prechodnou izbou do ďalšej izby. Prízemie bolo miesto, kde rodina prijímala všetky návštevy. Na poschodí sa nachádzali izby členov rodiny. Každý člen rodiny mal svoju spálňu a spravidla aj svoju kúpeľňu. Vo vile

sa nachádza aj pôvodný nábytok a doplnky, tiež však ich repliky. Z odborného výkladu lektorky sme sa dozvedeli aj o každodennom živote rodiny a uvedomili sme si, že stavba je až puristicky funkcionalistická, no zariadenie podľa prania panej domu nesie znaky luxusu a historizujúceho štýlu prelomu 19. a 20. storočia. Exteriér vily nás tiež zaujal – v rozsiahlej peknej záhrade sa nachádzal tenisový kurt a plavecký bazén.

Druhým naším cieľom bola vila slovenského architekta Dušana Jurkoviča. Vila sa nachádza v mestskej štvrti Žabovřesky. K nej nás dovedli ďalší kolegovia a priatelia našich pedagogičiek – významná česká folkloristka PhDr. M. Šrámková a jej manžel – dialektológ prof. PhDr. Rudolf Šrámek, CSc. – znalci histórie a kultúrnych dejín Brna – obyvatelia jednej z funkcionalistických štvrtí Brna. Po ich zasvätenom výklade sme všetci navštívili Jurkovičovú vilu, ktorá sa nachádza v lesoparku nad riekou Svratkou. Vila je ukážkou, ako sa Jurkovič odpútal od tvorby počiatkových voľne spracovaných drevených stavieb a predstavuje posun v jeho štýle, tvorbe. Vila bola navrhnutá v roku 1906 a predstavovala Jurkovičovú predstavu dokonalej vily. Aj lokalita, kde je vila situovaná, svedčí o vzťahu autora k prírode.

Nosnou časťou prehliadky bola poschodová schodisková hala, v ktorej nás aj lektorka usadila. Centrum miestnosti tvoril jedálenský stôl, výklenok s krásnou maľbou slovenskej maliarky a citlivo oddelená časť, kde Jurkovičova manželka mohla prijímať návštevy. Z obývacej izby viedli schody na poschodie, kde boli ukážky Jurkovičovej tvorby. V dvoch miestnostiach boli interaktívne spracované bannery s fotografiami, ako vila vyzerala v časoch, keď tam žil architekt s rodinou.

Dozvedeli sme sa, že v tejto táto secesnej vile bola od 26. augusta do 20. septembra 1906 výstava Dušan Jurkovič. Výstava architektúry a umelckého priemyslu, ktorú usporiadal brnenský Klub přátel umění. Hlavným exponátom sa stala vila sama.

Posledným múzeom, ktoré sme navštívili, bolo Múzeum rómskej kultúry. Privítala nás a o histórii a zameraní múzea nám porozprávala jeho riaditeľka PhDr. Jana Horváthová. Našimi sprievodkyňami boli mladé Rómky, oblečené v „kroji“. Jednotlivými miestnosťami výtvarne zaujímavej expozície nás podrobným výkladom previedol lektor a prostredníctvom interaktívnych počítačov sme sa dozvedeli množstvo ďalších faktov a zaujímavostí o histórii a kultúre Rómov. Našu pozornosť upútali diorámy, ukazujúce kočovné remeslá a profesie, ktoré boli pre Rómov príznačné. Expozícia predstavuje tiež slovesnú kultúru Rómov – príslovia a návštevník si môže vypočuť aj nahrávky rómskych

rozprávání a piesní. Špeciálna miestnosť bola venovaná tiež rómskemu holokaustu. Miestnosť bola obohatená o rôzne audiovizuálne záznamy, ale aj o výpovede ľudí, ktorí si na tieto smutné udalosti spomínajú. Predposledná miestnosť sa venovala povojnovému obdobiu až do roku 1989. V poslednej miestnosti sme videli súčasný mediálny obraz vývoja vzťahu medzi rómskou majoritou a minoritou v rokoch 1989-2005. Sála je obohatená o ukážku novinových výtlačkov na točiacom sa kolese, čo má symbolizovať pohyb súčasného diania. Po stálej expozícii sme obdivovali aj historické a súčasné šperky, ktoré boli vystavené v rámci aktuálnej výstavy. Náš jednoduchý zaujímavý pobyt v Brne sme príjemne zavŕšili na práve otvorených vianočných trhoch.

Lucia Šlamiarová

Foto: H. Beránková

Celoštátne kolo Študentskej vedeckej a odbornej činnosti (ŠVOČ) v študijnom odbore etnológia

Dňa 30. 11. 2016 sa na pôde Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre konala v rámci celoštátneho kola ŠVOČ prehliadka najúspešnejších študentských prác za rok 2016 v študijnom odbore etnológia.

Hlavným organizátorom bola Katedra etnológie a folkloristiky FF UKF v Nitre a okrem 3 študentiek hostiteľskej katedry sa v Sieni Konštantína Filozofa UKF v Nitre prezentovali aj 2 študentky z Katedry etnológie a mimoeurópskych štúdií FF UCM v Trnave a 3 študenti a študentky z Katedry etnológie a muzeológie FiF UK v Bratislave.

Prehliadku študentských prác slávnostne otvorila vedúca hostiteľskej katedry doc. PhDr. Margita Jágerová, PhD. a na jej slová nadviazal dekan FF UKF v Nitre, prof. PaedDr. Bernard Garaj, CSc., ktorý zároveň otvoril sekciu hlavných študentských prác.

Ako prvá vystúpila Jana Horváthová z Katedry etnológie a folkloristiky FF UKF v Nitre s príspevkom *Súčasná hudobná kultúra Rómov na príklade konkrétnych situácií v Olcnave a Bystranoch*, prostredníctvom ktorého sa snažila poukázať na potrebu skúmania hudobnej kultúry Rómov cez konkrétne hudobné prejavy. Vychádzala pritom z predpokladu, že hudba je ľudským fenoménom, že reflektuje kultúru, ktorej je súčasťou a v rôznych sociálnych situáciách plní rôzne funkcie. V úvodnej časti príspevku autorka predstavila literatúru venujúcu sa problematike hudobnej kultúry Rómov a z jej stručnej kritickej analýzy vyplynulo, že výskum rómskej hudobnej kultúry od 60. rokov 20. stor. Na Slovensku neprebíhal systematicky a nebola mu venovaná dostatočná pozornosť. V ďalšej časti autorka predstavila konkrétne hudobné situácie – nácvik kultúrneho programu v obci Bystrany (okr. Spišská Nová Ves); rómska omša; modlitebné stretnutie; obchôdzky Rómov v Olcnave (okr. Spišská Nová Ves) – pričom sa opierala o výsledky realizovaného etnografického výskumu, počas ktorého sa jej osvedčila najmä metóda zúčastneného pozorovania.

S príspevkom *Kiwiana ako symbol Nového Zélandu* následne vystúpila Lucia Bistárová z Katedry etnológie a mimoeurópskych štúdií FF UCM v Trnave. Študentka sa v ňom zaoberala komplexom predmetov, symbolov a úkonov, ktoré sa stali súčasťou novozélandskej národnej kultúry. Táto skupina artefaktov zahŕňajúca umenie, zvyky, jedlo, aktivity a rôzne produkty, je nazývaná ako *kiwiana*. V úvode autorka, vychádzajúc z konceptu národnej identity, uviedla, kto je považovaný za Novozélandčana a kto je Kiwi; tiež to, v akých kontextoch je táto identita využívaná a ako *kiwiana* túto identitu napomáha tvoriť, prípadne ju supluje. Následne sa autorka venovala fenoménu *kiwiana* – jeho vzniku a funkcii v priestore dnes už multikultúrneho Nového Zélandu.

Študent Katedry etnológie a muzeológie FiF UKF v Bratislave, Richard Lettrich, sa v príspevku s názvom Pohroma ako multidimenzionálny jav snažil preukázať multidimenzionálny charakter sociálneho aspektu pohromy. Autor prezentoval obraz pohromy na základe reflexií obyvateľov zasiahnutej oblasti v časovom odstupe troch rokov. Prezentoval najmä vplyvy a dopad pohromy na lokálnu komunitu, pričom vychádzal z teoretickej perspektívy amerického antropológa Anthonyho Oliver-Smitha, ktorá pohromu charakterizuje ako špecifické prostredie, či prírodné laboratórium, v ktorom sú zvýraznené určité formy správania, napätie medzi spoločenskými normami a ekonomickým záujmom. Svoje zistenia opieral o etnografický výskum v obci Píla (okr. Pezinok), ktorá bola v r. 2011 zasiahnutá prívalovou povodňou, čo natrvalo zmenilo ráz celej lokality.

V prezentáciách pokračovala Michaela Kaličiaková z Katedry etnológie a folkloristiky FF UKF v Nitre s príspevkom Betlehemské hry z hľadiska viacgeneračnej retrospektívy spoločenstva na laze (Prípadové štúdiá z obce Hriňová-Priehalina). Ako vyplýva už z názvu, autorka predstavila výsledky analýzy betlehemskej hier z hľadiska viacgeneračnej retrospektívy v lazovej oblasti Priehalina v Hriňovej. Venovala sa najmä úkonom v rámci výmeny generácií a postáv v betlehemskej hre od 60. rokov 20. stor. až po súčasnosť a tiež poukázala na to, ako sa hra v rámci piatich generácií pozmenila. V druhej časti príspevku, vychádzajúc z dát získaných etnografickým terénnym výskumom realizovaným od r. 2012, sa autorka zaoberala samotnou betlehemskou hrou – príprave betlehemcov v predvianočnom období a priebehu betlehemskej hry počas vianočných sviatkov.

Po krátkej diskusii, podnetnej nielen pre prezentujúcich a prezentujúce, ale pre všetkých prítomných študentov a študentky, nasledovala druhá časť študentských referátov. Dominika Lešková z Katedry etnológie a muzeológie FiF UKF v Bratislave v príspevku Spomienkové rozprávanie žien primárne vychádzala z terénneho výskumu, ktorý absolvovala v r. 2015 v obci Štítnik (okr. Rožňava) ešte ako študentka 1. ročníka bakalárskeho štúdia. Cieľom výskumu bolo zistiť, ako oslovené respondentky spomínajú na svoj život a identifikovať hlavné témy, ktorým sa počas rozprávania vlastných životných príbehov venovali. Študentku zaujímalo, akú úlohu zohráva v týchto príbehoch vzdelanie žien; ako si ženy spomínajú na svoje zamestnanie a tiež, ako reflektujú medzigeneračné rozdiely vo vlastných rodinách (so zreteľom na vzdelanie a zamestnanie).

Študentka Terézia Kopčíková z Katedry etnológie a mimoeurópskych štúdií FF UCM v Trnave v príspevku Etnická identita potomkov Kubáncov žijúcich na Slovensku popísala spôsoby a formy etnickej identifikácie potomkov Kubáncov žijúcich na Slovensku, resp. členov slovensko-kubánskych rodín. Zaujímalo ju, ako títo potomkovia vnímajú sami seba a pokiaľ sa identifikovali ako Kubánci, jej ďalším cieľom bolo zistiť, čím sa podľa nich vyznačuje kubánska národná identita a ako sa prejavuje.

Problematiku premeny vidieckeho sídla na rekreačnú oblasť predostrela vo svojom príspevku s názvom Transformácia vidieckeho sídla na rekreačnú oblasť (na príklade lokality Podšíp, Stankovany) študentka Katedry etnológie a folkloristiky FF UKF v Nitre Miroslava Ivanová. Autorka sa v príspevku zamerala na popísanie transformácie a zmeny funkcie vidieckeho sídla na rekreačnú oblasť v lokalite Stankovany-Podšíp, ktorá až do konca 60. rokov 20. stor. bola trvalo osídlená. Po vplyvom spoločenských a politických zmien migrovali obyvatelia z osady Podšíp za prácou a lepšími životnými podmienkami do obce Stankovany a do okolitých miest. Vyludnené zrubové domy sa tak stali začiatkom 70. rokov 20. stor. centrom záujmu chatárov a dovtedy vidiecka oblasť získala nový, rekreačný charakter a stala sa pamiatkovou zónou. Okrem informácií o výskumnej lokalite autorka na úvod prezentácie predstavila cieľ, metodiku práce a teoretické východiská. Následne sa príspevok venoval architektonicko-stavebnému opisu objektov; spôsobu života v skúmanej lokalite v čase jej trvalého osídlenia; záujmu chatárov a odborných pracovníkov o zachovanie pamiatkovej zóny; rekonštrukcii objektov a záchrane osady.

S posledným študentským príspevkom sa predstavila Andrea Bučičová z Katedry etnológie a muzeológie FiF UK v Bratislave. V príspevku s názvom Jazyk a moc v súdnom pojednávaní vychádzala z interpretácie dát zo súdneho pojednávania, ktoré sa konalo v jeseni v r. 2015 na okresnom súde na západnom Slovensku. Vo výskume a interpretácii dát študentka použila prvky konverzačnej analýzy, pričom sa zamerala na rozdiely medzi otázkami zameranými na získanie dát a otázkami, ktoré sa orientovali na potvrdenie informácií. Počas výskumu pozorovala jazykové prehovory jednotlivých aktérov a všímala si, ako sa prejavuje moc v jazyku počas vedenia vypočúvania. Zameriavala sa na formuláciu a kladenie otázok, s čím úzko súvisí aj preverovanie pravdivosti tvrdení vypočúvaných, ako aj posudzovanie dôveryhodnosti obžalovaných, poškodených a svedkov.

Po poslednom študentskom príspevku nasledovala diskusia, ktorá priniesla množstvo podnetov či už k teoretickým, metodologickým alebo empirickým aspektom etnologického výskumu.

Prehliadka študentských príspevkov vyvrcholila vyhlásením 3 laureátov, ktorých nominovala 7 členná komisia, zložená z 1 pedagóga a 1 študenta z každej zúčastnenej katedry a tiež hosta z odboru etnológie. Členmi komisie za bratislavskú katedru boli prof. PhDr. Marta Botíková, CSc. a doktorand Mgr. Michal Uhrin; za trnavskú katedru doc. PhDr. Radoslav Hlúšek, PhD. a doktorandka Mgr. Daniela Kušnierová a nitriansku katedru zastupovala doc. PhDr. Margita Jágerová, PhD. a študent Bc. Peter Kováč. Pozvanou hostkou v komisii bola etnologička Mgr. Silvia Letavajová, PhD., ktorá pôsobí na Katedre manažmentu kultúry a turizmu FF UKF v Nitre. Vychádzajúc z Uznesenia Pedagogickej sekcie NSS zo dňa 15. 3. 2016, hodnotenie komisie zohľadňovalo nasledujúce kritériá: výber témy, metodológiu, teoretické východiská, ciele a ich naplnenia, závery a prezentovanie príspevku.

Laureátmi Celoslovenského kola ŠVOČ v študijnom odbore etnológia sa tak stali: Miroslava Ivanová z Katedry etnológie a folkloristiky FF UKF v Nitre, Richard Lettrich z Katedry etnológie a muzeológie FiF UK v Bratislave a Michaela Kaličiaková Katedry etnológie a folkloristiky FF UKF v Nitre. Na celoslovenskom kole ŠVOČ sa už tradične zúčastnil aj čestný hosť – PhDr. Mojmír Benža, ktorý s veľkým záujmom sledoval prezentované príspevky a na záver odovzdal aj špeciálnu cenu – medailu a finančnú cenu PhDr. Mojmíra Benžu získala práca Richarda Lettricha z Katedry etnológie a muzeológie FiF UK v Bratislave.

Okrem prehliadky študentských prác boli súčasťou podujatia dve spestrenia: prezentácia filmov 3 študentiek Katedry etnológie a folkloristiky FF UKF v Nitre, ktoré vytvorili v rámci workshopu vizuálnej antropológie Etnológ za kamerou, organizovaného prof. PhDr. Zuzanou Beňuškovou, CSc. a pôsobivé vystúpenie Betlehemcov z Hriňovej-Priehaliny, ktorí do Nitry zavítali na pozvanie študentky nitrianskej katedry Michaely Kaličiakovej.

Na záver už len zostáva poďakovať sa všetkým študentom a študentkám, pedagógom a pedagogičkám za príjemnú atmosféru a nielen ich, ale aj ďalších záujemcov o etnológiu pozvať na Katedru etnológie a muzeológie FiF v Bratislave, ktorá bude organizovať nasledujúci ročník celoštátnej prehliadky prác ŠVOČ.

Miriama Bošelová

Ethnology without borders 2017

Na pôde Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave prebehla 25. septembra 2017 medzinárodná konferencia Ethnology without borders. Konferenciu organizovali doktorandi katedry Etnológie a muzeológie FiF UK v spolupráci s doktorandmi z Ústavu etnológie SAV. Ethnology without Borders je medzinárodná konferencia určená pre študentov etnológie, kultúrnej a sociálnej antropológie a všetkých príbuzných vedných odborov z krajín V4. Konferencia sa prvýkrát konala v roku 2012 na Sliezskej univerzite v Tešíne. Ďalšie ročníky prebehli v Krakove 2013, Budapešti 2014, Varšave 2015 a Segedíne 2016. V roku 2017 sa konferencia po prvýkrát konala na Slovensku.

Na konferencii sa zúčastnili študenti z Masarykovej Univerzity v Brne, univerzity Eötvösa Loránda v Budapešti, Jagellonskej univerzity v Krakove, univerzity Adama Mickiewicza v Poznani a Univerzity Komenského v Bratislave. Ethnology Without Borders (ďalej ako EWB) sa každoročne koná v jednej z krajín Vyšehradskej štvorky. Tematické zameranie konferencie sa určuje vždy s ohľadom na aktuálne otázky etnológie a antropológie, ako aj na súčasné spoločenské problémy krajín V4.

Politické skupiny a myšlienkové prúdy označované ako pravicovo a nacionalisticky orientované získavajú v krajinách V4 čoraz väčšiu podporu. Naznačujú to napríklad výsledky parlamentných volieb, či volieb do orgánov samosprávnych krajov. V kontexte súčasnej socio-politickej situácie a „migračnej krízy“ bol za tému konferencie určený výskum minorít, migrácie a teoretické, metodologické otázky ich výskumu. V užšom slova zmysle sa v príspevkoch účastníci venovali teoretickým a metodologickým otázkam výskumu minorít, pravicovému extrémizmu a výskumu skupín označovaných ako „radikálne, pravicové, extrémistické“, problematike hate speech, participatívneho prístupu v antropológii či etickým aspektom etnografického výskumu.

Na konferencii vystúpilo s príspevkom jedenásť študentov a dvaja pozvaní prednášajúci. Po prvýkrát boli do programu konferencie zaradené aj dve keynote lectures. Pozvanie prijal Mgr. Tomáš Hrustič, PhD. z Ústavu etnológie SAV. Tomáš Hrustič sa dlhodobo venuje výskumu rómskej menšiny a aplikovanej antropológii. V príspevku analyzoval, akým spôsobom sa operuje s problematikou minorít v politickom diskurze na Slovensku. Poukázal na problematické momenty paternalistického prístupu voči minoritám. Ako

alternatívu k paternalistickému prístupu je možné vnímať prístupy participatívne. V tomto kontexte T. Hrustič otvoril otázku o povahe roly etnológa počas terénneho výskumu. Má zaujať pozíciu nestranného pozorovateľa alebo aktívneho účastníka? Má sa usilovať o nestranné pozorovanie a opis sociálnych javov alebo aktívne zasahovať do diania v skúmanej komunite s cieľom identifikovať a riešiť spoločenské problémy? Tieto otázky sa dotýkajú samotnej podstaty antropológie a etnológie. Je preto dôležité, aby sa o nich diskutovalo nielen medzi vedcami a vedkýňami, ale aj študentmi a študentkami.

Druhým pozvaným prednášajúcim bol Radoslav Sloboda, člen platformy Nie v našom meste – Not in our town. Platforma Nie v našom meste je určená pre občanov, občianky a organizácie v Banskej Bystrici. Jej cieľom je podporovať a rozvíjať toleranciu inakosti prostredníctvom kultúrnych, spoločenských a vzdelávacích podujatí. Vo svojom príspevku predstavil aktivity platformy zamerané na deradikalizáciu v Banskobystrickom regióne. Problematiku radikalizácie a nárastu neznášanlivých postojov analyzoval z perspektívy občianskeho aktivizmu, pričom sa zameral na konflikty, vzťahujúce sa k hodnotám rôznych skupín v tomto regióne. R. Sloboda apeloval na participáciu etnológov a antropológov v aplikovaných projektoch. Poukázal na možnosť využitia antropologických poznatkov v občianskom aktivizme a pri práci s verejnosťou.

Referáty účastníkov sa z tematického hľadiska vyznačovali rôznorodosťou. Kamil Exner (Jagellonská univerzita v Krakove) v referáte predstavil problematiku diskriminácie etnických a národnostných minorít v Poľsku. Poukázal na fakt, že diskriminácia sa vzťahuje nielen na imigrantov pochádzajúcich z krajín blízkeho východu či Afriky, ale často aj na imigrantov zo štátov susediacich s krajinami V4. Túto formu diskriminácie poslucháčom priblížil na príklade diskriminácie ukrajinských imigrantov žijúcich v Krakove, medzi ktorými vykonával dlhodobý etnografický výskum. Na túto problematiku tematicky nadviazal príspevok Kateriny Ivanovej (Univerzita Komenského v Bratislave), v ktorom analyzovala konštruktivistické prístupy k etnicite, ako aj výsledky svojho výskumu zameraného na problematiku identity Turkov žijúcich v bulharskom meste Plovdiv. Autorka sa počas výskumu sústredila na spôsoby konštruovania a udržiavania etnických hraníc. Katalin Pajor (Univerzita Eötvösa Lóránda v Budapešti) analyzovala na príklade maďarskej menšiny žijúcej na Slovensku problematiku etnických a národnostných minorít. Pajor vo svojom príspevku kládla dôraz na

procesuálnosť ako etnickej, tak národnostnej identity. Joanna Maurer (Masarykova Univerzita v Brne) venovala pozornosť konceptu transkulturalizmu ako novej alternatíve ku konceptom interkulturalizmu a multikulturalizmu. Možnosť využitia tohto konceptu prezentovala na príklade poľskej menšiny žijúcej v Brne.

Z inovatívnej perspektívy hovoril o migrácii aj Paweł Witanowski (Jagellonská univerzita v Krakove). V príspevku prezentoval predbežné výsledky prebiehajúceho výskumu vykonávaného so študentmi a študentkami, mladými vedcami a vedkyňami z Krakova, Londýna, Štokholmu a Zürichu. Witanovského výskum je zameraný na pracovnú migráciu a nevyhnutnú mobilitu spojenú s vedeckou činnosťou. Pozornosť venuje najmä ekonomickým, sociálnym a akademickým aspektom migrácie a mobility. Marta Kluszczyńska (Univerzita Adama Mickiewicza v Poznani) sa vo svojom príspevku zaoberala problematikou vzdelávania v multikultúrnej spoločnosti a integráciou zahraničných a rómskych študentov na základných školách v Španielsku (Granada) a v Poľsku (Poznaň). V referáte priblížila, ako vnímajú integráciu samotní učitelia na základných školách a aké praktiky využívajú s cieľom integrovať zahraničných a rómskych študentov. Štěpán Kuchlei (Masarykova Univerzita v Brne) priblížil účastníkom výsledky dlhodobého etnografického výskumu, ktorý vykonával v Južnej Kolumbii medzi príslušníkmi kmeňa Misak. V referáte taktiež poukázal na niektoré problematické momenty výskumu inojazyčných komunít (napr. ťažkosti spojené s prekladom cudzojazyčných termínov).

Viacero referátov bolo zameraných na problematiku extrémizmu a pravicových hnutí v rôznych kontextoch, angažovaného a participatívneho výskumu či etických aspektov etnografického výskumu. Tematicky tak nadväzovali na prednášky T. Hrustiča a R. Slobodu. Adrianna Beczek (Jagellonská univerzita v Krakove) analyzovala príčiny rastu popularity a počtu stúpencov, prívržencov a sympatizantov nacionalistických a pravicových hnutí v Poľsku. Weronika Kuta (Jagellonská univerzita v Krakove) sa zamýšľala nad príčinami, ktoré vedú k rozhodnutiu stať sa aktívnym členom či pasívnym sympatizantom nacionalisticky a pravicovo orientovaných hnutí. Beata Turek (Jagellonská univerzita v Krakove) sa vo svojom referáte zaoberala problematikou šírenia anti-islámskych názorov, postojov a myšlienok na sociálnych sieťach. Ako exemplárne príklady jej poslúžili stránky operujúce v rámci sociálnej siete Facebook. Ich počet v ostatných rokoch vzrástol aj v dôsledku „súčasnej migračnej krízy“. Prezentujúca taktiež venovala

pozornosť teoretickým a metodologickým aspektom netnografie (antropologický výskum vykonávaný v digitálnom priestore). Referát Kingy Wygnaniec (Jagellonská univerzita v Krakove) sa vzťahoval k samotným základom a povahe aplikovanej antropológie. Jej príspevok nadväzoval na diskusiu vzťahujúcu sa k aktívnej participácii a riešeniu sociálnych problémov, ktorú otvoril svojim referátom T. Hrustič. Na príklade protestu študentov z 25. januára v Krakove analyzovala rôzne spôsoby reakcie sociálnych vedcov na aktuálne spoločenské problémy. Domnievam sa, že o teoretických, metodologických a etických otázkach antropologického výskumu by sa malo intenzívne diskutovať nielen medzi univerzitnými pedagógmi a vedeckými pracovníkmi, ale aj medzi študentmi všetkých stupňov štúdia. Cieľom konferencie *Ethnology without borders* je preto poskytnúť platformu pre prezentáciu výsledkov výskumov a podnietiť diskusiu medzi študentmi a študentkami, mladými vedcami a vedkyňami. Jedným z prínosov EWB je aj zdieľanie vedomostí, zručností, skúseností a vytváranie profesionálnych a osobných vzťahov medzi účastníkmi a univerzitami. Spoločná diskusia disponuje potenciálom poskytnúť odpovede a prinášať riešenia nielen otázok vedeckej povahy, ale aj spoločenských problémov, sužujúcich krajinu Vyšehradskej štvorky.

Michal Uhrin

Výstava TRI STOROČIA SLOVÁKOV VO VOJVODINE - Martin

V Slovenskom národnom múzeu v Martine sprístupnili nevšednú výstavu, ktorej výnimočnosť spočíva v tom, že prezentuje historický príbeh a svojbytnosť života slovenskej enklávy, ktorá sa už tri storočia podieľa na profilovaní multietnického obrazu autonómnej pokrajiny Vojvodina v Srbsku. Výstava Tri storočia Slovákov vo Vojvodine vznikla na pôde Múzea Vojvodiny v Novom Sade. Je výsledkom viacročného projektu. Na jeho realizácii sa podieľal viacčlenný, interdisciplinárne zostavený tím kustódov, ktorí k tejto expozícii pripravili aj obsiahly a reprezentačný katalóg, či skôr syntetizujúci publikačný výstup. Výstava aj katalóg sú koncipované, nielen k prezentácii na Slovensku, ale aj v Srbsku - v srbsko-slovenskej jazykovej mutácii.

Zámerom tvorcov tohto projektu bolo predstaviť Slovákov vo Vojvodine nie iba čiastkovým, tematicky rámcovaným pohľadom do ich národnostného či etnokultúrneho jestvovania. Rozhodli sa pre oveľa náročnejší koncept, ktorý im umožnil predstaviť súhrnný, čiže komplexný obraz Slovákov, v ktorom sú obsiahnuté výsledky historického, národopisného, umenovedného aj politologického záujmu o túto, viac ako päťdesiatistisícovú slovenskú minoritu, početnejšie skoncentrovanú v troch až štyroch desiatkach vojvodinských lokalít. Na docielenie tohto zámeru, širokú a pestrú škálu reálií dejín, života a kultúry Slovákov vo Vojvodine rozvrhli do troch expozičných a katalógových segmentov. Prvý so zreteľom na historické, národno-kultúrne a politické udalosti, druhý so zreteľom na tradičnú kultúru a spôsob života a tretí so zreteľom na umeleckú tvorbu, hlavne však na fenomén slovenského insitného maliarstva vo Vojvodine.

Výstava Tri storočia Slovákov vo Vojvodine je koncepcne originálnym a obsahovo jedinečným, avšak v Múzeu Vojvodiny nie ojedinelým projektom. V roku 2006 sa toto pracovisko prezentovalo podobne koncipovaným projektom o Maďaroch vo Vojvodine a v rokoch 2009 a 2013 aj o Nemcoch vo Vojvodine. Aj stála expozícia tohto múzea z roku 1997 prezentuje dejiny a kultúru tejto srbskej pokrajiny ako výrazne multietnický a kultúrne mnohotvárný útvar. Pozoruhodnou stránkou predchádzajúcich projektov bolo, že Maďarov a Nemcov vo Vojvodine neprezentovali iba z pohľadu ich etnickej a kultúrnej inakosti, ale v kontexte ich spolužitia s majoritnými Srbmi. V takýchto obrysoch bol koncipovaný aj projekt o Slovákoch vo Vojvodine.

Na príprave výstavy a katalógu Tri storočia Slovákov vo Vojvodine sa autorsky podieľalo osem odborných pracovníkov Múzea Vojvodiny, zainteresovaných na historickom, etnografickom a umelecko-historickom úseku tohto pracoviska. Je medzi nimi zastúpená aj Mgr. Anna Sěčová-Pintírová, rodáčka zo Slováckmi osídlenej obce Pivnica v Báčke a absolventka Katedry etnológie a folkloristiky na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. V Múzeu Vojvodiny je odbornou garantkou zbierok a úloh dokumentujúcich históriu a kultúru Slovákov vo Vojvodine. V takejto pozícii bola zainteresovaná aj na realizácii projektu Tri storočia Slovákov vo Vojvodine.

Vstupnou a najobsažnejšou časťou výstavy a katalógu Tri storočia Slovákov vo Vojvodine je ich historický segment. Sprostredkováva obraz o kolonizačnom procese, etnickej mozaike a osídlení Slovákov vo vojvodinských regiónoch Báčka, Banát a Srijem. V priebehu 18. a 19. storočia sa slovenskí kolonisti usadili vo viacerých desiatkach vojvodinských dedín. Len výnimočne vytvorili

čisto slovenské osady, prevládali etnicky zmiešané slovensko-srbské obce. Viac ako na procesy adaptácie na ekologické danosti Panónskej nížiny, ako aj na hospodárske, etnické a konfesionálne pomery Vojvodiny, autori historickej časti výstavy hlavnú pozornosť upriamili na charakteristiku duchovného zaopatrenia slovenských kolonistov zriaďovaním evanjelických cirkevných zborov a slovenských škôl. Národno-kultúrny vývin Slovákov vo Vojvodine rozpracovali v kontexte rôznych, na etnickom princípe pôsobiacich ustanovizní či spolkov s hospodárskym, kultúrno-osvetovým, športovým a spoločensko-zábavným zameraním. Týmto aktivitami začali do dominantnej tradicionalisticko-agrárnej pospolitosti vojvodinských Slovákov prenikať rôzne prejavy urbánnej spoločnosti a mestského spôsobu života. Hlavne vo vzdelaneckých a remeselníckych vrstvách. S tým súviseli aj ambície slovenskej vojvodinskej elity vstupovať do politického života či už materskej alebo novej domovskej krajiny, ako aj rozvíjať kultúrne a politické vzťahy s obklopujúcou srbskou majoritou.

Druhá časť výstavy a katalógu Tri storočia Slovákov vo Vojvodine je venovaná charakteristike tradičnej kultúry a spôsobu života tejto slovenskej enklávy. Zastúpené sú v nej štyri najpodstatnejšie úseky tradičnej materiálnej a duchovnej kultúry vojvodinských Slovákov – hospodársky život, stavitelstvo a bývanie, odevné a textilné tradície, rodinné a kalendárne obyčaje. Autorky tohto etnografického segmentu zadostučinili odkazu Andreja Mráza, že charakterizovať dolnozemskej či vojvodinských Slovákov znamená osvetľovať predovšetkým historické osudy a spôsob života sedliackeho človeka. Zo všetkých štyroch úsekov tohto segmentu je zrejmé, že autorky v nich prezentujú kultúrne reálie s výraznými znakmi sedliackeho stavu a dedinského spôsobu života. Sprístupnili ich dokladmi, v ktorých sa mohla uchovávať vysoká miera kontinuity, čiže pretrvávania znakov kultúrnej výbavy, ktorú si slovenskí kolonisti prinášali so sebou do svojich vojvodinských sídiel. Za takéto doklady možno označiť napr. truhlicu či ládu sarkofágového tvaru s rytým geometrickým ornamentom, v ktorej si prinášali mladé nevesty svoju výbavu do ženíchovej rodiny. Dlhodobú kontinuitu aj vo vojvodinskom prostredí si uchovávali viaceré archaické súčasti mužského a ženského odevu, zhotovované z domáceho konopného plátna, akými sú mužská košeľa a gate, ako aj ženské oplecko a rubáč. Pretrvávajúce zhodných a značne starobylých prejavov možno doložiť aj na obyčajoch zimného zvykoslovného cyklu, ktoré sú späté s praktikami agrárnej a prosperitnej mágie, ktoré sú aj vo Vojvodine

známe pod názvami oceľovanie, ritmovanie a polazovanie. Kontinuitu možno doložiť aj na väčšine úkonov a prvkov svadobnej obradovosti.

Výstava a katalóg Tri storočia Slovákov vo Vojvodine, prezentujú hlavne také reálie tradičnej kultúry, ktoré sú nepochybnými dokladmi, že na všetkých úsekoch hospodárskeho života ako aj duchovnej kultúry Slovákov vo Vojvodine čoraz významnejšiu úlohu zohrávali rôzne inovácie, ktorými sa kultúra vojvodinských Slovákov začala ozvlášťovať – vo väčšej alebo menšej miere odlišovať od kultúry, ktorú si kolonisti prinášali zo svojich horniackych rodných krajov. Azda najzreteľnejšie sa odlišnosti začali prejavovať na slovenských nárečiach a na tradičnom odeve vojvodinských Slovákov. Poukázal na to už Félix Kutlík na sklonku 19. storočia, keď napísal, že „po nosive sa všetci delia medzi sebou, a po rúchu ich možno poznať, ktorý je z ktorej dediny“.

Širokou a pestrou škálou novôt boli poznačené dediny a hospodársky život vojvodinských Slovákov – hlavne geometrické, ako na šachovnici usporiadané rovné a široké ulice a na nich z hlíny nabíjané a trstinou pokrývané panónske typy domov. Priam revolučné zmeny vnieslo do hospodárskeho života pestovanie nových plodín – kukurica, slnečnica, cirok, chmeľ, melóny, paprika a ďalšie, čo sa odrazilo aj na zmenách v chove hospodárskych zvierat, v nových rastlinných a mäsitých jedlách, na hospodárskych stavbách, aj na ďalších úsekoch tradičného spôsobu života.

Prezentácia vojvodinských Slovákov by nebola dostatočne výpovedná, keby v ich kultúrnych prínosoch nebola zastúpená aj tvorba slovenských insitných maliarov. Treba oceniť, že Múzeum Vojvodiny si pre túto výstavu zapožičalo z Galérie insitného maliarstva v Kovačici tri desiatky obrazov zo všetkých generačných skupín ich tvorcov. Pri ich výbere určujúcim kritériom bolo, aby sa prezentovala nielen prítomnosť tohto fenoménu v kultúre vojvodinských Slovákov, ale aj nezastupiteľnosť tejto tvorby v ich sebaobrazovaní.

Už keď som si v budove Slovenského národného múzea v Martine prichádzal pozrieť výstavu Tri storočia Slovákov vo Vojvodine, na hlavnom schodišti ma vítalo tam dávno umiestnené oslovenie Andreja Kmeťa – „Poznávajme kraje svoje a poznáme sami seba“. Keď som z výstavy odchádzal, potešilo ma, že aspoň z času na čas máme sprístupnené aj tie naše dolnozemske kraje.

Ján Botík

Pokyny pre autorov

Príspevky v slovenskom, českom, poľskom alebo anglickom jazyku prijímame v elektronickej podobe na adrese: etnoroz@gmail.com

Rukopisy prechádzajú recenzným konaním, ktoré je podmienkou rozhodnutia redakčnej rady o ich publikovaní. Vzhľadom na akademický charakter časopisu je nutné, aby príspevky spĺňali obsahové a formálne kritériá stanovené redakčnou radou. Nedodržanie kritérií či ignorovanie výzvy na odstránenie prípadných nedostatkov, budú viesť k zamietnutiu príspevku.

Požadovaný rozsah

štúdiá min. 10, max. 20 normostrán

odborné materiály min. 8, max. 15 normostrán

diskusie max. 10 normostrán

ostatné príspevky max. 5 normostrán

K príspevku je potrebné uviesť **autorské údaje** (meno, tituly, e-mail, názov a adresa inštitúcie, ktorú reprezentujete). K štúdiu pripojte **abstrakt** (150-200 slov), **klúčové slová** (max. 5), **všetko v slovenskom aj v anglickom (prípadne inom svetovom) jazyku**.

Forma príspevku: písmo Times New Roman 12, normal, riadkovanie 1,5; bez zalamovania

Sled jednotlivých častí: názov príspevku, kontaktné údaje autora, abstrakt, klúčové slová, textová časť (s prípadným vyznačením podnadpisov), literatúra a pramene. Poznámkový aparát uvádzajte na príslušnej strane pod čiarou.

Obrazová príloha: počet prosíme obmedziť na päť. Obrázky prosíme zaslať samostatne vo formáte jpg, v rozlíšení min. 300 dpi. Každý obrázok označte číslom a popisom. Zároveň je potrebné viditeľne vyznačiť umiestnenie obrázku priamo v texte (prosíme nevkladať obrázky do textu).

Citačné pravidlá

Časopis sa riadi platnou **citačnou normou ISO 690**. Podrobné citačné pravidlá aj s uvedenými príkladmi nájdete na: <http://www.ff.umb.sk/katedry/institut-socialnych-a-kulturnych-studii/casopis-etnologicke-rozpravy/pokyny-pre-autorov/>

Autori vyjadrujú súhlas, že ich príspevok bude zverejnený na webovej stránke (www.ff.umb.sk) a vzdávajú sa nároku na odmenu.